ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОРОШКО ВЛАДИСЛАВ ОЛЕГОВИЧ

УДК 340:004(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

081 Право
Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В.О. Горошко
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник Луцький Мирослав Іванович, доктор юридичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2026

АНОТАЦІЯ

Горошко В. О. Реалізація права в умовах цифрової трансформації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Заклад вищої освіти «Університет Короля Данила», Івано-Франківськ, 2026.

Дослідження присвячене комплексному теоретико-правовому осмисленню реалізації права в умовах цифрової трансформації суспільства, з'ясуванню закономірностей впливу сучасних інформаційних технологій на функціонування правової системи, а також обґрунтуванню концептуальних підходів до вдосконалення юридичних механізмів забезпечення прав і свобод людини. У роботі розкрито особливості розвитку правового регулювання в умовах поширення цифрових комунікацій, автоматизації юридичних процедур, використання алгоритмічних систем та формування нових способів взаємодії особи, суспільства і держави.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення традиційних теоретичних уявлень про реалізацію права в умовах стрімкого технологічного розвитку, який змінює не лише організаційні засади діяльності публічних інституцій, а й характер здійснення суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків та забезпечення правового захисту. Особлива увага приділяється суперечності між зростанням технологічних можливостей правової системи та необхідністю збереження її людиноцентричного характеру, юридичної визначеності, справедливості й відповідальності.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення сучасних підходів до розуміння права як соціального регулятора, що функціонує в умовах технологічного ускладнення суспільних відносин. Обґрунтовано положення про те, що розвиток цифрового середовища зумовлює розширення предмета правового впливу, оскільки юридичного впорядкування потребує не лише поведінка учасників правовідносин, а й організація технологічних процесів, від яких залежить можливість практичного здійснення їхніх прав. У цьому контексті

запропоновано розглядати цифровізацію як чинник якісного оновлення механізму реалізації права, що потребує узгодження нормативних вимог, інституційних можливостей і технологічних засобів.

Важливе місце в роботі відведено дослідженню правових норм, особливостей їх функціонування та пристосування до нових умов суспільного розвитку. Розкрито специфіку технологічного відображення юридичних приписів у програмних рішеннях, електронних процедурах та автоматизованих механізмах обробки юридично значущої інформації. Аргументовано необхідність диференційованого підходу до автоматизації правових процесів залежно від характеру нормативного регулювання, складності юридичної оцінки та можливого впливу відповідного рішення на становище особи. Окремо висвітлено питання співвідношення формальної алгоритмічної точності та змістовної правомірності юридичних результатів.

Самостійним напрямом дослідження стало визначення місця заохочувальних норм у системі сучасного правового регулювання. Розкрито можливості використання електронних механізмів позитивного стимулювання для підтримки суспільно корисної діяльності, підвищення мотивації до добровільного виконання юридичних обов’язків та розвитку правової ініціативності. Запропоновано підхід, відповідно до якого ефективність правового заохочення пов’язується з усвідомленістю поведінки, справедливістю умов отримання передбачених правом переваг та недопущенням прихованого впливу на волевиявлення суб’єкта.

Значну увагу приділено інституційним передумовам ефективного функціонування права в цифровому суспільстві. Розкрито роль державної правової політики у формуванні узгодженого нормативного та організаційного забезпечення цифрових перетворень. Обґрунтовано необхідність системного вдосконалення законодавства, підвищення якості юридично значущих даних, забезпечення взаємодії державних інформаційних ресурсів та формування зрозумілих механізмів відповідальності за результати використання автоматизованих технологій. Запропоновано орієнтувати державну діяльність на

забезпечення реальної доступності правових можливостей, а не виключно на досягнення показників технологічної модернізації.

У роботі поглиблено теоретичні положення щодо правової культури як важливого чинника належного функціонування цифрового правопорядку. Розглянуто взаємозв'язок правосвідомості, ціннісних переконань, юридичної обізнаності та практичної здатності особи діяти в електронному середовищі. Особливу увагу приділено цифровій правовій компетентності, яка передбачає розуміння правових наслідків використання інформаційних технологій, критичне сприйняття цифрового контенту, відповідальне поводження з персональними даними та спроможність самостійно захищати свої законні інтереси. Наголошено на необхідності формування правової культури, орієнтованої на свідоме використання юридичних можливостей, а не лише на технічне опанування електронних сервісів.

Окремий напрям дисертаційного дослідження присвячено цифровим інструментам здійснення та захисту права. Проаналізовано функціональні можливості електронного правосуддя й цифрових адміністративних послуг, їх вплив на доступність юридичних процедур, оперативність вирішення правових питань та характер взаємодії громадян із публічними інституціями. Визначено, що належне функціонування таких механізмів потребує комплексного забезпечення процесуальних гарантій, надійної електронної ідентифікації, захисту інформації та можливості своєчасного усунення технічних і юридичних недоліків. Обґрунтовано доцільність збереження альтернативних способів звернення до державних органів і суду для недопущення обмеження прав осіб, які не можуть повноцінно користуватися цифровими технологіями.

У дисертації розкрито особливості формування правової активності суб'єктів у сучасному інформаційному середовищі. Правове виховання розглянуто як безперервний процес розвитку юридичного мислення, правових переконань, відповідальності та здатності особи самостійно оцінювати правові наслідки власної поведінки. Запропоновано розширити зміст правовиховної діяльності шляхом упровадження практико-орієнтованих освітніх підходів,

розвитку навичок перевірки правової інформації та формування готовності до конструктивної участі в суспільних процесах. Підкреслено значення практичного досвіду взаємодії з державними інституціями для становлення поваги до права та довіри до правових механізмів.

Досліджено розвиток взаємовідносин держави та громадянського суспільства в контексті поширення електронних форм демократії. Розкрито потенціал цифрових каналів комунікації для залучення громадян до обговорення публічних рішень, здійснення громадського контролю та оцінювання діяльності органів влади. Обґрунтовано необхідність переходу від формального забезпечення електронної участі до створення механізмів її практичної результативності, за яких громадські ініціативи отримують належний розгляд, аргументовану відповідь та можливість впливати на вдосконалення управлінських процесів. Особливу увагу приділено забезпеченню рівності учасників цифрової комунікації, недопущенню маніпулятивних практик і дотриманню демократичних принципів прийняття рішень.

Комплексно розглянуто проблеми забезпечення прав людини в умовах технологічної залежності юридичних процесів. Проаналізовано ризики, пов’язані з використанням штучного інтелекту, обробкою персональної інформації, недостатньою пояснюваністю автоматизованих рішень, інформаційними помилками та нерівномірним доступом до цифрової інфраструктури. Особливу увагу приділено ситуаціям, за яких недоліки функціонування електронних систем можуть перешкоджати здійсненню законодавчо гарантованих прав. Запропоновано напрями вдосконалення юридичних гарантій, що охоплюють запобігання цифровим порушенням, посилення контролю за автоматизованими процедурами, забезпечення можливості перегляду рішень та ефективного відновлення порушеного правового становища.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих положень і рекомендацій у процесі вдосконалення законодавства України, розроблення державної правової

політики у сфері цифровізації, підвищення ефективності правотворчої та правозастосовної діяльності, розвитку електронного судочинства, цифрових адміністративних послуг і механізмів громадської участі. Результати дослідження можуть бути використані також у науковій та освітній діяльності, підготовці навчально-методичних матеріалів, удосконаленні програм правової освіти та формуванні цифрової правової компетентності.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дає підстави розглядати цифрову трансформацію як важливий етап розвитку сучасної правової системи, ефективність якого визначається здатністю поєднувати технологічні інновації з фундаментальними правовими цінностями. Концептуальним результатом роботи є обґрунтування необхідності формування такого цифрового правопорядку, у якому технології сприяють розширенню реальних можливостей людини, підвищенню якості діяльності державних інституцій та зміцненню правових гарантій. При цьому визначальним критерієм розвитку цифрових механізмів залишається їх відповідність принципам верховенства права, законності, справедливості, юридичної визначеності та поваги до людської гідності.

Ключові слова: реалізація права, цифрова трансформація, правове регулювання, норми права, заохочувальні норми права, правова політика, правова культура, правове виховання, електронне правосуддя, цифрові адміністративні послуги, електронна демократія, громадянське суспільство, штучний інтелект, верховенство права, права людини.

Список публікацій здобувача

1. Горошко В. О. Норма права як концептуальний центр праворозуміння: традиційні та сучасні підходи. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 11. С. 759–761. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/182.

2. Горошко В. О. Правове виховання в умовах цифрової трансформації суспільства: сучасні виклики та напрями розвитку. Правові новели. 2025. № 27. С. 546–554. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2025.27.65.

3. Горошко В. О. Цифрова нормативність і правове заохочення: перспективи загальнотеоретичного осмислення. Науковий вісник публічного та приватного права. 2025. Випуск 3. С. 32–37. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.6.

4. Horoshko Vladyslav. The digital society as a new challenge for legal regulation: a general theoretical analysis. Entrepreneurship, Economy and Law. 2024. № 3. PP. 85–90. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.15.

5. Горошко В. О. Алгоритмізація нормативності: передумови, ризики та виклики правової доктрини. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 29–32.

6. Горошко В. О. Правова норма в цифрову добу: виклики функціональності та легітимності. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 лютого 2025 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 34–37.

7. Горошко В. О. Правове виховання в контексті глобалізації: транснаціональні підходи. Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 68–70.

ANNOTATION

Goroshko V. O. Implementation of law in the context of digital transformation. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. – Higher Educational Institution «King Danylo University», Ivano-Frankivsk, 2026.

The study is devoted to a comprehensive theoretical and legal understanding of the implementation of law in the conditions of digital transformation of society, to clarify the patterns of influence of modern information technologies on the functioning of the legal system, as well as to substantiate conceptual approaches to improving legal mechanisms for ensuring human rights and freedoms. The work reveals the peculiarities of the development of legal regulation in the conditions of the spread of digital communications, automation of legal procedures, the use of algorithmic systems and the formation of new ways of interaction between the individual, society and the state.

The relevance of the study is due to the need to rethink traditional theoretical ideas about the implementation of law in the conditions of rapid technological development, which changes not only the organizational principles of public institutions, but also the nature of the exercise of subjective rights, the fulfillment of legal obligations and the provision of legal protection. Special attention is paid to the contradiction between the growth of technological capabilities of the legal system and the need to preserve its human-centric nature, legal certainty, justice and responsibility.

The dissertation provides a theoretical generalization of modern approaches to understanding law as a social regulator that functions in the context of technological complication of social relations. The proposition that the development of the digital environment leads to the expansion of the subject of legal influence is substantiated, since not only the behavior of participants in legal relations requires legal regulation, but also the organization of technological processes, on which the possibility of practical exercise of their rights depends. In this context, it is proposed to consider digitalization as a factor in qualitatively updating the mechanism of law implementation, which requires the coordination of regulatory requirements,

institutional capabilities and technological means. An important place in the work is devoted to the study of legal norms, the features of their functioning and adaptation to new conditions of social development. The specifics of the technological reflection of legal prescriptions in software solutions, electronic procedures and automated mechanisms for processing legally significant information are revealed. The need for a differentiated approach to the automation of legal processes is argued, depending on the nature of regulatory regulation, the complexity of legal assessment and the possible impact of the relevant decision on the position of a person. The issue of the correlation between formal algorithmic accuracy and substantive legality of legal results is separately highlighted.

An independent direction of the research was the determination of the place of incentive norms in the system of modern legal regulation. The possibilities of using electronic mechanisms of positive stimulation to support socially useful activities, increase motivation for voluntary fulfillment of legal obligations and development of legal initiative are revealed. An approach is proposed, according to which the effectiveness of legal incentives is associated with awareness of behavior, fairness of the conditions for obtaining legally prescribed benefits and prevention of hidden influence on the expression of the will of the subject.

Considerable attention is paid to the institutional prerequisites for the effective functioning of law in a digital society. The role of state legal policy in the formation of coordinated regulatory and organizational support for digital transformations is revealed. The need for systematic improvement of legislation, improving the quality of legally significant data, ensuring interaction of state information resources and the formation of understandable mechanisms of responsibility for the results of the use of automated technologies is substantiated. It is proposed to focus state activities on ensuring the real availability of legal opportunities, and not solely on achieving technological modernization indicators.

The work deepens the theoretical provisions on legal culture as an important factor in the proper functioning of the digital legal order. The relationship between legal awareness, value beliefs, legal awareness and the practical ability of a person to

act in an electronic environment is considered. Special attention is paid to digital legal competence, which involves understanding the legal consequences of using information technologies, critical perception of digital content, responsible handling of personal data and the ability to independently protect one's legitimate interests. The need to form a legal culture focused on the conscious use of legal opportunities, and not only on the technical mastery of electronic services is emphasized. A separate direction of the dissertation research is devoted to digital tools for the implementation and protection of law. The functional capabilities of electronic justice and digital administrative services, their impact on the accessibility of legal procedures, the efficiency of resolving legal issues and the nature of citizens' interaction with public institutions are analyzed. It is determined that the proper functioning of such mechanisms requires comprehensive provision of procedural guarantees, reliable electronic identification, information protection and the possibility of timely elimination of technical and legal shortcomings. The feasibility of maintaining alternative methods of contacting state bodies and the court is justified in order to prevent restrictions on the rights of persons who cannot fully use digital technologies.

The dissertation reveals the peculiarities of the formation of legal activity of subjects in the modern information environment. Legal education is considered as a continuous process of development of legal thinking, legal beliefs, responsibility and the ability of a person to independently assess the legal consequences of his own behavior. It is proposed to expand the content of legal educational activities by introducing practice-oriented educational approaches, developing skills in checking legal information and forming readiness for constructive participation in social processes. The importance of practical experience of interaction with state institutions for the formation of respect for law and trust in legal mechanisms is emphasized.

The development of relations between the state and civil society in the context of the spread of electronic forms of democracy is studied. The potential of digital communication channels for involving citizens in discussing public decisions, exercising public control and evaluating the activities of government bodies is revealed. The need to transition from formal provision of electronic participation to

the creation of mechanisms for its practical effectiveness is substantiated, under which public initiatives receive due consideration, a reasoned response and the opportunity to influence the improvement of management processes is substantiated. Particular attention is paid to ensuring equality of participants in digital communication, preventing manipulative practices and adhering to democratic principles of decision-making.

The problems of ensuring human rights in the conditions of technological dependence of legal processes are comprehensively considered. The risks associated with the use of artificial intelligence, processing of personal information, insufficient explainability of automated decisions, information errors and uneven access to digital infrastructure are analyzed. Particular attention is paid to situations in which shortcomings in the functioning of electronic systems may impede the exercise of legally guaranteed rights. Directions for improving legal guarantees are proposed, covering the prevention of digital violations, strengthening control over automated procedures, ensuring the possibility of reviewing decisions and effectively restoring the violated legal position.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using the formulated provisions and recommendations in the process of improving the legislation of Ukraine, developing state legal policy in the field of digitalization, increasing the efficiency of law-making and law-enforcement activities, developing electronic justice, digital administrative services and mechanisms for public participation. The results of the study can also be used in scientific and educational activities, preparing teaching materials, improving legal education programs and forming digital legal competence.

The generalization of the results of the dissertation research gives grounds to consider digital transformation as an important stage in the development of the modern legal system, the effectiveness of which is determined by the ability to combine technological innovations with fundamental legal values. The conceptual result of the work is the justification of the need to form such a digital legal order, in which technologies contribute to expanding the real capabilities of a person, improving the

quality of the activities of state institutions and strengthening legal guarantees. At the same time, the defining criterion for the development of digital mechanisms remains their compliance with the principles of the rule of law, legality, justice, legal certainty and respect for human dignity.

Keywords: implementation of law, digital transformation, legal regulation, legal norms, incentive legal norms, legal policy, legal culture, legal education, e-justice, digital administrative services, e-democracy, civil society, artificial intelligence, rule of law, human rights.

List of the publications of doctoral candidate

1. Horoshko V. O. Norma prava yak kontseptualnyi tsentr pravorozuminnia: tradytsiini ta suchasni pidkhody. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2024. № 11. S. 759–761. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/182 [in Ukrainian].

2. Horoshko V. O. Pravove vykhovannia v umovakh tsyfrovoi transformatsii suspilstva: suchasni vyklyky ta napriamy rozvytku. Pravovi novely. 2025. № 27. S. 546–554. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2025.27.65 [in Ukrainian].

3. Horoshko V. O. Tsyfrova normatyvnist i pravove zaokhochennia: perspektyvy zahalnoteoretychnoho osmyslennia. Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava. 2025. Vypusk 3. S. 32–37. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.6 [in Ukrainian].

4. Horoshko Vladyslav. The digital society as a new challenge for legal regulation: a general theoretical analysis. Entrepreneurship, Economy and Law. 2024. No. 3. P. 85–90. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.15 [in English].

5. Horoshko V. O. Alhorytmizatsiia normatyvnosti: peredumovy, ryzyky ta vyklyky pravovoi doktryny. Reformuvannia ukrainskoho zakonodavstva: problemni pytannia ta shliakhy yikh vyrishennia: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 07–08 liutoho 2024 r. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava, 2024. S. 29–32 [in Ukrainian].

6. Horoshko V. O. Pravova norma v tsyfrovu dobu: vyklyky funktsionalnosti ta lehitymnosti. Perspektyv i napriamky rozvytku yurydychnoi nauky u 21-mu storichchi: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 18–19 liutoho 2025 r. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava, 2025. S. 34–37 [in Ukrainian].

7. Horoshko V. O. Pravove vykhovannia v konteksti hlobalizatsii: transnatsionalni pidkhody. Priorytetni napriamy rozvytku yurydychnoi nauky: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kyiv, 18–19 veresnia 2024 r. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava, 2024. S. 68–70 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ВСТУП……**15**

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ……..**24**

1.1. Право як соціальний регулятор в цифрову епоху: загальнотеоретичні підходи……...**24**

1.2. Норми права в умовах цифровізації: трансформація структури та функцій……**43**

1.3. Заохочувальні норми права та правове заохочення у цифровому просторі……...……**65**

Висновки до розділу 1……**93**

РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА В ЦИФРОВУ ДОБУ……...……**95**

2.1. Вплив правової політики на процес реалізації права в умовах цифровізації……..……**95**

2.2. Правова культура як чинник ефективної реалізації права у цифровому суспільстві……....**115**

2.3. Цифрові інструменти реалізації права: електронне правосуддя, цифрові адміністративні послуги……...……**139**

Висновки до розділу 2……..**163**

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ У ЦИФРОВОМУ ПРАВОПОРЯДКУ……..……..**166**

3.1. Роль правового виховання в умовах цифрових комунікацій……..**166**

3.2. Взаємодія держави і громадянського суспільства в реалізації права в цифровому середовищі ……**185**

3.3. Загрози та виклики цифрової трансформації у сфері реалізації права ……**203**

Висновки до розділу 3……...….**234**

ВИСНОВКИ……**236**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……**242**

ДОДАТКИ……**260**

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Цифрова трансформація сучасного суспільства істотно впливає на розвиток правової системи, змінюючи усталені механізми здійснення суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків та взаємодії особи з органами публічної влади. Активне впровадження електронних сервісів, автоматизованих інформаційних систем і технологій штучного інтелекту відкриває нові можливості для підвищення ефективності правового регулювання, спрощення юридичних процедур та забезпечення доступності публічних послуг. Водночас технологічні інновації актуалізують низку теоретичних і практичних питань, пов'язаних із визначенням правової природи цифрових відносин, меж автоматизації юридичної діяльності та належного забезпечення прав людини.

Суперечливий характер цифровізації проявляється у поєднанні її значного потенціалу з новими викликами для правового порядку. Зокрема, поширення цифрових технологій супроводжується ризиками неправомірного використання персональних даних, порушення приватності, цифрової нерівності та недостатньої прозорості алгоритмічних рішень. За таких обставин особливого значення набуває переосмислення традиційних форм реалізації права – додержання, виконання, використання та застосування – з урахуванням специфіки їх функціонування в інформаційному середовищі. При цьому визначальним залишається забезпечення такого співвідношення між технологічними можливостями та юридичними гарантіями, за якого цифрові інструменти сприятимуть реальному здійсненню прав, а не створюватимуть додаткові обмеження для їх реалізації.

Фундаментальну правову основу зазначених процесів становить Конституція України, зокрема положення статей 3, 8, 19, 32, 34 та 55, які закріплюють пріоритет прав і свобод людини, принцип верховенства права, вимоги законності діяльності органів публічної влади, гарантії захисту приватного життя, свободи інформації та судового захисту. Подальшу

конкретизацію ці конституційні засади отримують у законодавстві про захист персональних даних, електронні документи, електронну ідентифікацію, адміністративну процедуру та інформатизацію. Однак динамічність технологічних змін зумовлює необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання відповідно до принципів юридичної визначеності, пропорційності та європейських стандартів захисту прав людини.

Важливим аспектом досліджуваної проблематики є забезпечення фактичної доступності правових механізмів для всіх учасників суспільних відносин. Недостатній рівень цифрової грамотності, технічні обмеження та складність використання електронних ресурсів можуть перешкоджати здійсненню навіть належним чином гарантованих законом прав. Це актуалізує необхідність розвитку правової культури, підвищення цифрової компетентності населення та створення ефективних організаційно-правових умов для рівноправної участі громадян у цифровому середовищі.

Наукове осмислення зазначених процесів ґрунтується на вагомому доробку вітчизняних правознавців. Теоретичні засади правового регулювання, механізми реалізації права та принципи його функціонування досліджували М. Козюбра, П. Рабінович, О. Скакун та інші вчені. Питання цифровізації правовідносин, розвитку інформаційного права, захисту персональних даних і правового забезпечення новітніх технологій висвітлено у працях М. Дубняк, І. Дудінова, Р. Еннана, С. Іващенка, Р. Радейка, В. Савіцької, І. Шопіної, О. Ющенка, О. Ярошенка, І. Соколової та інших дослідників.

Незважаючи на наявні наукові напрацювання, недостатньо комплексно дослідженим залишається вплив цифрової трансформації на реалізацію права як цілісний теоретико-правовий процес, що охоплює взаємодію юридичних норм, правомірної поведінки, технологічних засобів і механізмів правового захисту. Особливої актуальності ця проблематика набуває для України в умовах модернізації державного управління та європейської інтеграції, коли розвиток цифрової держави потребує не лише технологічного оновлення, а й забезпечення практичної дієвості конституційних гарантій. Саме тому важливим науковим

завданням є формування сучасного підходу до реалізації права, за якого цифрові технології сприятимуть утвердженню законності, верховенства права, юридичної визначеності та ефективному захисту прав людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила» за напрямами «Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)» (державний реєстраційний номер 0116U002342) та «Закономірності розвитку і функціонування правової держави» (державний реєстраційний номер 0111U006673).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дослідження полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі особливостей реалізації права в умовах цифрової трансформації, визначенні закономірностей впливу сучасних технологій на форми та механізми втілення правових норм у суспільні відносини, а також розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення на засадах законності, верховенства права та забезпечення прав людини.

Для досягнення визначеної мети дисертаційного дослідження поставлено такі основні *завдання*:

- розкрити сутність і значення права як соціального регулятора в умовах цифрової трансформації суспільства, узагальнити основні теоретико-правові підходи до розуміння його ролі в сучасних правовідносинах;

- дослідити особливості трансформації структури та функцій правових норм під впливом цифровізації, визначити їх значення для ефективного регулювання суспільних відносин;

- показати роль заохочувальних норм права та правового заохочення у цифровому середовищі, охарактеризувати їх вплив на формування правомірної та соціально активної поведінки суб'єктів права;

- визначити особливості впливу правової політики держави на реалізацію права в умовах цифровізації та окреслити пріоритетні напрями її вдосконалення;

- охарактеризувати значення правової культури у забезпеченні ефективної реалізації права в цифровому суспільстві, встановити її вплив на правосвідомість і правомірну поведінку особи;

- розкрити особливості використання цифрових інструментів реалізації права, зокрема електронного правосуддя та цифрових адміністративних послуг, визначити їх переваги й проблеми практичного застосування;

- обґрунтувати роль правового виховання в умовах розвитку цифрових комунікацій та визначити сучасні підходи до формування правових знань, переконань і відповідальної поведінки особи;

- розкрити особливості взаємодії держави та громадянського суспільства у процесі реалізації права в цифровому середовищі, визначити значення електронних форм громадської участі для розвитку демократичних інститутів;

- встановити основні загрози та виклики цифрової трансформації у сфері реалізації права й розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо їх подолання на засадах законності, верховенства права та забезпечення прав людини.

Об'єктом дослідження є процес реалізації права в умовах цифрової трансформації суспільства, що характеризується зміною форм і механізмів правового регулювання та особливостями взаємодії суб'єктів правовідносин у цифровому середовищі.

Предметом дослідження є теоретико-правові засади, закономірності та механізми реалізації права в умовах цифрової трансформації суспільства, а також чинники, що визначають її ефективність.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Зокрема, діалектичний метод використано для розкриття особливостей трансформації права як соціального регулятора та змін у структурі й функціях правових норм (підрозділи 1.1, 1.2); системно-структурний – для дослідження заохочувальних норм права, механізмів правового заохочення та впливу правової політики на

реалізацію права (підрозділи 1.3, 2.1); формально-юридичний – для аналізу нормативно-правового забезпечення електронного правосуддя, цифрових адміністративних послуг і правових гарантій їх функціонування (підрозділи 2.3, 3.3); порівняльно-правовий – для зіставлення національних і європейських підходів до цифровізації правових відносин (підрозділи 2.1, 2.3, 3.3); соціологічний підхід – для теоретичного осмислення впливу правової культури, правового виховання та взаємодії держави з громадянським суспільством на правову активність особи (підрозділи 2.2, 3.1, 3.2). Методи аналізу, синтезу та узагальнення застосовано для систематизації наукових підходів, формулювання висновків і розроблення пропозицій щодо вдосконалення реалізації права в умовах цифрової трансформації (підрозділи 1.1–3.3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в обґрунтуванні комплексного теоретико-правового підходу до реалізації права в умовах цифрової трансформації, розкритті особливостей впливу сучасних технологій на форми, механізми та ефективність втілення правових норм у суспільні відносини. У дослідженні запропоновано концептуальні засади збалансованої цифрової реалізації права, визначено межі допустимої автоматизації юридичних процедур, поглиблено наукове розуміння ролі правової політики, правової культури та правової активності особи у формуванні цифрового правопорядку. Особливу увагу приділено обґрунтуванню юридичних гарантій, спрямованих на запобігання цифровим загрозам, забезпечення верховенства права та збереження пріоритету прав і свобод людини в умовах технологічного розвитку.

Основні наукові результати дослідження, які характеризуються новизною та виносяться на захист, полягають у тому, що:

уперше:

- обґрунтовано комплексний підхід до визначення ефективності реалізації права в умовах цифрової трансформації через взаємозв’язок соціального, законодавчого, доктринального та правозастосовного складників, що дозволяє оцінювати цифровізацію не лише за рівнем технологічного розвитку, а й за її

здатністю забезпечувати фактичну доступність прав, юридичну визначеність і належний захист інтересів особи;

- сформульовано концепцію збалансованої цифрової реалізації права, сутність якої полягає в узгодженні технологічного розвитку з необхідністю збереження належного правового становища особи. Встановлено, що цифровізація традиційних форм реалізації правових норм має супроводжуватися гарантіями недопущення дискримінації, неправомірного втручання у приватне життя та обмеження свободи волевиявлення. На цій основі запропоновано принцип непогіршення правового становища особи внаслідок цифровізації як критерій допустимості технологічних змін у правовій сфері;

- обґрунтовано теоретико-правову модель диференційованої автоматизації юридичних процедур, відповідно до якої межі використання алгоритмічних систем визначаються ступенем формалізованості правових приписів, характером юридично значущих обставин і можливими наслідками прийнятих рішень. Запропоновано розмежовувати процедури, придатні для самостійного автоматизованого виконання, та ті, що передбачають індивідуальну правову оцінку, реалізацію дискреційних повноважень і безпосередню участь уповноваженого суб'єкта;

удосконалено:

- наукові підходи до розуміння правової культури в цифровому суспільстві, які доповнено характеристикою цифрової правової компетентності як її функціональної складової, що охоплює здатність особи усвідомлювати юридичні наслідки електронних дій, критично оцінювати інформацію та самостійно використовувати цифрові засоби реалізації й захисту своїх прав;

- наукові положення щодо функціонального призначення правових норм, зокрема в частині їх здатності забезпечувати правову визначеність, узгодженість юридичних процедур і належний контроль за використанням цифрових технологій, що сприяє підвищенню ефективності правового регулювання, забезпеченню прозорості автоматизованих процесів, запобіганню необґрунтованому обмеженню прав людини та формуванню дієвих юридичних

гарантій їх реалізації. Обґрунтовано, що в цифровому середовищі функціональне призначення правових норм охоплює не лише впорядкування поведінки суб'єктів права, а й визначення правових меж застосування технологічних інструментів, забезпечення підзвітності їх використання та збереження пріоритету конституційних цінностей над технологічною доцільністю;

- наукові підходи до розуміння правової активності особи в умовах цифрової трансформації, які доповнено положенням про її свідомий, ціннісно орієнтований та ініціативний характер. Аргументовано, що правова активність визначається не інтенсивністю використання електронних сервісів, а здатністю особи самостійно приймати юридично значущі рішення, відповідально здійснювати свої права та брати участь у формуванні правового порядку;

дістало подальший розвиток:

- наукове розуміння співвідношення технологічної ефективності та юридичної доцільності в діяльності органів публічної влади, відповідно до якого швидкість, автоматизація та економія адміністративних ресурсів не можуть виступати самостійними критеріями якості реалізації права. Додатково аргументовано необхідність оцінювання цифрових управлінських рішень з позицій їх обґрунтованості, пропорційності, відповідності інтересам особи та здатності забезпечувати суспільно значущий правовий результат;

- теоретико-правові положення щодо загроз і викликів реалізації права в умовах цифрової трансформації, зокрема шляхом обґрунтування їх комплексного характеру та впливу на правове становище особи й ефективність юридичних процедур. Встановлено, що цифрові ризики охоплюють не лише порушення інформаційної безпеки та приватності, а й алгоритмічну дискримінацію, цифрову нерівність, непрозорість автоматизованих рішень і технологічну залежність здійснення суб'єктивних прав. Аргументовано, що особливістю таких загроз є здатність перетворювати технічні недоліки на юридичні перешкоди, які фактично обмежують правові можливості людини. Обґрунтовано необхідність переходу від усунення наслідків цифрових

порушень до превентивного правового забезпечення, спрямованого на своєчасне виявлення ризиків і збереження дієвості юридичних гарантій.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих висновків і пропозицій для вдосконалення законодавства України у сфері цифрових правовідносин, підвищення ефективності правотворчої та правозастосовної діяльності, розвитку правової політики, правової культури й освіти, а також у науково-дослідній та освітній діяльності.

Матеріали дисертації використовуються: в навчальному процесі Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила» при викладанні курсів «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права» (акт впровадження від 04.09.2026); науково-дослідній та експертно-аналітичній роботі Науково-дослідного інституту імені академіка УАН І.М. Луцького при виконанні наукових програм розвитку Університету Короля Данила, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, при підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроектів в зазначеній сфері (довідка про впровадження від 04.09.2026).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького Університету Короля Данила, де було виконано дисертацію, а також оприлюднені на трьох наукових конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 07–08 лютого 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Київ, 18–19 вересня 2024 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі (м. Київ, 18–19 лютого 2025 року).

Публікації. Основні наукові результати дисертації висвітлені у 7 наукових публікаціях, з яких 4 статті опубліковані в наукових фахових виданнях України та 3 тези доповідей, оприлюднених у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлена його метою, поставленими завданнями, предметом і логікою наукового аналізу. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об’єднують дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 262 сторінки, з яких 228 сторінок займає основний текст. Список використаних джерел містить 207 найменувань, розміщених на 17 сторінках. Робота також включає два додатки загальним обсягом 3 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

1.1. Право як соціальний регулятор в цифрову епоху: загальнотеоретичні підходи

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується якісною зміною середовища, у межах якого право виникає, функціонує та реалізує властивий йому регулятивний потенціал. Цифрова трансформація поступово перестає сприйматися винятково як технологічне оновлення окремих сфер суспільного життя, оскільки її наслідки охоплюють способи соціальної комунікації, економічної діяльності, політичної участі, публічного управління, здійснення правосуддя, реалізації суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків. За таких умов закономірно постає питання про здатність права зберігати значення універсального соціального регулятора в середовищі, значна частина відносин у якому формується, змінюється і припиняється за допомогою цифрових технологій.

Проблема набуває особливого теоретико-правового значення з огляду на те, що цифровізація не усуває потреби у правовому регулюванні. Навпаки, вона породжує нові об'єкти, способи взаємодії та конфігурації соціальних зв'язків, які потребують нормативного впорядкування. Водночас право опиняється у ситуації, коли традиційні засоби юридичного впливу повинні застосовуватися до відносин, що характеризуються високою швидкістю розвитку, транскордонністю, технологічною складністю, значною автономністю цифрових систем та нерідко відсутністю чітко визначеного територіального зв'язку [150, с. 34-44]. Це створює суперечність між відносною стабільністю юридичної форми та динамічністю цифрового середовища, подолання якої становить одне з ключових завдань сучасної теорії права.

Право традиційно розглядається як один із центральних нормативних механізмів організації суспільного життя. Його соціальне призначення полягає не лише у встановленні загальнообов'язкових моделей поведінки, а й у забезпеченні передбачуваності взаємодії, узгодженні індивідуальних та колективних інтересів, визначенні меж свободи, гарантуванні прав людини, вирішенні конфліктів та забезпеченні суспільного порядку. У цьому розумінні право не може бути зведене до сукупності формально визначених норм, установлених або санкціонованих державою. Воно є складною нормативною системою, регулятивна спроможність якої залежить від взаємодії юридичних норм, принципів, цінностей, правових інститутів, процедур, правосвідомості та практики реалізації права [182, с. 316].

Саме багатовимірність права дає підстави стверджувати, що цифрова трансформація не змінює його соціальної природи настільки, щоб можна було говорити про виникнення принципово іншого типу нормативного регулювання, здатного повністю замінити право. Значно обґрунтованішим видається підхід, відповідно до якого цифрове середовище трансформує способи здійснення правового впливу, форми юридичної комунікації, механізми реалізації норм та співвідношення права з іншими регуляторами. Право зберігає фундаментальне призначення, однак умови виконання ним регулятивної функції стають істотно складнішими [3, с. 23-26].

У загальнотеоретичній юриспруденції розуміння права як соціального регулятора безпосередньо пов'язане з питанням про його місце у системі нормативного регулювання. Суспільні відносини ніколи не впорядковувалися виключно юридичними нормами. Поряд із правом регулятивний вплив здійснюють мораль, звичаї, традиції, корпоративні правила, релігійні приписи, політичні норми та інші нормативні системи. Цифрова епоха не заперечила такого нормативного плюралізму, але суттєво його ускладнила [203]. До традиційних соціальних регуляторів фактично приєдналися технологічні механізми, здатні безпосередньо визначати можливість або неможливість певної поведінки користувача.

У цифровому середовищі поведінка людини дедалі частіше залежить не лише від юридичного дозволу чи заборони, а й від архітектури інформаційної системи, програмного коду, алгоритму, технічного протоколу, правил цифрової платформи та автоматизованих процедур. Якщо традиційна правова норма звертається до волі суб'єкта і передбачає можливість вибору між правомірною та неправомірною поведінкою, технологічна архітектура в окремих випадках здатна фізично або функціонально унеможливити певну дію. Саме ця обставина суттєво змінює конфігурацію соціального регулювання та вимагає переосмислення співвідношення права і технології [41, с. 13].

Важливий внесок у розуміння цієї проблематики зробив Лоуренс Лессіг, який обґрунтував ідею програмного коду як особливого регулятора поведінки у цифровому просторі. Його концепція привернула увагу юридичної науки до того, що архітектура цифрового середовища може встановлювати фактичні межі поведінки не менш ефективно, ніж юридична норма. Такий підхід не означає ототожнення права і програмного коду. Навпаки, він дає змогу побачити принципову відмінність між нормативним та технологічним способами регулювання. Право встановлює належне і передбачає юридичну оцінку поведінки, тоді як код здатний визначати фактичну доступність певного варіанта дії.

Звідси випливає одна з центральних проблем правового регулювання цифрової епохи. Якщо технологічна система здатна фактично визначати межі поведінки, постає питання про те, хто встановлює параметри такої системи, відповідно до яких цінностей вони формуються, яким чином забезпечується їх відповідність праву та хто несе відповідальність за наслідки закладених у цифрову архітектуру рішень [102, с. 155-156]. У цьому контексті право набуває додаткового регулятивного завдання. Воно повинно впливати не тільки безпосередньо на поведінку людини, але й на технологічні механізми, які таку поведінку опосередковують.

Ця обставина дозволяє говорити про поступове формування дворівневої моделі правового регулювання цифрових відносин. На першому рівні право

продовжує безпосередньо встановлювати права, обов’язки, заборони, дозволи та юридичну відповідальність суб’єктів [2, с. 45]. На другому воно визначає нормативні вимоги до технологічного середовища, у межах якого ці суб’єкти взаємодіють. Йдеться про вимоги до захисту персональних даних, прозорості алгоритмічних процедур, інформаційної безпеки, ідентифікації користувачів, цифрової доступності, недискримінації, можливості людського контролю та оскарження автоматизованих рішень. Таким чином, об’єктом правового впливу стає не лише поведінка, але й сама цифрова інфраструктура суспільних відносин.

Водночас було б методологічно помилковим виходити з того, що технологічний розвиток автоматично послаблює значення держави як суб’єкта правового регулювання. Цифровізація справді сприяла появі надзвичайно впливових недержавних суб’єктів, передусім цифрових платформ, операторів інформаційних систем, розробників програмного забезпечення та постачальників цифрових сервісів. Окремі з них фактично встановлюють правила поведінки для мільйонів користувачів і володіють значними можливостями контролю за їх дотриманням. Проте саме посилення приватної нормативної влади актуалізує необхідність правового визначення її меж [119, с. 58].

У традиційній моделі правового регулювання основна увага приділялася вертикальному співвідношенню держави та особи, тоді як у цифровому суспільстві дедалі більшого значення набувають ситуації, коли істотний вплив на можливості людини здійснюють приватні технологічні структури. Рішення цифрової платформи може впливати на доступ до інформації, комунікації, економічної діяльності, професійних можливостей чи публічного простору. Тому проблема гарантування прав людини поступово виходить за межі класичного розуміння їх захисту виключно від неправомірного державного втручання.

Загальнотеоретичне осмислення зазначених процесів потребує звернення до питання про природу нормативності права. Норма права традиційно характеризується загальністю, формальною визначеністю, системністю та забезпеченістю можливістю державного примусу [94, с. 407]. Однак ефективність права ніколи не визначалася лише наявністю санкції. Стабільний правопорядок

передбачає здатність суб’єктів усвідомлювати зміст правових вимог, співвідносити їх із власною поведінкою та визнавати легітимність відповідного нормативного порядку. Цифрове середовище ускладнює цей процес через появу нормативних механізмів, зміст яких не завжди є доступним для безпосереднього сприйняття людиною.

Особливо виразно це проявляється у функціонуванні алгоритмічних систем. Якщо рішення, яке має значення для реалізації прав чи законних інтересів особи, формується автоматизованою системою, виникає проблема зрозумілості підстав такого рішення. Формальна законність використання технології ще не гарантує належної правової якості результату. Вимоги правової визначеності, передбачуваності та можливості оскарження передбачають, що суб’єкт повинен мати реальну можливість зрозуміти юридично значущі наслідки застосування цифрової технології [43, с. 284].

Саме тому принцип правової визначеності в цифрову епоху набуває додаткового змістового виміру. Традиційно він пов’язується з ясністю, доступністю, несуперечливістю та передбачуваністю правових норм. У цифровому середовищі цього вже недостатньо. Передбачуваним повинен бути не лише текст нормативного припису, але й механізм його технологічного застосування, якщо такий механізм здатний впливати на правове становище особи. Отже, правова визначеність поступово поширюється на вимогу належної організації цифрових процедур реалізації права [109].

На цій основі доцільно розрізняти цифровізацію права і цифрову трансформацію правового регулювання. Перше поняття переважно характеризує переведення юридично значущої інформації, документів, процедур та послуг у цифрову форму. Електронний документообіг, цифрова ідентифікація, електронні реєстри, дистанційне отримання адміністративних послуг є типовими проявами такого процесу [62, с. 117]. Цифрова трансформація має глибший характер. Вона передбачає зміну самої логіки здійснення юридично значущої діяльності, появу нових моделей взаємодії, автоматизацію окремих рішень та зміну співвідношення між людиною, державою і технологічною системою.

Таке розмежування має принципове методологічне значення. Якщо цифровізацію розуміти лише як заміну паперового документа електронним, можна дійти помилкового висновку, що основні категорії теорії права залишаються повністю незмінними. Натомість цифрова трансформація порушує питання про суб'єктність, відповідальність, юридичні факти, способи реалізації права, процедури прийняття рішень, межі дискреції, доказування та контроль. Отже, вона впливає не лише на зовнішню форму юридичної діяльності, але й на внутрішню організацію механізму правового регулювання.

Разом із тим цифрова трансформація не повинна тлумачитися як підстава для відмови від фундаментальних правових категорій. Технологічна новизна суспільних відносин не усуває необхідності забезпечення справедливості, свободи, рівності, правової визначеності, відповідальності та захисту людської гідності. Навпаки, чим складнішим стає технологічний механізм прийняття рішень, тим більшого значення набувають принципи, здатні встановити нормативні межі його використання [198, с. 91-93].

У цьому контексті особливої ваги набуває аксіологічний підхід до права. Право не може оцінюватися виключно за критерієм технологічної ефективності. Цифрова система може бути швидкою, економічно вигідною та функціонально ефективною, але водночас створювати непропорційне втручання у приватність, відтворювати дискримінаційні практики або обмежувати можливість особи захистити свої права [185, с. 131]. Тому цифрова ефективність не може бути самостійним критерієм належного правового регулювання.

Вихідною цінністю правового регулювання залишається людина. Такий висновок має особливе значення в умовах поширення концепцій автоматизації державного управління та використання штучного інтелекту. Технологія повинна розглядатися як засіб реалізації суспільно значущих цілей, а не як автономне джерело нормативної доцільності. Якщо цифровізація змінює спосіб реалізації права, вона не повинна змінювати його гуманістичну спрямованість.

З позицій інтегративного праворозуміння цифрова трансформація особливо переконливо демонструє обмеженість сприйняття права лише як тексту

нормативного акта. Для фактичного регулювання цифрових відносин значення мають не тільки формально встановлені правила, але й принципи права, судова практика, адміністративні процедури, стандарти захисту прав людини, технічні рішення та суспільні уявлення про допустимі межі технологічного втручання. Водночас включення технологічних чинників до механізму реалізації права не означає надання їм самостійного юридичного статусу [122, с. 127-131]. Їх регулятивний вплив повинен оцінюватися через систему правових принципів.

Зміна середовища правового регулювання закономірно позначається і на співвідношенні дозволу та заборони. У традиційній правовій системі особа здебільшого отримує нормативну інформацію про те, яка поведінка дозволена, заборонена або обов'язкова. Цифрова система може піти далі і технічно визначити доступні варіанти поведінки. Внаслідок цього виникає ризик підміни юридичного регулювання технологічним управлінням [180, с. 590-593].

Різниця між цими моделями є принциповою. Правове регулювання визнає людину автономним суб'єктом, здатним приймати рішення та нести відповідальність за них. Технологічне управління може бути побудоване таким чином, що вибір особи заздалегідь обмежується архітектурою системи. Саме тому надмірна технологізація нормативного впливу потенційно здатна послаблювати автономію суб'єкта права [64, с. 118-132]. З точки зору правової держави така тенденція потребує особливо обережної оцінки.

У цьому аспекті перспективним є розмежування права як нормативного регулятора та технології як інструмента забезпечення регулятивного результату. Технологія може підвищувати ефективність реалізації правових норм, але не повинна самостійно визначати зміст фундаментальних правових цінностей. Програмний код здатний реалізувати закладену модель, однак питання про допустимість цієї моделі належить до сфери права, політики та суспільної етики.

Цифрова трансформація одночасно впливає на часові характеристики правового регулювання. Традиційний правотворчий процес потребує часу для виявлення суспільної потреби, розроблення нормативної моделі, її обговорення, прийняття та введення в дію. Технологічні зміни можуть відбуватися значно

швидше. У результаті виникає явище регуляторного відставання, коли нові суспільні практики вже існують, але законодавство ще не сформувало достатньо визначеної моделі їх регулювання [142, с. 187-191].

Однак відповіддю на таке відставання не може бути нескінченне прискорення законодавчого процесу. Надмірна швидкість правотворчості здатна знижувати якість законодавства, посилювати нормативну нестабільність і негативно впливати на правову визначеність. Більш перспективним видається поєднання стабільних принципів із достатньо гнучкими механізмами їх конкретизації. Саме принципи права можуть виконувати функцію нормативних орієнтирів у ситуаціях, коли законодавець ще не врегулював усі технологічні деталі.

Це дозволяє по новому оцінити співвідношення нормативного та індивідуального правового регулювання. Чим складнішими і технологічно різноманітнішими стають суспільні відносини, тим менш реальною є спроба законодавця детально передбачити кожну можливу ситуацію. Водночас надмірне розширення дискреції також створює ризики нерівності та непередбачуваності [58, с. 56-65]. Тому цифрова епоха актуалізує пошук балансу між достатньою нормативною визначеністю та можливістю адаптивного застосування права.

Особливої уваги потребує проблема територіальності правового регулювання. Класична модель права значною мірою сформувалася в межах територіально організованої держави. Юрисдикція, компетенція органів влади та дія нормативних актів традиційно мають територіальну прив’язку. Цифрові відносини нерідко розгортаються одночасно у декількох юрисдикціях або взагалі не мають очевидного територіального центру. Дані можуть зберігатися в одній державі, оператор цифрової платформи бути зареєстрованим в іншій, а користувач перебувати у третій [86, с. 131].

Транскордонність цифрових відносин не робить державне право безсилим, але змінює умови його ефективності. Зростає значення міжнародної правової співпраці, регіональних стандартів, взаємного визнання цифрових механізмів, узгодження правил захисту даних та вироблення спільних принципів

регулювання технологій [135, с. 116-131]. Для України цей процес набуває додаткового значення у зв'язку з європейською інтеграцією та необхідністю поступового наближення національного цифрового законодавства до правового простору Європейського Союзу.

Європейський підхід до цифрового регулювання демонструє поступовий перехід від реагування на окремі технологічні ризики до формування комплексної нормативної моделі. У її центрі перебуває людина, а технологічний розвиток розглядається крізь призму основоположних прав, безпеки, прозорості та відповідальності. Особливо показовим є ризик орієнтований підхід до регулювання штучного інтелекту, відповідно до якого інтенсивність юридичних вимог залежить від потенційного впливу технологічної системи на права та суспільні інтереси [30, с. 25].

Такий підхід має значний загальнотеоретичний потенціал. Він демонструє поступове відходження від універсальної однаковості регулятивного впливу до його диференціації залежно від характеру ризику. Право не просто дозволяє або забороняє використання певної технології, а визначає різні рівні нормативних вимог залежно від її функціонального призначення, сфери застосування та можливих наслідків [80].

Звідси виникає питання про місце ризику у сучасному механізмі правового регулювання. Класичне право значною мірою орієнтоване на юридичну оцінку вже вчиненої поведінки та її наслідків. Цифрове регулювання дедалі частіше має превентивний характер. Від суб'єктів вимагається заздалегідь оцінювати можливі негативні наслідки технологічних рішень, здійснювати управління ризиками, забезпечувати технічні та організаційні гарантії безпеки. Таким чином, регулятивна функція права доповнюється більш виразним прогностичним компонентом [75].

Превентивність, однак, не повинна перетворюватися на необмежений контроль. Прагнення запобігти всім можливим ризикам може спричинити надмірне обмеження свободи та приватності. Тому одним із фундаментальних принципів цифрового правового регулювання повинен залишатися принцип

пропорційності. Будь яке технологічне втручання у сферу прав людини має бути не лише формально передбачене правом, але й необхідне, придатне для досягнення легітимної мети та співмірне із суспільною потребою [165, с. 7-16].

У цьому контексті цифрова епоха не створює абсолютно нової логіки права, а радше посилює значення тих принципів, які вже сформувалися у демократичній правовій традиції. Верховенство права, юридична визначеність, пропорційність, рівність, відповідальність, доступ до правосуддя та повага до людської гідності отримують нові сфери застосування. Саме їх здатність бути перенесеними на технологічно нові відносини підтверджує універсальність фундаментальних засад права.

Окремою проблемою є зміна інформаційної природи правового регулювання. Право завжди функціонувало як система нормативної інформації, оскільки регулятивний вплив передбачає доведення певного правила до суб'єкта та можливість його усвідомлення. Цифрові технології істотно розширили можливості доступу до правової інформації. Електронні бази законодавства, цифрові реєстри, автоматизовані пошукові системи та електронні сервіси зробили правову інформацію значно доступнішою [141, с. 167].

Водночас кількісне збільшення доступної інформації не тотожне підвищенню її зрозумілості. Надмірний обсяг нормативних даних, часті зміни законодавства та складність цифрових процедур можуть створювати нову форму інформаційної нерівності. Формально особа має доступ до права, але фактично не завжди здатна визначити, яка норма застосовується до конкретної ситуації. Отже, доступність права в цифрову епоху повинна оцінюватися не лише за можливістю отримати текст нормативного акта, але й за можливістю зрозуміти та практично використати його зміст.

На цьому рівні цифровізація безпосередньо пов'язується з проблемою правової суб'єктності. Сучасний суб'єкт права повинен володіти не тільки традиційними правовими знаннями, але й певним рівнем цифрової компетентності. Реалізація багатьох прав поступово передбачає здатність використовувати електронні засоби ідентифікації, цифрові сервіси, інформаційні

платформи та механізми електронної комунікації [160, с. 216-220]. Якщо цифрова компетентність стає фактичною умовою доступу до права, держава повинна запобігати ситуації, коли технологічні бар'єри створюють нові форми соціального виключення.

Право як соціальний регулятор повинно тому виконувати не лише обмежувальну, а й забезпечувальну функцію. Його завдання полягає не просто у встановленні правил цифрової поведінки, але й у створенні умов для рівної можливості користуватися перевагами цифрового середовища. Цифрова інклюзія в такому розумінні поступово набуває правового значення [100, с. 277].

Не менш важливою є трансформація механізму юридичної відповідальності. Традиційна конструкція відповідальності значною мірою ґрунтується на можливості встановити суб'єкта, його поведінку, причинний зв'язок та відповідні юридичні наслідки. У складних цифрових системах результат може формуватися внаслідок взаємодії розробника, оператора, постачальника даних, користувача та автоматизованої системи [161, с. 95]. Це ускладнює визначення того, на кого саме повинні покладатися негативні юридичні наслідки.

Проте технологічна складність не може бути підставою для виникнення простору безвідповідальності. Навпаки, одним із ключових завдань сучасного права є забезпечення простежуваності відповідальності у складних технологічних системах. Якщо неможливість пояснити функціонування цифрового механізму автоматично усуватиме юридичну відповідальність його розробників чи операторів, це створить принципово неприйнятний дисбаланс між технологічною владою та правовою підзвітністю [130, с. 130-135].

У зв'язку з цим дедалі більшого значення набуває концепція підзвітності. Вона передбачає не лише відповідальність за вже заподіяну шкоду, але й обов'язок суб'єкта бути здатним пояснити, обґрунтувати та документально підтвердити правомірність використаних процедур. Для цифрового правового регулювання такий підхід має особливе значення, оскільки частина технологічних процесів є

недоступною для безпосереднього спостереження особою, щодо якої вони застосовуються [89, с. 380].

Проблематика алгоритмічного прийняття рішень закономірно актуалізує і категорію юридичної процедури. У правовій державі значення має не тільки зміст остаточного рішення, але й спосіб, у який воно було прийняте. Процедурні гарантії захищають особу від свавілля, забезпечують можливість бути почутою, отримати мотивоване рішення та оскаржити його. Автоматизація не повинна нівелювати ці гарантії.

Тому одним із критеріїв правомірної цифрової трансформації публічного управління має бути принцип функціональної еквівалентності правових гарантій. Перенесення процедури у цифрове середовище є прийнятним лише тоді, коли основні гарантії особи не стають слабшими порівняно з традиційною формою взаємодії. Якщо електронна процедура є швидшою, але позбавляє особу можливості зрозуміти мотиви рішення або ефективно його оскаржити, така цифровізація не може оцінюватися як повноцінне вдосконалення правового регулювання [49, с. 5-12].

Зазначене дозволяє сформулювати ширший висновок щодо співвідношення ефективності та легітимності. Цифрові технології здатні суттєво підвищити швидкість і точність окремих юридичних процедур. Проте право не є системою, спрямованою виключно на досягнення максимальної управлінської ефективності. Його легітимність залежить від дотримання процедурних та ціннісних вимог. Саме тому найефективніше з технічної точки зору рішення не обов’язково є найкращим з позиції права [68].

Особливе місце в системі цифрового регулювання посідає проблема приватності. Розвиток цифрових технологій зробив дані одним із ключових ресурсів сучасного суспільства. Збирання, накопичення та аналіз великих обсягів інформації створюють значні можливості для державного управління та приватного сектору, але водночас посилюють ризик надмірного втручання у приватну сферу особи.

Приватність у цифрову епоху не повинна розглядатися як застарілий індивідуалістичний інтерес, що перешкоджає технологічному прогресу. Вона є однією з умов автономії людини. Можливість контролювати інформацію про себе, розуміти способи її використання та бути захищеним від непропорційного спостереження безпосередньо пов'язана зі свободою особи [184, с. 594].

Поряд із приватністю нової гостроти набуває проблема рівності. Алгоритмічні системи нерідко сприймаються як нейтральні через їх математичну природу. Проте алгоритм функціонує на основі визначених критеріїв та даних, які можуть відтворювати вже існуючі суспільні нерівності. Тому автоматизація рішення сама по собі не гарантує його неупередженості.

Правове забезпечення рівності у цифровому середовищі повинно охоплювати не лише заборону прямої дискримінації, але й оцінювання фактичних наслідків застосування технологічних систем. Це ще раз підтверджує, що цифрова трансформація змушує право переходити від суто формального контролю до більш комплексної оцінки результатів регулятивного впливу [174, с. 388-402].

Зміни відбуваються також у сфері правотворчості. Цифрові технології створюють можливості для аналізу великих масивів нормативної інформації, моделювання наслідків регуляторних рішень та ширшого залучення громадськості до обговорення проектів нормативних актів [52, с. 66]. За належного використання такі інструменти можуть підвищити обґрунтованість правотворчої діяльності.

Однак технологізація правотворчості не повинна призводити до редукції політико правового вибору до технічного розрахунку. Законодавче рішення завжди містить ціннісний компонент. Визначення справедливого балансу між свободою та безпекою, приватністю та суспільним інтересом, інноваціями та захистом людини не може бути повністю делеговане алгоритму. Такі рішення потребують демократичної легітимації та публічної відповідальності [5, с. 42].

Цифрова трансформація впливає і на реалізацію права як процес втілення нормативних приписів у фактичній поведінці суб'єктів. Традиційні форми реалізації права, дотримання, виконання, використання та застосування,

зберігають теоретичне значення, але набувають нових технологічних форм. Використання суб'єктивного права може здійснюватися через цифровий сервіс, виконання юридичного обов'язку через автоматизовану систему, а застосування права органом держави може бути частково технологічно опосередкованим.

Саме на рівні реалізації особливо чітко проявляється різниця між формальною цифровізацією та реальною цифровою трансформацією. Електронна форма сама по собі не змінює юридичної сутності певної дії. Проте автоматизація окремих елементів правозастосування може впливати на розподіл компетенції, характер дискреції та спосіб обґрунтування рішення [26, с. 69]. Тому дослідження реалізації права в цифрову епоху потребує аналізу не тільки юридичної норми, але й технологічного механізму її втілення.

Це дає підстави запропонувати категорію технологічно опосередкованої реалізації права. Під нею доцільно розуміти таку форму втілення правових приписів, за якої здійснення суб'єктивного права, виконання юридичного обов'язку або прийняття правозастосовного рішення істотно залежить від функціонування цифрової системи. Особливість цієї моделі полягає в тому, що між нормою та фактичною поведінкою виникає технологічна ланка, здатна впливати на зміст і результат реалізації права [164, с. 261-274].

Запропонований підхід дозволяє уникнути двох крайнощів. Перша полягає в ігноруванні регулятивного значення технології та сприйнятті цифрового середовища лише як нейтрального каналу передавання юридичної інформації. Друга полягає у перебільшенні автономності технології та проголошенні програмного коду новим різновидом права. Більш обґрунтованою видається проміжна позиція, відповідно до якої цифрова технологія є самостійним чинником соціального регулювання, але її юридична допустимість та межі впливу повинні визначатися правом.

У цьому контексті особливого значення набуває збереження пріоритету правової форми над технологічною доцільністю. Не технологія повинна визначати, які права людина може реально здійснити, а право повинно визначати межі допустимого технологічного дизайну [93, с. 146-156]. Якщо певна цифрова

система не забезпечує реалізацію передбаченого законом права, проблема полягає не у необхідності звузити право відповідно до можливостей системи, а у необхідності привести систему у відповідність до правової вимоги.

Це положення має фундаментальне значення для розуміння права як соціального регулятора цифрової епохи. Технологічна інфраструктура не є нормативно нейтральною. Її архітектура може полегшувати реалізацію права або створювати перешкоди, посилювати автономію людини або обмежувати її, забезпечувати рівність або відтворювати дискримінацію. Тому сучасне право повинно поступово переходити від регулювання окремих цифрових дій до регулювання принципів проектування технологічних систем [137, с. 58-73].

На цій основі формується концепція правомірного технологічного дизайну, відповідно до якої фундаментальні правові вимоги повинні враховуватися ще на етапі створення цифрової системи, а не лише після виникнення негативних наслідків її функціонування. Така модель має превентивний характер і дозволяє інтегрувати правові гарантії безпосередньо у технологічну архітектуру.

Разом із тим закріплення правових вимог у технологічному дизайні не повинно призводити до автоматичного ототожнення права та коду. Право завжди містить можливість інтерпретації, врахування контексту та оцінки конкретних обставин. Програмна система тяжіє до формалізації [99, с. 90-92]. Саме тому повна алгоритмізація права є не лише технічно складною, але й концептуально проблематичною.

Правова норма часто використовує оціночні поняття, принципи розумності, добросовісності, справедливості та пропорційності. Їх зміст не може бути остаточно визначений поза контекстом конкретної справи. Намагання перетворити такі категорії на жорсткий набір машинних критеріїв здатне позбавити право необхідної гнучкості. Тому автоматизація найбільш прийнятна там, де юридична операція має високий рівень формалізованості, тоді як рішення, пов’язані зі значним ціннісним або дискреційним компонентом, потребують збереження змістовного людського контролю [37, с. 80].

Звідси випливає необхідність розмежування автоматизації юридичної операції та автоматизації юридичного судження. Перша може стосуватися перевірки формальних даних, реєстрації, обчислення або технічного виконання чітко визначеної процедури. Друга передбачає оцінку юридично значущих обставин та вибір між декількома нормативно допустимими рішеннями. Саме автоматизація юридичного судження створює найбільші ризики для принципів правової держави.

Не менш значущою є проблема легітимності цифрового регулювання. Традиційна юридична легітимність значною мірою пов’язана з демократичною процедурою правотворчості, компетенцією органу та можливістю судового контролю. Натомість правила цифрової платформи можуть бути сформовані приватним суб’єктом без участі користувачів, хоча фактично вони істотно впливають на їхню поведінку [13, с. 398]. Це створює феномен приватної нормативної влади, який потребує подальшого теоретичного осмислення.

У зв’язку з цим право має виконувати функцію метарегулятора цифрового середовища. Йдеться про здатність права встановлювати основні межі, принципи та процедури, яких повинні дотримуватися інші регулятивні системи. Право не повинно детально визначати кожне технічне рішення, але воно має встановити нормативні умови, за яких таке рішення може вважатися допустимим [145].

Таке розуміння дозволяє сформулювати авторську позицію щодо сучасної трансформації регулятивної функції права. В цифрову епоху право поступово переходить від переважно безпосереднього регулювання поведінки до комплексного регулювання поведінки, процедур та технологічної інфраструктури, яка визначає можливості суб’єкта. Це не означає зміни сутності права, але свідчить про розширення предмета та ускладнення механізму його регулятивного впливу [57, с. 194].

Право цифрової епохи повинно бути одночасно стабільним у принципах та адаптивним у засобах. Стабільність необхідна для забезпечення правової визначеності та передбачуваності, тоді як адаптивність дає змогу реагувати на технологічні зміни без постійного руйнування нормативної системи. Така

комбінація може бути забезпечена шляхом посилення ролі фундаментальних принципів права, використання ризик орієнтованих моделей, технологічно нейтральних норм та належних процедур контролю.

Важливим показником зрілості правового регулювання цифрової сфери є його здатність не лише реагувати на вже сформовані технології, але й встановлювати нормативні межі їх майбутнього розвитку. Водночас право не повинно намагатися передбачити конкретну технічну конфігурацію майбутніх систем [76]. Його перспективність полягає передусім у формуванні стійких принципів, які залишатимуться застосовними незалежно від конкретної технології.

З огляду на це особливого значення набуває принцип технологічної нейтральності. Законодавець повинен, наскільки це можливо, регулювати не конкретний технічний інструмент, а юридично значущу функцію, ризик або наслідок його використання. Такий підхід сприяє стабільності законодавства та зменшує ризик його швидкого морального старіння.

Однак технологічна нейтральність також не може бути абсолютною. Окремі технології створюють специфічні ризики, які неможливо належно врегулювати виключно загальними нормами. Тому оптимальна модель передбачає поєднання загальних принципів із спеціальними вимогами до тих технологій, використання яких пов’язане з підвищеним ризиком для прав людини чи суспільних інтересів [193, с. 271].

Суттєвої трансформації зазнає і взаємозв’язок права з правосвідомістю. Цифрове середовище змінює способи сприйняття права людиною. Взаємодія з державою дедалі частіше відбувається не через безпосередній контакт із посадовою особою, а через цифровий інтерфейс. Унаслідок цього ставлення громадянина до права та держави може формуватися під впливом якості функціонування електронної системи [104, с. 317].

Це означає, що технологічна якість реалізації права поступово стає фактором правової довіри. Якщо цифровий сервіс є доступним, зрозумілим, передбачуваним та забезпечує ефективну реалізацію права, він може зміцнювати

переконання особи у функціональності правового порядку. Якщо ж система є непрозорою, створює необґрунтовані перешкоди або не передбачає ефективного механізму виправлення помилки, негативний досвід переноситься на сприйняття держави та права загалом.

Таким чином, цифровий інтерфейс набуває не лише технічного, але й правосоціалізаційного значення. Через нього людина отримує практичний досвід взаємодії з правовою системою. Це додатково підтверджує необхідність розглядати цифровізацію не як допоміжне питання технічного забезпечення, а як складову сучасного механізму реалізації права [126, с. 183-184].

Цифрова епоха одночасно створює нові можливості для зміцнення регулятивної спроможності права. Автоматизація рутинних процедур може зменшувати адміністративне навантаження, електронні реєстри здатні підвищувати прозорість, цифрові сервіси можуть полегшувати доступ до публічних послуг, а технології аналізу інформації допомагають виявляти системні проблеми правозастосування. Отже, цифровізація не повинна розглядатися виключно через категорію ризику.

Проте позитивний потенціал технологій реалізується лише за умови їх підпорядкування правовим принципам. Технологічна ефективність, яка досягається шляхом послаблення гарантій прав людини, не може вважатися повноцінною правовою модернізацією [60, с. 218]. У демократичній державі цифровізація повинна підвищувати не тільки швидкість функціонування інституцій, але й якість правового становища особи.

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що цифрова трансформація формує новий контекст існування права, але не усуває його базового соціального призначення. Право залишається засобом нормативного впорядкування суспільних відносин, визначення меж свободи, узгодження інтересів та захисту фундаментальних цінностей. Водночас змінюються об’єкти, форми та технологічні умови здійснення правового впливу [21, с. 135].

Специфіка права як соціального регулятора в цифрову епоху проявляється у тому, що воно повинно одночасно регулювати поведінку суб’єктів, діяльність

цифрових посередників, процедури прийняття юридично значущих рішень та архітектуру технологічних систем. Така багаторівневість істотно ускладнює механізм правового регулювання і вимагає поєднання класичних юридичних засобів із новими моделями превентивного, ризик орієнтованого та технологічно адаптивного регулювання.

На наш погляд, принциповою характеристикою права цифрової епохи повинна стати його здатність зберігати нормативну автономію щодо технології. Цифрова система може бути засобом реалізації права, але не повинна перетворюватися на самодостатнє джерело визначення юридично допустимої поведінки [187, с. 150]. Пріоритет права означає, що технологічна архітектура підлягає правовій оцінці, а не навпаки.

Саме тому цифрову трансформацію права доцільно визначити як процес якісної зміни форм, засобів та механізмів правового регулювання і реалізації права, спричинений системним проникненням цифрових технологій у суспільні відносини, за якого фундаментальні принципи та соціальне призначення права зберігають нормативний пріоритет над технологічною доцільністю. Таке визначення дозволяє відмежувати цифрову трансформацію від простої технічної модернізації та одночасно не створює хибного уявлення про виникнення принципово іншого, цифрового права, відірваного від загальної правової системи.

Відповідно, право як соціальний регулятор цифрової епохи характеризується не послабленням, а ускладненням власної регулятивної функції. Воно повинно забезпечувати нормативну визначеність у середовищі високої технологічної мінливості, захищати автономію людини в умовах алгоритмічного впливу, встановлювати межі приватної цифрової влади, гарантувати відповідальність за технологічно опосередковані рішення та забезпечувати рівність доступу до механізмів реалізації прав [205, с. 232].

Кінцевою мірою ефективність права в цифрову епоху визначатиметься не кількістю цифровізованих процедур і не рівнем автоматизації державних функцій, а тим, наскільки технологічне середовище дозволяє повніше реалізувати фундаментальне призначення права. Йдеться про забезпечення свободи і безпеки

людини, передбачуваності суспільних відносин, справедливого узгодження інтересів, реальності суб'єктивних прав та обмеження будь якої форми свавільної влади, незалежно від того, чи здійснюється вона державним органом, приватною цифровою платформою або опосередковується алгоритмічною системою [9, с. 135-138].

Отже, цифрова трансформація не заперечує класичного розуміння права як соціального регулятора, а змушує переосмислити способи реалізації його регулятивного потенціалу. У цифровому суспільстві право дедалі більше функціонує як багаторівневий нормативний механізм, що регулює не лише поведінку, але й середовище її формування. Його перспективний розвиток пов'язаний із поєднанням технологічної адаптивності та ціннісної стійкості, інноваційності й правової визначеності, ефективності та належної процедури. Саме здатність забезпечити такий баланс визначатиме місце права в системі соціального регулювання цифрової епохи та створюватиме теоретичну основу для подальшого дослідження особливостей його реалізації в умовах цифрової трансформації.

1.2. Норми права в умовах цифровізації: трансформація структури та функцій

Цифрова трансформація суспільних відносин закономірно актуалізує питання про здатність норми права як первинного елемента системи права зберігати властиві їй регулятивні характеристики в умовах істотної зміни середовища правового впливу. Якщо на попередніх етапах розвитку правового регулювання технологічні зміни переважно позначалися на способах фіксації, поширення та застосування юридичних приписів, то сучасна цифровізація дедалі активніше проникає у внутрішній механізм їх реалізації. Норма права вже не лише закріплюється та оприлюднюється за допомогою цифрових засобів. Її зміст може бути технологічно інтерпретований, окремі елементи юридично значущої

поведінки можуть автоматизуватися, а передбачені нормою наслідки в певних випадках реалізуються за участю інформаційної системи без необхідності здійснення кожної операції людиною. Унаслідок цього виникає необхідність дослідити не стільки формальну зміну зовнішнього способу існування правової норми, скільки трансформацію механізму її регулятивної дії.

У загальнотеоретичному розумінні норма права традиційно визначається як формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлюється або санкціонується державою, регулює суспільні відносини та забезпечується відповідними юридичними засобами. Таке розуміння зберігає методологічну цінність і в цифрову епоху. Технологічна модернізація не усуває загальнообов'язковості, нормативності, формальної визначеності та системності правової норми. Водночас зміна способів суспільної взаємодії змушує уточнювати характер прояву цих властивостей та особливості їх практичної реалізації [147, с. 218-219].

Традиційна теорія права виходить із того, що норма права є нормативною моделлю належної, дозволеної або забороненої поведінки. Між нормативним приписом і фактичною поведінкою суб'єкта існує простір усвідомлення, волевиявлення та вибору. Особа сприймає юридичну вимогу, співвідносить її з конкретною життєвою ситуацією та визначає власну поведінку. Навіть у випадку імперативної заборони юридична норма не усуває фізичної можливості її порушення, а встановлює правову оцінку відповідної поведінки та передбачає певні юридичні наслідки [77].

Цифрове середовище здатне істотно модифікувати таку модель. Коли юридичний припис реалізується через програмно організовану систему, між нормою права і поведінкою особи виникає технологічний компонент. Він може перевіряти наявність юридичних передумов, ідентифікувати суб'єкта, обчислювати певні показники, блокувати технічно недоступну дію, автоматично формувати документ або ініціювати юридично значущий процес. Таким чином, цифровізація створює ситуацію, за якої частина регулятивного змісту правової

норми реалізується не лише через свідомо вольову поведінку суб'єкта, а й через функціонування технологічної системи [36, с. 119-133].

Саме ця обставина дає підстави порушити питання про трансформацію класичного механізму дії правової норми. Йдеться не про зміну її юридичної природи, а про появу додаткової ланки між нормативним приписом та фактичним результатом. Такою ланкою стає цифрова інфраструктура, яка може сприяти реалізації норми, конкретизувати окремі формалізовані параметри або, навпаки, створювати перешкоди для здійснення передбаченого правом варіанта поведінки.

У зв'язку з цим доцільно розмежовувати цифрову форму існування правової норми та цифрове опосередкування її дії. Перше явище стосується передусім способу фіксації та поширення нормативної інформації. Наявність нормативного акта в електронній базі, його офіційне електронне оприлюднення або можливість автоматизованого пошуку не змінюють змісту юридичної норми [143, с. 303]. Друге явище має складніший характер, оскільки передбачає включення технологічного механізму безпосередньо у процес реалізації нормативного припису.

З позицій загальної теорії права особливий інтерес становить питання про те, чи впливає цифровізація на класичне розуміння структури правової норми. Традиційно її логічну конструкцію розкривають через взаємозв'язок гіпотези, диспозиції та санкції. Гіпотеза визначає обставини, за яких норма підлягає реалізації, диспозиція формулює модель юридично значущої поведінки, а санкція відображає передбачені правом наслідки порушення відповідного припису [7, с. 28-33]. Попри дискусійність універсальності такої тричленної конструкції, вона залишається важливим інструментом теоретичного аналізу механізму правового регулювання.

В умовах цифровізації кожен із зазначених елементів набуває нових особливостей реалізації. Насамперед це стосується гіпотези. У традиційному правозастосуванні встановлення передбачених нормою фактичних обставин здійснюється людиною або компетентним органом шляхом отримання, оцінювання та юридичної кваліфікації інформації. У цифровій системі частина

таких обставин може встановлюватися автоматично на основі даних, що містяться в державних реєстрах, інформаційних системах або інших цифрових ресурсах [67].

У результаті фактичний склад, необхідний для виникнення, зміни чи припинення правовідносин, дедалі частіше формується за участю автоматизованого обміну даними. Це суттєво прискорює юридичні процедури, однак водночас породжує питання щодо достовірності вихідної інформації, можливості виправлення помилки, взаємодії різних інформаційних систем та юридичного значення автоматично отриманих відомостей. Якщо система помилково не ідентифікує юридично значущий факт, особа може фактично втратити можливість реалізувати передбачене законом право, хоча з нормативної точки зору всі необхідні передумови існують [159, с. 45-48].

Отже, цифровізація гіпотези правової норми не змінює її логічного призначення, але трансформує спосіб встановлення юридично значущих обставин. Між фактом реальної дійсності та його юридичною оцінкою може виникати інформаційне відображення у цифровій системі. Саме воно фактично стає підставою для подальшого технологічного процесу [38, с. 82-87]. У зв’язку з цим виникає принципово важлива вимога відповідності цифрового відображення факту його реальному юридичному змісту.

На наш погляд, у цифровому правовому середовищі доцільно розрізняти юридичний факт і його цифрову репрезентацію. Вони можуть збігатися за змістом, але не є тотожними. Запис у реєстрі, цифровий ідентифікатор чи інший інформаційний параметр є способом підтвердження або відображення певної юридично значущої обставини, а не самою соціальною реальністю, яку право наділяє юридичним значенням. Таке розмежування особливо важливе для захисту особи від ситуацій, коли технічна помилка фактично підмінює юридичну оцінку [22, с. 760-761].

Не менш суттєво цифровізація впливає на диспозицію правової норми. Класична диспозиція визначає дозволену, обов’язкову або заборонену поведінку. Її реалізація передбачає, що суб’єкт може співвіднести нормативну модель із

конкретними обставинами. В цифровому середовищі частина диспозиції може отримати технологічне втілення через функціональні можливості інформаційної системи.

Наприклад, якщо закон передбачає можливість подання заяви в електронній формі, цифровий сервіс повинен технічно забезпечувати реалізацію такого права. Структура електронної форми, перелік обов'язкових полів, спосіб ідентифікації, порядок додавання документів та підтвердження волевиявлення стають фактичними умовами реалізації нормативно закріпленої диспозиції. У такому випадку технологічний дизайн уже не є зовнішньою щодо права обставиною, оскільки він безпосередньо визначає практичну можливість реалізації правового припису [39, с. 83].

Саме тут виникає проблема співвідношення юридичної та технологічної диспозиції. Під технологічною диспозицією не слід розуміти окрему норму права. Йдеться про програмно визначений набір доступних користувачеві дій, який повинен відповідати юридично встановленій моделі поведінки. Якщо між ними виникає розбіжність, пріоритет має належати юридичній нормі. Технологічна система не може правомірно звужувати зміст суб'єктивного права лише тому, що відповідна можливість не була передбачена її розробниками [20, с. 136-137].

Це положення має особливе значення для розуміння цифрової реалізації дозволів. Заборону порівняно легко технологічно формалізувати шляхом блокування певної дії. Значно складніше забезпечити повноцінну реалізацію суб'єктивного права, оскільки право нерідко передбачає декілька варіантів поведінки, залежить від конкретних обставин та потребує врахування індивідуальної ситуації. Тому технологічна система, яка реалізує правові дозволи, повинна бути достатньо гнучкою, щоб не перетворювати право особи на обмежений набір заздалегідь запрограмованих сценаріїв [134, с. 230].

Трансформаційного впливу зазнає і санкція правової норми. Цифрові технології створюють можливість автоматизувати виявлення окремих правопорушень, фіксацію юридично значущих обставин, обчислення визначених законом платежів або формування процесуальних документів. Це може сприяти

невідворотності юридичної відповідальності та зменшувати вплив суб'єктивних чинників.

Водночас автоматизація санкцій становить одну з найбільш чутливих сфер цифрової трансформації права. Юридична відповідальність не повинна перетворюватися на механічний наслідок технологічної фіксації певного показника, якщо закон передбачає необхідність встановлення додаткових обставин, оцінювання вини, причинного зв'язку, винятків чи інших юридично значущих факторів [175, с. 272]. Технічна достовірність факту ще не означає повноти його юридичної кваліфікації.

Тому автоматизоване застосування санкції є допустимим передусім у тих випадках, коли нормативна конструкція характеризується високим ступенем формалізації, а технологічна процедура не усуває можливості ефективного оскарження. Чим більшим є дискреційний або оціночний компонент юридичної відповідальності, тим менш виправданим є повне усунення людини з процесу прийняття рішення.

На цій основі можна стверджувати, що цифровізація не руйнує класичну структуру правової норми, але змінює способи функціонування її окремих елементів. Гіпотеза дедалі частіше технологічно пов'язується з автоматизованим встановленням фактичних передумов, диспозиція може частково реалізовуватися через архітектуру цифрового сервісу, а санкція отримує можливість автоматизованої активації за наявності формалізованих умов [121, с. 456-471]. Отже, трансформація відбувається переважно не на логічному, а на функціональному рівні структури норми.

Разом із тим саме функціональна трансформація поступово ставить перед теорією права питання про достатність класичного тричленного аналізу для пояснення цифрового механізму нормативного впливу. Якщо між нормою та її реалізацією постійно присутня технологічна система, виникає необхідність досліджувати не тільки логічну структуру припису, але й механізм його цифрового виконання. У цьому розумінні цифрова епоха не потребує відмови від

категорій гіпотези, диспозиції та санкції, однак вимагає доповнення структурного аналізу функціональним виміром [45, с. 297-309].

Такий функціональний вимір охоплює щонайменше чотири взаємопов'язані процеси: цифрове встановлення юридично значущих обставин, технологічну конкретизацію нормативного припису, цифрове забезпечення юридично значущої дії та автоматизоване формування окремих правових наслідків. Кожен із цих процесів може впливати на фактичний результат реалізації норми, а отже, повинен перебувати у сфері правового контролю.

Особливо важливо не допустити змішування нормативної структури правової норми із структурою програмного алгоритму. Алгоритм за своєю природою передбачає визначену послідовність операцій, тоді як правова норма є елементом нормативної системи, зміст якої розкривається у взаємозв'язку з іншими нормами, принципами, юридичними поняттями та конкретними обставинами [148, с. 332-340]. Перетворення юридичного припису на машинно виконувану конструкцію завжди передбачає певний рівень інтерпретації.

Ця обставина є принципово важливою. Програмування правової норми не є суто технічною операцією. Перед тим як певне правило буде реалізоване алгоритмічно, хтось повинен визначити, які елементи норми підлягають формалізації, як тлумачити використані законодавцем поняття, які фактичні параметри вважати юридично значущими та як система повинна реагувати на нетипову ситуацію. Таким чином, у процесі цифрового перетворення правового припису відбувається прихована інтерпретаційна діяльність [196].

На нашу думку, саме проблема прихованої технологічної інтерпретації є однією з найбільш недооцінених у сучасній теорії цифрового права. У традиційному правозастосуванні інтерпретація норми здійснюється суб'єктом, компетенція якого може бути юридично визначена, а прийняте рішення зазвичай підлягає обґрунтуванню та контролю. У цифровій системі певна інтерпретація може бути закладена у програмний код ще на етапі його створення та надалі автоматично відтворюватися у великій кількості однотипних випадків.

Це створює принципово новий масштаб можливих наслідків помилкової інтерпретації. Помилка окремого правозастосувача впливає передусім на конкретну справу, тоді як помилка, закладена в алгоритм, може систематично відтворюватися щодо невизначеної кількості суб'єктів. Відповідно, цифровізація не зменшує значення юридичного тлумачення, а підвищує вимоги до його якості ще до моменту запуску технологічної системи [44, с. 42-46].

Звідси випливає необхідність формування принципу юридичної верифікованості алгоритмічної реалізації норми. Його зміст доцільно пов'язувати з можливістю встановити, яким чином нормативний припис був перетворений на технологічну модель, які юридичні припущення були закладені в алгоритм та чи відповідає фактичний результат функціонування системи змісту права. Така верифікованість не обов'язково передбачає повне розкриття програмного коду кожному користувачеві, але вимагає наявності ефективного механізму юридичного контролю [17, с. 153].

Проблема технологічної інтерпретації безпосередньо пов'язана з формальною визначеністю правової норми. Цифрові системи тяжіють до чітких параметрів та однозначних умов, тоді як право закономірно містить оціночні поняття, принципи, винятки та конструкції, зміст яких конкретизується залежно від обставин. Саме тут виявляється одна з фундаментальних меж повної алгоритмізації нормативного регулювання.

Такі правові категорії, як добросовісність, розумність, справедливість, поважність причин, істотність порушення або найкращі інтереси особи, не можуть бути без втрати змісту перетворені на простий набір математичних параметрів. Їх функція полягає саме в тому, щоб дозволити праву реагувати на складність соціальної реальності [169]. Надмірна технологічна формалізація здатна зробити правозастосування зовнішньо послідовним, але внутрішньо несправедливим.

Тому цифрова трансформація правових норм виявляє своєрідний парадокс. З одного боку, технологія потребує більшої формальної визначеності нормативних конструкцій. З іншого боку, надмірне прагнення зробити кожну

норму придатною для автоматичного виконання може збіднити право, позбавивши його здатності враховувати індивідуальні обставини. Оптимальна модель повинна виходити не з максимального рівня алгоритмізації, а з визначення того рівня автоматизації, який сумісний із природою конкретного правового припису [28, с. 167].

Це дозволяє запропонувати поділ норм за ступенем їх алгоритмічної придатності. До першої групи можуть бути віднесені норми з високим рівнем формалізованості, реалізація яких залежить від чітко визначених і об'єктивно встановлюваних параметрів. Вони найбільш придатні для технологічного виконання. Другу групу становлять норми змішаного типу, у яких формалізовані елементи поєднуються з необхідністю юридичної оцінки [173, с. 39]. У такому випадку доцільною є часткова автоматизація зі збереженням змістовного людського контролю. Третю групу утворюють норми, реалізація яких переважно залежить від оцінювання індивідуальних обставин, принципів та ціннісних категорій. Повна алгоритмізація таких норм створює найбільший ризик деформації їх юридичного змісту.

Запропонований поділ має не лише теоретичне, але й практичне значення. Він дозволяє відійти від спрощеного уявлення про те, що будь яка юридична процедура потенційно може бути повністю автоматизована за умови достатнього рівня технологічного розвитку. Межі автоматизації визначаються не лише технічними можливостями, але й нормативною природою конкретного правового припису [110, с. 102-108].

Поряд зі структурою цифровізація впливає на функції правових норм. Традиційно регулятивна функція норми проявляється у впорядкуванні суспільних відносин шляхом встановлення прав та обов'язків, дозволів, заборон і юридичних наслідків. В умовах цифровізації ця функція зберігається, але набуває додаткового технологічно організаційного виміру. Норма дедалі частіше повинна визначати не лише поведінку учасників відносин, але й вимоги до цифрової системи, через яку відповідна поведінка здійснюється.

Відтак адресатом сучасної правової норми може бути не тільки безпосередній учасник суспільного відношення, але й розробник, оператор або власник цифрової інфраструктури. Законодавство може встановлювати вимоги до захисту даних, безпеки інформаційної системи, прозорості, зберігання інформації, можливості людського втручання, документування операцій та контролю [53, с. 423]. Це свідчить про розширення регулятивної функції правової норми від моделювання поведінки до нормативного проектування умов, у яких така поведінка здійснюється.

Особливо виразною стає превентивна функція. Традиційне право значною мірою реагує на вже вчинене порушення через застосування юридичної відповідальності. Цифрове регулювання дедалі активніше спрямовується на запобігання ризикам до моменту виникнення шкоди. Вимоги до захисту даних за замовчуванням, оцінювання технологічних ризиків, кібербезпеки, тестування систем та контролю за автоматизованими рішеннями демонструють поступове зміщення нормативного акценту від реакції до превенції [162, с. 6-8].

Водночас превентивна функція правової норми повинна мати чіткі межі. Право не може виходити з презумпції необхідності усунення будь якого ризику незалежно від ціни такого втручання. Абсолютна безпека є недосяжною, а спроба її нормативно забезпечити може спричинити непропорційне обмеження свободи. Саме тому превентивна функція повинна реалізовуватися у взаємозв’язку з принципами необхідності та пропорційності.

Охоронна функція правових норм також набуває нових проявів. Цифрові технології створюють нові об’єкти охорони, серед яких персональні дані, цифрова ідентичність, інформаційна автономія, цілісність інформаційних систем та безпека цифрової взаємодії. Одночасно трансформуються способи порушення вже традиційно визнаних прав [197, с. 168]. Втручання у приватність, дискримінація, обмеження свободи вираження або порушення майнових інтересів можуть здійснюватися за допомогою технологій, які суттєво збільшують масштаб та швидкість негативних наслідків.

Унаслідок цього охоронна функція норми права повинна враховувати не тільки характер окремого порушення, але й системний потенціал цифрового ризику. Одна технологічна помилка або некоректно сформований алгоритмічний критерій може одночасно вплинути на значну кількість осіб. Тому правове регулювання дедалі частіше повинно бути орієнтоване на усунення системної причини порушення, а не лише на компенсацію його індивідуальних наслідків.

Змінюється також інформаційна функція норми права. У традиційній моделі вона полягає у доведенні до суб'єкта відомостей про юридично дозволену, необхідну або заборонену поведінку. Цифровізація радикально збільшує технічну доступність нормативної інформації. Однак одночасно виникає проблема інформаційного перевантаження та складності нормативного масиву [19].

Відтак інформаційна функція правової норми в цифрову епоху повинна оцінюватися не тільки за формальним критерієм доступності тексту. Реальна нормативна поінформованість передбачає можливість особи знайти релевантне правило, зрозуміти його зміст і передбачити юридичні наслідки власної поведінки. Цифрова доступність без змістовної зрозумілості може створювати лише ілюзію відкритості права.

Особливої уваги потребує питання машинозчитуваного законодавства. Сучасні технології дозволяють представляти нормативну інформацію у структурованому форматі, придатному для автоматизованого пошуку, аналізу та певних форм технологічного виконання. Такий напрям має значний потенціал для підвищення доступності та узгодженості законодавства [172, с. 213].

Проте машинозчитуваність правової норми не повинна ототожнюватися з її машинною самодостатністю. Можливість комп'ютерної системи технічно обробити текст або структуровані елементи нормативного акта не означає, що вона здатна повністю відтворити юридичний процес розуміння права. Правовий зміст формується не лише граматичною конструкцією окремого припису, але й його системними зв'язками, метою регулювання, принципами та практикою тлумачення.

У зв’язку з цим перспективною видається концепція права, придатного для цифрової реалізації, але не підпорядкованого вимогам машинної логіки. Законодавство повинно бути достатньо структурованим, послідовним і визначеним для використання сучасних технологій, однак технологічна зручність не може перетворюватися на основний критерій якості правової норми [98, с. 41].

Цифровізація впливає також на динамічну функцію норм права. Правове регулювання традиційно не лише закріплює існуючі відносини, але й спрямовує їх розвиток. У технологічній сфері ця властивість проявляється особливо чітко. Норма може стимулювати створення безпечніших цифрових систем, формувати стандарти відповідальної інноваційної діяльності та спрямовувати розвиток технологій у суспільно прийнятному напрямі.

Водночас надмірно жорстке нормативне регулювання здатне створювати протилежний ефект, стримуючи технологічні інновації та закріплюючи застарілі моделі. Звідси випливає необхідність адаптивності правової норми. Проте адаптивність не повинна ототожнюватися з невизначеністю [55, с. 39]. Правова норма може бути технологічно нейтральною та достатньо гнучкою, але її основні вимоги повинні залишатися передбачуваними.

Особливого значення набуває співвідношення правової норми та технічного стандарту. Цифрові відносини характеризуються високим рівнем технологічної складності, тому законодавець об’єктивно не здатний детально регулювати всі технічні параметри. У результаті зростає роль стандартів, протоколів та інших технічних правил.

Таке поєднання може бути ефективним за умови чіткого розмежування нормативних рівнів. Право повинно визначати юридично значущу мету, фундаментальні вимоги та межі допустимого, тоді як технічний стандарт може конкретизувати способи їх практичного забезпечення. Неприйнятною є ситуація, коли суттєві обмеження прав людини фактично визначаються технічним документом без належної правової основи та демократичної легітимації [54, с. 19].

Це дозволяє говорити про посилення координаційної функції норми права. У цифровому середовищі вона повинна узгоджувати діяльність різних суб'єктів, серед яких державні органи, приватні оператори, розробники, постачальники технологічних компонентів та користувачі. Складність цифрових систем означає, що юридично значущий результат нерідко залежить від взаємодії багатьох учасників [199, с. 93].

Тому сучасна норма дедалі частіше визначає не одну лінійну модель поведінки, а систему взаємопов'язаних обов'язків. Один суб'єкт повинен забезпечити безпечність технології, інший належне використання, третій контроль, четвертий можливість захисту порушеного права [31, с. 74]. Така мережева конфігурація правового регулювання суттєво відрізняється від спрощеної моделі, у якій норма має одного чітко визначеного адресата.

У цьому контексті можна говорити про функціональне ускладнення адресності правової норми. Цифрові відносини не скасовують персоніфікації юридичних обов'язків, але нерідко вимагають їх розподілу між декількома суб'єктами залежно від ступеня фактичного контролю над технологічним процесом. Саме контроль, а не лише формальний статус, поступово стає важливим критерієм нормативного розподілу відповідальності [51, с. 13-17].

Такий підхід особливо актуальний щодо систем штучного інтелекту. Результат їх функціонування може залежати від розробника моделі, якості навчальних даних, особи, яка впровадила систему, оператора та конкретного користувача. Спроба покласти всю відповідальність на одного учасника може не відповідати реальній структурі технологічного процесу.

Разом із тим розподілена відповідальність не повинна перетворюватися на розмиту відповідальність. Якщо нормативна система не дозволяє особі встановити, хто відповідає за юридично значущий результат, право фактично втрачає охоронну спроможність [66, с. 98-111]. Тому однією з функцій сучасної правової норми стає забезпечення простежуваності юридичної відповідальності в технологічно складних відносинах.

У цьому аспекті цифровізація сприяє появі нової нормативної вимоги, яку доцільно позначити як принцип неприпустимості технологічної безвідповідальності. Його сутність полягає в тому, що використання складної або автономної технологічної системи не може саме по собі бути підставою для усунення відповідальності суб'єктів, які створюють, контролюють, впроваджують або використовують таку систему. Технологічна складність повинна зумовлювати більш точне нормативне структурування відповідальності, а не її зникнення [128, с. 258-270].

Істотні зміни відбуваються і в реалізації стимулюючої функції норм права. Цифрові технології дають можливість оперативніше застосовувати правові стимули, автоматично визначати відповідність формалізованим критеріям, спрощувати доступ до передбачених законодавством переваг та зменшувати адміністративні витрати. У перспективі це може підвищити ефективність правового заохочення [116].

Проте автоматизоване стимулювання також потребує правових гарантій. Якщо система визначає право особи на певну перевагу на підставі даних, критерії їх обробки повинні бути правомірними, прозорими та недискримінаційними. Інакше цифрова ефективність може супроводжуватися системним відтворенням нерівності.

Окремого аналізу потребує виховна функція правової норми. У традиційній теорії вона пов'язується з формуванням поваги до права, правомірних установок та усвідомлення соціальної цінності юридичних вимог. Технологічне виконання норми здатне послаблювати окремі елементи такого впливу, якщо особа дотримується певного правила не через його усвідомлення, а через технічну неможливість іншої поведінки [29, с. 137].

Саме тут проходить одна з найбільш тонких меж між правовим регулюванням та технологічним контролем. Якщо система просто не дозволяє вчинити заборонену дію, зовнішньо забезпечується правомірний результат, але це не означає формування правомірної мотивації. Право як соціальний регулятор

має значення не лише тому, що забезпечує необхідний результат, але й тому, що звертається до людини як автономного суб'єкта [1, с. 86].

Тому повна технологічна заміна нормативної мотивації є небажаною навіть там, де вона технічно можлива. Стійкий правопорядок не може ґрунтуватися виключно на архітектурі цифрових обмежень. Він передбачає усвідомлене визнання правових правил значною частиною суспільства. Цифрова система може підтримувати правомірну поведінку, але не повинна повністю витісняти правову свідомість із механізму нормативного регулювання.

У цьому зв'язку доцільно розрізняти нормативне дотримання та технологічно забезпечену відповідність. Перше передбачає поведінку суб'єкта відповідно до вимоги правової норми. Друге може виникати тоді, коли система технічно не залишає можливості діяти інакше. Зовнішній результат може бути однаковим, однак механізм його досягнення принципово відрізняється [12, с. 161-176].

Це розмежування має значення для загальної теорії реалізації права. Якщо цифровізація дедалі частіше створює ситуації автоматичного виконання нормативних вимог, класичні форми реалізації права потребують функціонального уточнення. Необхідно враховувати, чи залишається юридично значуща поведінка результатом волевиявлення суб'єкта, чи вона формується переважно технологічним механізмом [170].

На нашу думку, це дає підстави виділити феномен автоматизованої нормативної реалізації. Йдеться про ситуацію, за якої передбачений нормою юридично значущий результат повністю або частково формується інформаційною системою після встановлення визначених нормативних передумов. Така категорія не замінює традиційних форм реалізації права, а характеризує особливий технологічний спосіб їх здійснення.

Водночас ступінь автоматизації повинен залежати від характеру правового результату. Автоматизація технічного обчислення істотно відрізняється від автоматичного прийняття рішення, що обмежує фундаментальне право [139, с. 19]. Чим істотнішим є вплив рішення на правове становище особи, тим вищими

повинні бути вимоги до прозорості, обґрунтованості, контролю та можливості людського перегляду.

У цьому аспекті функції правової норми доповнюються гарантійною складовою. Норма повинна не лише визначати дозволене чи обов'язкове, але й забезпечувати процесуальні механізми захисту особи від помилки цифрової системи. Право на виправлення даних, можливість отримати пояснення, доступ до процедури оскарження та право на людський перегляд у юридично значущих ситуаціях стають важливими елементами сучасної нормативної моделі [101, с. 4-6].

Значення гарантійної функції особливо зростає через асиметрію між людиною та цифровою системою. Пересічний суб'єкт не володіє повною інформацією про технічні механізми, критерії обробки даних або внутрішню логіку складної системи. Тому формальна рівність сторін не забезпечує реальної можливості захисту. Правова норма повинна компенсувати таку інформаційну та технологічну асиметрію.

Цифровізація також змінює вимоги до якості самої норми права. Якщо нормативний припис передбачається реалізовувати за допомогою інформаційної системи, внутрішні суперечності, нечіткі відсилання або логічні прогалини можуть мати значно масштабніші практичні наслідки. Цифрове середовище робить дефекти нормативного регулювання особливо помітними [195].

Водночас це створює позитивний стимул до підвищення системності законодавства. Розвиток цифрових інструментів аналізу нормативних актів дозволяє виявляти дублювання, суперечності, неузгоджені поняття та складні мережі відсилань. За умови належного використання технологія може сприяти підвищенню якості правотворчості [186, с. 153-154].

Однак остаточна оцінка якості правової норми не може бути передана алгоритму. Суперечність може бути формально виявлена технологічною системою, але визначення належного способу її усунення потребує юридичного аналізу та врахування мети правового регулювання. Отже, технологія виступає

інструментом удосконалення нормативної системи, але не замінює правотворчого судження.

Особливої актуальності в цифрову епоху набуває проблема темпоральної стабільності норм права. Технологічні зміни відбуваються значно швидше, ніж традиційний цикл правотворчості [177, с. 36]. Унаслідок цього норми, сформульовані з надмірною прив'язкою до конкретного технічного рішення, можуть швидко втрачати актуальність.

Вихід із цієї ситуації полягає не у постійному прискоренні зміни законодавства, а в належному рівні нормативного узагальнення. Правова норма повинна фіксувати юридично значущі характеристики відносин, а не випадкові особливості поточної технології. Це забезпечує здатність права зберігати стабільність у мінливому цифровому середовищі.

Водночас надмірна абстрактність також є проблематичною. Якщо законодавець обмежується лише загальними деклараціями, суб'єкти не отримують достатньої нормативної визначеності [25, с. 36]. Тому цифрове правотворення потребує особливо точного балансу між абстрактністю та конкретністю правової норми.

У цьому контексті перспективним є багаторівневий підхід до нормативного регулювання. На законодавчому рівні доцільно закріплювати основні права, принципи, обов'язки, критерії допустимості та гарантії. Більш динамічні технічні аспекти можуть конкретизуватися на підзаконному або стандартизаційному рівні за умови чітких меж делегування. Така модель дозволяє поєднати стабільність фундаментальних правових вимог із необхідною технологічною адаптивністю [8, с. 76].

Необхідно враховувати і трансформацію просторової дії правової норми. Цифрові відносини нерідко виходять за межі однієї територіальної юрисдикції. Тому фактична ефективність національної правової норми може залежати від діяльності суб'єкта, технологічна інфраструктура якого розташована в іншій державі.

Це посилює значення екстериторіальних механізмів, міжнародної правової координації та взаємного визнання стандартів. Водночас надмірне розширення екстериторіальної дії національного законодавства здатне створювати конфлікти юрисдикцій. Отже, цифровізація ставить перед правовою нормою не лише нові функціональні, але й просторові виклики [34, с. 151].

Для України ця проблематика має особливе значення в контексті європейської інтеграції. Наближення до правового простору Європейського Союзу передбачає не механічне копіювання окремих нормативних конструкцій, а поступове формування сумісних принципів цифрового регулювання. Це стосується захисту персональних даних, цифрових послуг, електронної ідентифікації, кібербезпеки та регулювання штучного інтелекту.

При цьому цифрова трансформація української правової системи має враховувати власний інституційний контекст. Норма, ефективна в одній правовій системі, не обов’язково автоматично забезпечить аналогічний результат в іншій. Якість правозастосування, рівень цифрової інфраструктури, довіра до інституцій, правова культура та спроможність державних органів безпосередньо впливають на реальну дію нормативного припису [95, с. 407-408].

Отже, цифрова трансформація правових норм не повинна зводитися до оновлення термінології законодавства шляхом включення понять «електронний», «цифровий», «автоматизований» або «інформаційна система». Справжня трансформація полягає у зміні способу, в який нормативний припис взаємодіє із соціальною та технологічною реальністю.

На підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що цифровізація не призводить до руйнування класичної структури норми права. Гіпотеза, диспозиція та санкція зберігають своє логіко юридичне значення, однак механізми їх практичного функціонування технологічно ускладнюються [83, с. 44]. Виникає цифрове встановлення передумов реалізації норми, технологічне опосередкування диспозиції та можливість часткової автоматизації юридичних наслідків.

Така трансформація дозволяє запропонувати поняття цифрово опосередкованої норми права. Під нею доцільно розуміти норму, реалізація якої передбачає істотну участь цифрової системи у встановленні юридично значущих обставин, забезпеченні передбаченої моделі поведінки або формуванні визначених правових наслідків. При цьому цифрове опосередкування не змінює джерела юридичної обов'язковості норми та не надає програмному алгоритму самостійної правотворчої природи [85, с. 793].

На наш погляд, саме останнє положення повинно бути принциповим для подальшого розвитку теорії цифрового права. Алгоритм може технічно реалізувати юридичне правило, але не може бути первинним джерелом його легітимності. Нормативна сила правового припису повинна походити з правової системи, а технологічний механізм залишатися підконтрольним її принципам.

Водночас цифровізація сприяє розширенню функціональної характеристики правової норми. Поряд із традиційними регулятивною, охоронною, інформаційною, виховною та стимулюючою функціями посилюються превентивна, гарантійна, координаційна та технологічно організаційна складові [33, с. 203-205]. Їх виокремлення не означає необхідності повністю переглядати усталену класифікацію функцій права. Воно відображає зміну акцентів у способах нормативного впливу на цифровізовані суспільні відносини.

Особливо значущою видається гарантійна функція, оскільки цифровізація створює новий тип асиметрії між особою та суб'єктами, які контролюють технологічну інфраструктуру. Норма права повинна не лише встановлювати правила використання цифрової технології, але й забезпечувати можливість ефективного захисту від помилкових, непрозорих або неправомірних результатів її функціонування [168, с. 152].

Водночас трансформація регулятивної функції проявляється у поступовому переході від регулювання виключно людської поведінки до нормативного впорядкування технологічних умов, у яких ця поведінка формується. Правова норма дедалі частіше визначає вимоги не тільки до того, що повинен робити

суб’єкт, але й до того, яким має бути цифровий механізм, за допомогою якого він реалізує право чи виконує обов’язок.

У цьому полягає одна з ключових відмінностей сучасного етапу розвитку правового регулювання. Якщо раніше технологія переважно забезпечувала виконання вже сформованого нормативного рішення, то сьогодні її архітектура здатна істотно впливати на фактичний зміст правової можливості [69]. Тому технологічний дизайн поступово стає об’єктом нормативного контролю.

Загальнотеоретичне значення цифровізації норм права полягає також у тому, що вона змушує по новому поставити питання про співвідношення нормативності та фактичності. Цифрова система здатна значно скоротити дистанцію між встановленням нормативної вимоги та її фактичним виконанням. У крайній формі програмний механізм може зробити певний результат автоматичним.

Проте повне усунення такої дистанції не завжди відповідає природі права. Правова нормативність передбачає автономію суб’єкта, можливість юридичного вибору, оцінювання обставин та застосування процедурних гарантій. Саме тому ідея автоматично виконуваного права повинна сприйматися критично. Вона є продуктивною для формалізованих операцій, але не може бути універсальною моделлю правового регулювання [179, с. 95].

Відтак цифровізація не повинна вести до перетворення норми права на технологічну команду. Юридичний припис є складнішим нормативним феноменом, оскільки його зміст існує у системі принципів, цінностей та взаємопов’язаних правових положень. Саме ця властивість забезпечує здатність права реагувати на непередбачувану складність суспільного життя.

Оптимальна модель цифрової трансформації правової норми повинна тому ґрунтуватися на принципі контрольованої технологічної формалізації. Його зміст полягає в тому, що технологічне структурування та автоматизація нормативних приписів є допустимими настільки, наскільки вони не спотворюють юридичного змісту норми, не звужують прав особи, не усувають необхідних процедурних гарантій та залишають можливість правового контролю [132].

Контрольована формалізація передбачає також зворотність технологічного рішення. Особа не повинна опинятися у ситуації, коли результат роботи інформаційної системи є фактично остаточним лише через те, що він був сформований автоматично [206, с. 1514]. Якщо рішення має юридичне значення, повинна існувати процедура його перевірки, виправлення та, за необхідності, скасування.

У цьому аспекті цифрова трансформація не послаблює, а посилює значення процесуальних норм. Чим вищим є рівень автоматизації матеріально правового результату, тим більшого значення набувають процедури контролю за його формуванням. Саме процесуальна гарантія може компенсувати непрозорість або технологічну складність автоматизованого механізму.

Отже, перспективний розвиток норм права в цифровому середовищі пов’язаний не з їх заміною алгоритмічними конструкціями, а з формуванням моделі нормативно контрольованої взаємодії права і технології. У межах цієї моделі право визначає цілі, межі та принципи регулювання, а цифрові засоби забезпечують ефективніше виконання тих операцій, які допускають технологічну формалізацію [188, с. 184-189].

Цифрова трансформація тим самим виявляє фундаментальну властивість норми права, її здатність адаптувати форму регулятивного впливу до зміни суспільного середовища без втрати нормативної природи. Саме ця адаптивність дозволяє праву зберігати регулятивне значення в умовах технологічної динаміки.

Підсумовуючи, слід зазначити, що трансформація структури та функцій правової норми в умовах цифровізації має переважно функціональний, а не онтологічний характер. Норма права не втрачає властивостей загальнообов’язковості, формальної визначеності та нормативності, однак змінюється спосіб її взаємодії з фактичною поведінкою та юридично значущими процесами [70]. Цифрова система перетворюється на проміжну регулятивну ланку, яка здатна встановлювати фактичні передумови, забезпечувати реалізацію диспозиції та брати участь у формуванні юридичних наслідків.

Водночас така технологічна участь є правомірною лише за умови збереження нормативного пріоритету права. Цифровий алгоритм не повинен підміняти юридичну норму, технічна можливість не може визначати обсяг суб'єктивного права, а автоматизований результат не може набувати безумовної юридичної сили поза можливістю правового контролю [4, с. 144].

Отже, центральним напрямом трансформації норми права в цифрову епоху є не її перетворення на алгоритм, а формування нового механізму взаємодії нормативного припису з технологічною інфраструктурою. Такий механізм має забезпечувати одночасно ефективність цифрової реалізації права та збереження його фундаментальних властивостей [114, с. 209-215]. Саме поєднання нормативної визначеності, технологічної адаптивності, процедурної гарантованості та людського контролю повинно становити основу подальшого розвитку правових норм у цифровому суспільстві.

Таким чином, цифровізація відкриває перед нормою права значний потенціал підвищення точності, швидкості та передбачуваності її реалізації, але водночас створює ризик редукції складної юридичної нормативності до формалізованої технологічної команди. Подолання цієї суперечності потребує збереження людиноцентричного характеру правового регулювання. Норма права повинна залишатися не лише засобом досягнення певного функціонального результату, але й нормативним вираженням свободи, відповідальності, справедливості та правової рівності [107, с. 731].

У цьому сенсі цифрова трансформація правової норми повинна оцінюватися не за максимально можливим ступенем її автоматизації, а за якістю правового результату, який забезпечується за допомогою цифрової технології. Технологічно досконала система, що звужує зміст права або позбавляє особу належної процедури, не може вважатися успішною формою цифровізації права. Натомість технологія, яка робить реалізацію норми доступнішою, передбачуванішою та ефективнішою, одночасно зберігаючи юридичні гарантії, відповідає соціальному призначенню права.

Саме тому подальший розвиток теорії норми права в умовах цифровізації має відбуватися на основі інтеграції класичних загальнотеоретичних положень із дослідженням нових технологічних механізмів її реалізації [176, с. 26-34]. Такий підхід дозволяє уникнути як консервативного ігнорування цифрових змін, так і технологічного редукціонізму, за якого право помилково зводиться до набору формалізованих правил, придатних для машинного виконання.

Норма права в цифрову епоху зберігає статус первинного нормативного елемента правової системи, однак функціонує в якісно складнішому регулятивному середовищі. Її структура дедалі частіше отримує технологічне опосередкування, функції розширюються відповідно до нових ризиків та способів взаємодії, а ефективність залежить від здатності правової системи забезпечити відповідність цифрової архітектури нормативному змісту права. У цьому полягає фундаментальна особливість трансформації правової норми на сучасному етапі: технологія входить у механізм її реалізації, але не повинна ставати джерелом її нормативної сили.

1.3. Заохочувальні норми права та правове заохочення у цифровому просторі

Трансформація механізму правового регулювання в умовах цифровізації актуалізує не лише питання щодо нових форм встановлення юридичних заборон, обов’язків і дозволів, але й проблему переосмислення стимулюючого потенціалу права. Якщо традиційна теорія правового регулювання протягом тривалого часу концентрувалася переважно на імперативному впливі правових норм, юридичній відповідальності та державному примусі, то розвиток демократичної правової держави поступово посилив інтерес до засобів позитивної правової мотивації. У цифровому середовищі ця тенденція набуває особливого значення, оскільки сучасні інформаційні технології дозволяють не лише оперативно фіксувати юридично значущу поведінку, але й персоналізувати інформаційний вплив, автоматизувати надання певних переваг, спрощувати доступ до юридично

значущих можливостей та створювати цифрову архітектуру, яка стимулює особу до вибору певної моделі поведінки. Відтак правове заохочення перестає бути виключно епізодичним інструментом реакції держави на вже досягнутий позитивний результат і поступово може перетворюватися на складову цифрово опосередкованого механізму реалізації права. Така зміна потребує особливо ретельного теоретико-правового аналізу, оскільки технологічне посилення стимулюючої функції права одночасно створює ризик переходу від легітимного заохочення до прихованого управління поведінкою особи.

Заохочувальні норми права традиційно становлять особливий різновид нормативних приписів, функціональне призначення яких полягає у створенні сприятливих юридичних наслідків для суб'єкта у зв'язку з певною правомірною, суспільно корисною або такою, що перевищує мінімальний рівень належної поведінки, діяльністю [10, с. 159]. На відміну від заборонних норм, вони не орієнтуються на стримування поведінки через загрозу негативних наслідків, а намагаються сформувати позитивний мотив шляхом нормативно гарантованої перспективи отримання певної переваги. Саме ця особливість дозволяє розглядати заохочення не як периферійний виняток із загального механізму права, а як самостійний спосіб юридичного впливу, який відображає здатність правової системи використовувати різноманітні моделі мотивації. У сучасному суспільстві таке розуміння набуває додаткової актуальності, оскільки складність соціальних відносин дедалі менше дозволяє будувати ефективне регулювання виключно на наказі, забороні та санкції. Правомірна поведінка може забезпечуватися не тільки страхом перед юридичною відповідальністю, але й усвідомленням вигідності, соціальної цінності та нормативної схвалюваності певного способу дій [50, с. 403-407].

У загальнотеоретичному вимірі правове заохочення доцільно відмежовувати від власне заохочувальної норми. Заохочувальна норма є нормативною формою закріплення умов та юридичних наслідків позитивного стимулювання, тоді як правове заохочення є ширшим функціональним явищем, яке охоплює нормативне встановлення стимулу, юридичний механізм його

реалізації, фактичне надання передбаченої переваги та мотиваційний вплив на поведінку суб'єкта. Таке розмежування має особливе значення в цифровому середовищі, де юридично передбачена заохочувальна можливість може реалізовуватися через складну технологічну процедуру [136, с. 66]. Нормативний акт встановлює підставу та межі заохочення, цифрова система перевіряє відповідність формалізованим умовам, компетентний суб'єкт або автоматизований механізм підтверджує виникнення відповідного права, а особа отримує певну юридичну чи фактичну перевагу. Таким чином, цифровізація робить особливо наочним розмежування норми як нормативного джерела заохочення та заохочувального механізму як процесуального способу її втілення.

Заохочувальний характер норми права не слід ототожнювати з будь якою позитивною для особи юридичною можливістю. Суб'єктивне право саме по собі не є заохоченням лише тому, що його здійснення створює для особи сприятливий результат. Специфіка правового заохочення полягає у функціональному зв'язку між певною поведінкою суб'єкта та додатковим позитивним наслідком, передбаченим правовою системою з метою підтримки, стимулювання або суспільного визнання такої поведінки [151, с. 37]. Це означає, що правове заохочення характеризується мотивувальною спрямованістю. Законодавець не просто дозволяє певну поведінку, а створює додаткову юридично значущу причину обрати саме її. Водночас така мотивація повинна залишати за суб'єктом реальну свободу вибору, оскільки заохочення втрачає власну природу, якщо позитивна альтернатива фактично перетворюється на прихований обов'язок.

Саме проблема свободи вибору є центральною для розуміння цифрового правового заохочення. Технологічне середовище здатне надзвичайно точно структурувати поведінкові альтернативи. Цифрова система може зробити один варіант простішим, швидшим або візуально привабливішим, інший вимагатиме додаткових дій, а третій може бути практично непомітним для користувача. У такій ситуації формально людина продовжує обирати самостійно, однак архітектура вибору істотно впливає на ймовірність конкретного рішення. Для правового заохочення це відкриває значний регулятивний потенціал, але

одночасно породжує серйозну нормативну проблему: де завершується допустиме стимулювання і починається маніпуляція поведінкою. У цифровому середовищі відповідь на це питання не може ґрунтуватися виключно на формальній наявності згоди користувача. Необхідно оцінювати прозорість стимулу, співмірність запропонованої переваги, доступність альтернативи, характер використаних даних та ступінь фактичного впливу цифрової архітектури на автономне волевиявлення особи [204, с. 514-521].

Класична конструкція заохочувальної норми також набуває специфічного змісту в умовах цифровізації. Її гіпотеза визначає обставини та поведінкові умови, за наявності яких суб'єкт може претендувати на позитивний юридичний наслідок. Диспозиційний елемент містить модель поведінки, стимулювання якої відповідає інтересам держави, суспільства або окремої соціальної сфери. Заохочувальний наслідок виконує функцію позитивного стимулу та може проявлятися у наданні пільги, переваги, додаткової можливості, визнання, спрощеної процедури, зменшення певного нормативного навантаження чи іншого сприятливого правового результату [118, с. 1167]. Цифровізація не змінює цієї базової логіки, але істотно трансформує способи встановлення підстав, визначення відповідності поведінки передбаченим критеріям та фактичного надання заохочення. Те, що раніше потребувало індивідуальної перевірки значного масиву документів, у цифровому середовищі потенційно може бути встановлено шляхом автоматизованого аналізу взаємопов'язаних інформаційних систем [120, с. 687].

Це створює передумови для суттєвого скорочення часової дистанції між правомірною поведінкою та позитивним юридичним наслідком. Такий ефект має принципове мотиваційне значення. Ефективність стимулу значною мірою залежить від того, наскільки зрозумілим є зв'язок між поведінкою та заохоченням. Якщо позитивний наслідок настає через тривалий час, потребує складної процедури та залежить від значної кількості адміністративних дій, його мотиваційний потенціал зменшується. Цифрова система здатна зробити цей причинно наслідковий зв'язок більш безпосереднім. Водночас технологічне прискорення не повинно призводити до автоматичного спрощення юридичних

критеріїв. Швидкість встановлення права на заохочення є позитивною лише тоді, коли точність, рівність та можливість перевірки відповідного рішення не знижуються [125, с. 115].

На цій основі можна говорити про формування феномену цифрово опосередкованого правового заохочення. Під ним доцільно розуміти нормативно визначений стимулюючий вплив, за якого встановлення передумов, інформування суб'єкта, оцінювання формалізованих критеріїв або реалізація позитивного юридичного наслідку повністю чи частково здійснюються за допомогою цифрової системи. Принципово важливо, що джерелом заохочувального ефекту в такій конструкції залишається право, а цифрова технологія виконує організаційну, інформаційну, процедурну чи виконавчу функцію [157, с. 207]. Саме нормативна визначеність дозволяє відмежувати правове цифрове заохочення від комерційних програм лояльності, внутрішніх механізмів цифрових платформ та інших систем мотивації, які можуть використовувати схожі технологічні засоби, але не мають юридичної природи.

Разом із тим фактичний регулятивний вплив недержавних цифрових систем не може повністю залишатися поза увагою теорії права. Великі цифрові платформи здатні створювати власні механізми винагород, рейтинги, привілеї, статуси доступу та інші інструменти, які значною мірою впливають на поведінку користувачів. Такі механізми не є правовими заохоченнями у власному розумінні, проте вони формують нормативно значуще середовище, у якому реалізуються права та інтереси особи. Якщо приватна система стимулювання впливає на доступ до соціально важливих можливостей, використовує персональні дані, створює істотні асиметрії або фактично обмежує свободу вибору, право повинно встановлювати зовнішні межі її допустимості. Отже, в цифровому просторі право виконує подвійне завдання: самостійно використовує механізми позитивного стимулювання та одночасно регулює стимулюючі практики інших суб'єктів, якщо вони здатні істотно впливати на правове становище людини [63, с. 426-427].

У теоретико-правовій площині правове заохочення доцільно розглядати як складову ширшого механізму правового стимулювання. Останній включає

різноманітні юридичні засоби, які створюють для суб’єкта зацікавленість у певній правомірній поведінці. Заохочувальна норма є одним із найбільш виразних елементів такого механізму, однак стимулюючий ефект можуть мати також пільги, переваги, спрощені правові режими, гарантії, субсидіарні можливості та інші юридичні конструкції. У цифровому середовищі межі між такими інструментами можуть ставати менш очевидними, оскільки єдина інформаційна система здатна одночасно інформувати суб’єкта про доступну можливість, автоматично перевіряти відповідність критеріям та забезпечувати її реалізацію [138]. Саме тому правове дослідження повинно орієнтуватися не тільки на формальну назву нормативного механізму, але й на його фактичну функцію.

Функціональний підхід дозволяє виявити важливу характеристику цифрового заохочення, його здатність набувати персоналізованого характеру. Традиційна правова норма за своєю природою має загальний характер і поширюється на невизначене коло осіб, які відповідають закріпленим у ній юридичним ознакам. Цифрові технології дозволяють у межах загальної нормативної моделі автоматично визначати, які конкретні можливості доступні конкретному суб’єкту залежно від наявної правової інформації. Така персоналізація може підвищувати доступність права, оскільки особі не потрібно самостійно аналізувати значний масив нормативних актів для встановлення можливості отримати передбачену законом перевагу [40, с. 13].

Водночас персоналізація стимулюючого впливу створює ризик переходу від персоналізації реалізації права до персоналізації самої норми. Це принципово різні явища. Загальна правова норма може реалізовуватися з урахуванням індивідуальної юридичної ситуації особи, але критерії виникнення права на заохочення повинні залишатися загальними, нормативно визначеними та однаково застосовними до всіх суб’єктів у порівнюваних обставинах. Якщо цифрова система самостійно визначає різні стимули для різних осіб на підставі прихованого профілювання, виникає ризик порушення принципу правової рівності. Тому персоналізація допустима як форма доведення та реалізації

нормативно встановленої можливості, але не як непрозоре конструювання індивідуальних правил поведінки [167, с. 162].

Саме принцип рівності є одним із ключових критеріїв правомірності цифрового заохочення. У традиційній процедурі дискримінаційна практика може проявлятися через індивідуальні рішення посадових осіб. Цифрова система здатна масштабувати нерівність, якщо некоректний критерій закладено у її алгоритм. За таких умов одна і та сама помилка може систематично впливати на значне коло суб'єктів. Тому автоматизація заохочувальних процедур повинна супроводжуватися перевіркою не лише формальної правильності алгоритму, але й фактичного впливу на різні категорії осіб. Рівність у цифровому середовищі передбачає не тільки однаковість програмної операції, а й відсутність необґрунтованої диференціації її юридичних результатів [71].

Це дозволяє сформулювати принцип нормативної симетрії цифрового заохочення. Його сутність полягає у тому, що однакові юридично значущі обставини повинні породжувати однакову можливість отримання правового заохочення незалежно від другорядних цифрових характеристик суб'єкта, типу пристрою, інтенсивності користування певним сервісом або інших ознак, які не визначені правовою нормою як релевантні. Цифрова система не повинна вводити додаткові фактичні критерії доступу до заохочення, які відсутні у правовому приписі. Інакше технологічна реалізація починає фактично змінювати нормативний зміст норми.

Не менш значущим є принцип прозорості стимулюючого механізму. Людина повинна розуміти, яка поведінка заохочується, які правові умови необхідно виконати, який позитивний результат може настати та чи має суб'єкт гарантоване право на нього після виконання відповідних критеріїв. Прихований стимул, про який особа не знає, має обмежений мотиваційний потенціал і фактично перестає виконувати класичну заохочувальну функцію. У цифровому просторі прозорість набуває додаткового виміру, оскільки важливим стає не лише текст юридичної норми, але й спосіб роботи цифрової процедури її реалізації [18, с. 41].

Водночас вимога прозорості не означає необхідності викладати користувачеві складні технічні характеристики алгоритму. Юридично релевантною є насамперед змістовна прозорість. Особа повинна мати можливість зрозуміти нормативну логіку рішення: які дані були використані, які критерії визнані виконаними, чому заохочення було надане або не надане та яким чином можна оскаржити помилковий результат. Такий підхід дозволяє уникнути формального розуміння цифрової відкритості, за якого велика кількість технічної інформації фактично не підвищує здатність особи захищати свої права.

Правове заохочення має також тісний зв'язок із принципом правової визначеності. Позитивний стимул здатний реально впливати на поведінку лише тоді, коли особа може достатньо передбачувано оцінити юридичні наслідки виконання встановлених умов. Якщо надання заохочення залежить від невизначеної дискреції, непрозорого алгоритму чи критеріїв, що змінюються без належного нормативного повідомлення, його стимулююча природа суттєво послаблюється. Особа не може раціонально орієнтувати поведінку на позитивний правовий результат, якщо цей результат є непередбачуваним [154, с. 526].

Цифровізація потенційно здатна істотно зміцнити правову визначеність у сфері заохочення через стандартизацію процедур та автоматизоване застосування чітко встановлених критеріїв. Однак цей позитивний ефект виникає лише тоді, коли алгоритмічна модель точно відповідає нормативній. Якщо програмна система містить приховані правила або інтерпретації, про які суб'єкт не може дізнатися з доступного законодавства, цифровізація створює протилежний результат [192, с. 148]. Формально норма може бути визначеною, але фактично її реалізація стає непрозорою. У такому випадку виникає розрив між нормативною та технологічною визначеністю.

Саме тому доцільно сформулювати поняття технологічної передбачуваності правового заохочення. Воно означає відповідність фактичної поведінки цифрової системи нормативно визначеним умовам та наслідкам заохочувальної норми. Суб'єкт, який виконав установлені законом критерії, повинен мати обґрунтоване очікування, що технологічний механізм не створить

непередбачених перешкод для отримання відповідного правового результату. У цьому розумінні технологічна передбачуваність є функціональним продовженням принципу правової визначеності у цифровому середовищі [123, с. 115-126].

Окремого аналізу потребує співвідношення заохочення і цифрового підштовхування. У сучасних дослідженнях поведінкового регулювання дедалі більше уваги приділяється моделям, за яких структура середовища спрямовує особу до певного вибору без формального усунення альтернатив. У цифровому просторі такі механізми можуть бути особливо ефективними через можливість персоналізації інтерфейсу, встановлення початкових налаштувань, різну візуальну доступність альтернатив, нагадування та інші форми інформаційного впливу. З погляду права сам факт використання подібного механізму не робить його неправомірним [146]. Вирішальним є те, чи зберігає суб'єкт реальну автономію, чи розуміє характер запропонованого вибору та чи не використовує система його вразливість для досягнення мети, яка суперечить його інтересам.

На наш погляд, правове заохочення і цифрове підштовхування необхідно чітко відмежовувати за джерелом і характером мотиваційного впливу. Заохочення передбачає позитивний наслідок, юридично пов'язаний із певною поведінкою. Цифрове підштовхування змінює архітектуру вибору, роблячи певний варіант більш імовірним, але не обов'язково надає додаткове благо. Ці механізми можуть використовуватися одночасно, проте їх правова оцінка має бути різною. Заохочення потребує нормативної визначеності підстав і наслідків, тоді як підштовхування передусім вимагає оцінки його впливу на автономію особи.

У цьому контексті принципово важливо не допустити ототожнення ефективності цифрового стимулу з його правомірністю. Технологічна система може надзвичайно ефективно змінювати поведінку людей, однак саме ця ефективність здатна становити ризик, якщо вона досягається шляхом використання когнітивних слабкостей, інформаційної асиметрії, прихованого профілювання або створення непропорційних перешкод для альтернативного

вибору [117, с. 6]. Демократичне право не повинно оцінювати стимул лише за критерієм досягнення бажаної поведінкової реакції. Нормативно значущими залишаються спосіб такого впливу, легітимність мети та збереження автономії суб'єкта.

Це дозволяє запропонувати принцип автономності заохочуваного вибору. Заохочення може вважатися правомірним лише тоді, коли відмова від заохочуваної поведінки не спричиняє для особи непропорційних негативних наслідків, які фактично перетворюють стимул на примус. Відмінність між заохоченням і прихованою санкцією іноді може бути надзвичайно тонкою. Якщо базовий правовий статус особи штучно погіршується для того, щоб запропонована перевага виглядала привабливою, такий механізм навряд чи можна вважати справжнім позитивним стимулюванням [152, с. 249-254].

У цифровому просторі ризик такого зміщення особливо високий через можливість диференціювати доступ, швидкість обслуговування, видимість інформації та інші параметри взаємодії. Формально певний цифровий бонус може подаватися як заохочення, але фактично суб'єкт, який відмовляється від заохочуваної моделі поведінки, може опинитися у значно гіршому становищі. Тому правова оцінка повинна враховувати не лише позитивний наслідок, а й базову альтернативу, доступну особі без участі у стимулюючій моделі [103, с. 47].

Особливої уваги потребує використання персональних даних у механізмах цифрового заохочення. Персоналізація може зробити правовий стимул більш релевантним і доступним для конкретної людини, однак використання надмірного масиву інформації створює ризик непропорційного втручання у приватність. Не кожні дані, які технологічно можливо зібрати та проаналізувати, є необхідними для реалізації заохочувальної норми. Правове заохочення повинно ґрунтуватися на принципі цільової достатності даних: цифрова система має використовувати лише ту інформацію, яка об'єктивно необхідна для встановлення нормативно визначених умов [140, с. 73].

Використання даних також пов'язане з проблемою профілювання. Якщо цифрова система не просто перевіряє формальні юридичні факти, а прогнозує

схильність людини до певної поведінки та на цій основі визначає інтенсивність стимулу, відбувається якісна зміна механізму правового впливу. Право починає реагувати не на юридично значущу поведінку або статус, а на прогнозовану модель поведінки. Такий підхід може створювати серйозні ризики для рівності, автономії та презумпції свободи особистого вибору.

На наш погляд, правове заохочення повинно переважно бути поведінково ретроспективним або нормативно перспективним, але не психологічно прогностичним. Це означає, що заохочення може надаватися за вже здійснену суспільно корисну поведінку або заздалегідь пропонуватися всім суб'єктам, які відповідатимуть встановленим критеріям [113, с. 68-78]. Натомість прихована адаптація стимулу до індивідуального психологічного профілю людини потребує значно суворішої правової оцінки, оскільки створює нерівність інформаційних позицій між суб'єктом та регулятивною системою.

Проблематика цифрового заохочення безпосередньо пов'язана і з концепцією гейміфікації. Використання балів, рівнів, символічних досягнень, рейтингів та візуального прогресу здатне підвищувати мотивацію до певної поведінки. У приватному секторі такі механізми застосовуються надзвичайно широко, однак їх перенесення у сферу публічного правового регулювання потребує особливої обережності [171]. Правовідносини між державою та особою не можуть повністю моделюватися за логікою цифрової гри, оскільки юридичний статус, права та обов'язки не є умовними елементами ігрової системи.

Гейміфікація може бути прийнятною як допоміжний інформаційний чи освітній механізм, якщо вона не змінює змісту прав і не створює необґрунтованої ієрархії громадян залежно від поведінки, що не має прямого юридичного значення. Особливо небезпечним було б формування загальних цифрових рейтингів правомірності чи соціальної благонадійності, за яких різнорідні аспекти поведінки людини об'єднуються в один показник, а цей показник впливає на доступ до інших правових можливостей. Така модель суперечить самій логіці юридичної відповідальності, що вимагає конкретної правової підстави, індивідуалізації та пропорційності наслідків [78].

Саме тому концепцію цифрового правового заохочення необхідно відмежувати від систем соціального рейтингування. Заохочення має бути функціонально пов’язаним із конкретною юридично значущою поведінкою та конкретною нормативно визначеною перевагою [158, с. 8]. Воно не повинно перетворюватися на універсальну оцінку особистості чи створювати кумулятивний цифровий статус, який впливає на необмежене коло правовідносин. Інакше позитивне стимулювання трансформується в систему тотального поведінкового контролю.

У цьому аспекті особливого значення набуває принцип функціональної обмеженості цифрового заохочення. Дані про заохочувану поведінку та результат її нормативної оцінки повинні використовуватися лише в межах тієї мети, для якої відповідний стимул був установлений. Отримання заохочення або відмова від участі у стимулюючій програмі не повинні автоматично впливати на інші, не пов’язані з нею правові можливості суб’єкта. Така вимога захищає особу від поступового перетворення локального стимулу на загальну систему цифрової класифікації [207, с. 129-136].

Правове заохочення у цифровому просторі може також виконувати важливу функцію підвищення добровільності виконання правових вимог. Традиційна модель державного регулювання нерідко виходить із необхідності виявити порушення та застосувати санкцію. Цифрове середовище створює можливість змістити частину регулятивного акценту на попереднє інформування, спрощення правомірної поведінки та створення позитивних мотивів для добровільного виконання обов’язків. Така модель потенційно є менш конфліктною та може сприяти формуванню більш партнерського типу взаємодії між державою та особою.

Проте спрощення правомірної поведінки саме по собі ще не є заохоченням. Якщо держава робить виконання юридичного обов’язку зручнішим через цифровий сервіс, це насамперед є проявом належної організації публічного управління. Заохочення виникає тоді, коли поряд із базовою можливістю виконати обов’язок право створює додатковий позитивний наслідок,

спрямований на стимулювання певної соціально корисної моделі. Розмежування цих явищ необхідне для уникнення надмірного розширення поняття правового заохочення [115, с. 1058].

Водночас саме зручність може мати непрямий стимулюючий ефект. Якщо законний спосіб поведінки є значно простішим, зрозумілішим і доступнішим, людина має менше мотивів шукати альтернативні неправомірні шляхи. У цьому сенсі цифрова якість адміністративної процедури може розглядатися як фактор позитивної правової мотивації, хоча формально вона не є заохочувальною нормою. Це підтверджує необхідність розрізняти заохочувальний юридичний засіб та ширший стимулюючий ефект правового середовища.

Цифрове заохочення здатне відігравати особливу роль у сферах, де держава прагне стимулювати поведінку, що перевищує мінімальний нормативний обов'язок. Право може використовувати позитивні механізми для підтримки інновацій, підвищених стандартів безпеки, добровільного впровадження кращих практик, відкритості даних, екологічно відповідальної діяльності та інших суспільно корисних моделей [183, с. 717-719]. У таких випадках заохочення дозволяє уникнути надмірної імперативності і залишає суб'єкту можливість самостійно визначити, чи готовий він виконати додаткові умови заради отримання передбаченої переваги.

Саме ця властивість робить заохочувальні норми особливо перспективними для регулювання швидкозмінних технологічних відносин. Жорстка імперативна норма може швидко втрачати актуальність, тоді як правовий стимул здатний спрямовувати розвиток без встановлення надмірно деталізованої моделі поведінки. Водночас це не означає, що заохочення може замінити обов'язкові мінімальні стандарти. Права людини, безпека, недискримінація та інші фундаментальні вимоги не повинні залежати від добровільної участі суб'єкта у стимулюючій програмі [166, с. 9-10].

Отже, між імперативним та заохочувальним регулюванням необхідний функціональний баланс. Мінімально необхідний рівень правомірної поведінки повинен забезпечуватися юридичним обов'язком, а заохочення може

стимулювати досягнення вищого стандарту, якщо це відповідає природі конкретних відносин. Такий підхід запобігає ситуації, коли держава фактично винагороджує суб'єкта лише за те, що він виконує базову юридичну вимогу, яка й без того є обов'язковою.

На цій основі доцільно розрізняти компенсаційні та розвиткові цифрові стимули. Компенсаційний стимул покликаний урівноважити додаткові витрати чи обмеження, які суб'єкт добровільно приймає для досягнення суспільно корисної мети [131, с. 408-415]. Розвитковий стимул спрямований на підтримку поведінки, яка створює додатковий суспільний ефект та сприяє модернізації певної сфери. Таке розмежування дозволяє точніше оцінювати пропорційність заохочення та його відповідність легітимній меті.

Пропорційність є однією з фундаментальних вимог до правового заохочення. Надто незначна перевага не матиме реального стимулюючого впливу, тоді як надмірна винагорода може викривляти свободу вибору, створювати непрямий примус або порушувати рівність інших суб'єктів. У цифровому середовищі це питання ускладнюється можливістю постійно змінювати інтенсивність стимулу залежно від поведінкових даних. Саме така адаптивність, яка з технологічної точки зору може виглядати ефективною, з правової точки зору потребує чітких обмежень [61, с. 6].

Якщо система збільшує або зменшує заохочення для конкретної людини залежно від оцінки того, наскільки сильно на неї потрібно вплинути, виникає проблема індивідуалізації не за юридичними, а за психологічними критеріями. Двоє осіб в однаковому правовому становищі можуть фактично отримувати різні стимули через різну прогнозовану поведінку. Така модель суперечить вимозі нормативної симетрії, якщо відповідна диференціація прямо не передбачена законом і не має об'єктивного виправдання.

Тому алгоритмічна адаптивність у сфері правового заохочення повинна бути підпорядкована принципу нормативно дозволеної персоналізації. Цифрова система може індивідуалізувати інформаційну форму, час повідомлення, спосіб комунікації та інші організаційні аспекти, але матеріальні умови та обсяг

юридичної переваги повинні визначатися нормативними критеріями [35, с. 24]. Така модель дозволяє використати технологічні переваги персоналізації без руйнування загальності правової норми.

Правове заохочення має також важливий зв'язок із довірою до держави та права. Якщо позитивні юридичні наслідки надаються прозоро, передбачувано та своєчасно, суб'єкт отримує практичний досвід того, що правова система виконує власні нормативні обіцянки. Це може позитивно впливати на правосвідомість і добровільність правомірної поведінки. Якщо ж формально передбачене заохочення фактично недоступне через складну процедуру, технічні помилки або непрозору дискрецію, воно створює протилежний ефект і здатне поглиблювати недовіру до інституцій [105, с. 1738].

Цифровізація робить цю проблему особливо відчутною, оскільки людина взаємодіє не безпосередньо з текстом нормативного акта, а з інформаційною системою, яка представляє практичну сторону права. Якщо система повідомляє, що суб'єкт відповідає встановленим критеріям, але згодом не забезпечує передбачений результат без зрозумілого пояснення, саме цифровий інтерфейс стає джерелом негативного правового досвіду. Тому технологічна якість механізму заохочення має безпосереднє правосоціалізаційне значення.

У цьому контексті доцільно говорити про принцип інституційної надійності цифрового заохочення. Якщо держава нормативно пропонує певну перевагу за виконання чітко визначених умов, цифрова інфраструктура повинна забезпечити реальність такої пропозиції. Інакше заохочувальна норма перетворюється на декларацію, а стимулюючий потенціал права зменшується. Інституційна надійність передбачає технологічну доступність, достовірність даних, оперативність процедури та можливість виправити помилковий результат [124, с. 32-34].

Особливого значення набуває проблема автоматичного надання правових заохочень. Якщо всі необхідні юридичні факти вже містяться у державних інформаційних системах, виникає питання, чи повинна особа окремо подавати заяву на отримання передбаченої законом переваги. З погляду ефективності

цифрового управління автоматична реалізація може бути більш доцільною, особливо коли заохочення не передбачає додаткових обов'язків або ризиків для особи.

Однак автоматичність не завжди є безумовним благом. Певна правова перевага може мати супутні наслідки, впливати на інші правовідносини або передбачати необхідність обробки додаткових даних. Тому автоматизоване надання заохочення повинно враховувати характер відповідної можливості. Якщо позитивний наслідок не погіршує правове становище особи та не вимагає від неї додаткового істотного волевиявлення, модель проактивного надання може бути виправданою [81]. В інших випадках необхідно забезпечувати свідомий вибір суб'єкта.

Це дозволяє розрізняти заявне та проактивне цифрове заохочення. У першій моделі суб'єкт самостійно ініціює процедуру отримання переваги, а система забезпечує перевірку критеріїв та реалізацію рішення. У другій інформаційна система виявляє наявність передбачених нормою умов та пропонує або автоматично реалізує позитивний наслідок. Проактивна модель має значний потенціал для підвищення реальної доступності права, оскільки усуває ситуацію, коли людина не користується належною їй можливістю лише через відсутність інформації [108, с. 153].

Водночас проактивність потребує особливої уваги до автономії. Держава може інформувати особу про доступне заохочення та максимально спрощувати його отримання, але не повинна нав'язувати участь у програмі, якщо вона передбачає додаткові умови або істотну обробку персональної інформації. Цифрова ефективність не усуває значення волевиявлення.

Не менш важливою є проблема помилкового ненадання або помилкового надання заохочення. Автоматизована система може функціонувати на основі некоректних, неповних або застарілих даних. У першому випадку особа необґрунтовано втрачає позитивний правовий наслідок, у другому виникає питання щодо подальшої долі вже наданої переваги. Саме тому цифровий механізм повинен передбачати процедуру верифікації та корекції даних.

На наш погляд, у сфері цифрового заохочення доцільно застосовувати принцип сприятливого виправлення технологічної помилки. Якщо суб'єкт добросовісно виконав усі юридично встановлені умови, але не отримав заохочення внаслідок технічної помилки державної системи, така помилка не повинна погіршувати його правове становище [27, с. 33]. Після її встановлення відповідний позитивний наслідок має бути відновлений настільки повно, наскільки це юридично та фактично можливо.

Цей принцип випливає з більш загальної вимоги, відповідно до якої технологічні дефекти публічної інфраструктури не можуть перекладатися на особу. Якщо держава обирає цифровий спосіб реалізації правової норми, вона повинна нести інституційний ризик належного функціонування такого механізму. Інакше цифровізація перетворюється із засобу підвищення доступності права на додаткове джерело правової невизначеності [181, с. 1329].

Особливу роль заохочувальні норми можуть відігравати у розвитку цифрової правової культури. Держава зацікавлена не лише у тому, щоб громадяни формально використовували електронні сервіси, але й у формуванні відповідальної поведінки щодо інформаційної безпеки, персональних даних, цифрової ідентифікації та інших елементів цифрового правового середовища [6, с. 152]. Водночас заохочення у цій сфері повинно бути спрямоване на підвищення спроможності особи, а не на створення залежності від конкретної технологічної платформи.

Інакше виникає ризик підміни правового стимулювання технологічною лояльністю. Використання певного цифрового каналу не повинно саме по собі перетворюватися на показник більшої правової добросовісності громадянина. Людина, яка з об'єктивних причин користується традиційною процедурою, не повинна втрачати базові права або опинятися у суттєво гіршому правовому становищі лише через відмінний рівень цифрової компетентності. Це особливо важливо для забезпечення цифрової інклюзії.

Таким чином, заохочення цифрової поведінки повинно підпорядковуватися принципу альтернативної доступності. Цифровий канал може бути швидшим,

зручнішим і створювати додаткові організаційні переваги, якщо це об’єктивно виправдано економією ресурсів або підвищенням ефективності. Проте така різниця не повинна фактично перетворювати використання цифрового інструменту на прихований обов’язок для реалізації фундаментального права [112, с. 1447].

Заохочувальний механізм у цифровому середовищі має також часовий вимір. Технології дозволяють наблизити момент позитивного результату до моменту здійснення заохочуваної поведінки. Це підвищує мотиваційний ефект, однак може породжувати тенденцію до надмірної фрагментації стимулів. Якщо кожна незначна правомірна дія супроводжується миттєвою цифровою винагородою, право ризикує формувати не внутрішнє визнання нормативної цінності поведінки, а залежність від постійного зовнішнього підкріплення.

У цьому аспекті важливо зберігати відмінність між правовою мотивацією та поведінковим дресируванням. Демократичний правопорядок орієнтується на автономного суб’єкта, здатного усвідомлювати соціальну цінність правомірної поведінки. Заохочення може підтримувати таку мотивацію, але не повинно повністю її заміщувати. Особливо небажаною є модель, за якої держава намагається алгоритмічно керувати дрібними аспектами повсякденної поведінки шляхом постійної системи винагород [87, с. 280-292].

Саме тому правове заохочення повинно застосовуватися відповідно до принципу нормативної значущості. Предметом спеціального юридичного стимулювання має бути поведінка, яка має достатньо вагоме суспільне або правове значення. Надмірне поширення заохочувальних механізмів на нейтральні сфери життєдіяльності створює ризик патерналістського контролю та знецінює сам інститут правового заохочення.

Важливо також розмежовувати заохочення і юридичну винагороду за виконання функціонального обов’язку. Якщо певна поведінка входить до звичайного змісту професійного чи службового статусу, позитивне стимулювання може бути доцільним лише за наявності додаткової суспільно корисної якості результату. Інакше заохочення втрачає селективний характер та

перетворюється на регулярний елемент забезпечення виконання обов'язку [24, с. 29]. Цифрова система, яка здатна постійно вимірювати кількісні показники діяльності, особливо легко може породжувати таку тенденцію.

Саме кількісна вимірюваність становить ще один ризик цифрового правового заохочення. Технологічні системи найбільш ефективно працюють із формалізованими показниками, тому виникає спокуса пов'язувати позитивні наслідки з тими результатами, які легко обчислити. Однак не всі суспільно цінні характеристики поведінки можна адекватно виразити кількісно. Надмірна орієнтація на вимірювані показники може стимулювати формальне досягнення цифрового індикатора замість реального досягнення нормативної мети.

Це особливо важливо у сферах, де якість діяльності має комплексний характер. Якщо заохочення залежить від одного автоматично обчислюваного показника, суб'єкти природно адаптують поведінку до цього показника, що не завжди відповідає суспільному інтересу [82]. Тому цифрова система заохочення повинна бути орієнтована не на максимальну вимірюваність, а на юридично релевантну оцінюваність.

На цій основі можна сформулювати принцип пріоритету нормативної мети над цифровим показником. Кількісний індикатор може використовуватися для встановлення передумов заохочення лише настільки, наскільки він дійсно відображає поведінку, яку право прагне стимулювати. Сам факт технологічної доступності певного показника не робить його юридично релевантним [48, с. 39].

Водночас цифрові технології створюють можливість значно підвищити доказовість процесу правового заохочення. Автоматизована фіксація юридично значущих дій здатна зменшити ризик довільного вирішення питання про надання переваги. Це особливо важливо для боротьби з корупційними та дискреційними ризиками. Якщо критерії є чіткими, а їх виконання фіксується у достовірній інформаційній системі, позитивний правовий наслідок може надаватися значно більш послідовно.

Проте зменшення людської дискреції не означає автоматичного усунення свавілля. Дискреція може бути перенесена на попередній етап, коли визначаються

параметри алгоритму, джерела даних та критерії оцінки. Саме тому цифрова система не повинна розглядатися як нейтральний механізм лише через те, що вона однаково виконує запрограмовані операції. Правова перевірка повинна охоплювати і самі правила, які було закладено у технологічну модель [92, с. 133-134].

У цьому аспекті правове заохочення безпосередньо пов’язується з проблемою алгоритмічної підзвітності. Якщо рішення про надання або ненадання юридичної переваги істотно залежить від автоматизованої системи, повинна існувати можливість встановити нормативні підстави такого результату, компетентного суб’єкта, відповідального за функціонування механізму, та процедуру його перегляду [106, с. 1231]. Не може існувати юридично значущого цифрового заохочення, відповідальність за яке фактично розчинена між розробником програмного забезпечення, оператором системи та органом публічної влади.

Особливого значення це набуває у випадку використання систем штучного інтелекту. На відміну від традиційного алгоритму, який виконує чітко задану послідовність операцій, складні моделі можуть формувати результати на основі статистичних закономірностей. Використання таких систем для визначення правового заохочення є допустимим лише в межах, які не перетворюють прогноз на самостійну юридичну підставу [96, с. 106-107].

На нашу думку, юридично значуща перевага не повинна залежати виключно від непрозорого прогнозу щодо майбутньої добросовісності особи. Заохочення має бути пов’язане з нормативно визначеними фактами та поведінкою. Штучний інтелект може використовуватися як допоміжний інструмент аналізу, але не повинен самостійно створювати нові критерії юридичного схвалення, відсутні у праві.

Такий висновок узгоджується із загальнішою концепцією нормативного пріоритету права над технологією. Цифровий простір не створює окремої системи легітимності. Якщо держава використовує технологічні засоби для стимулювання

поведінки, цілі, критерії та межі такого впливу повинні бути юридично визначеними та сумісними з фундаментальними правами [72].

У цьому контексті необхідно розмежовувати ефективне та легітимне правове заохочення. Перше оцінюється за здатністю реально стимулювати бажану поведінку. Друге додатково потребує нормативно виправданої мети, рівності критеріїв, пропорційності стимулу, прозорості, збереження автономії та можливості юридичного контролю. Для демократичної правової держави саме легітимність повинна бути первинною щодо поведінкової ефективності.

Цифровізація тим самим змінює не стільки сутність правового заохочення, скільки масштаб та інтенсивність його потенційного впливу. Технологічна система здатна застосовувати стимул швидко, масово, персоналізовано та постійно [133, с. 1267]. Те, що у традиційній адміністративній практиці було обмежене ресурсами та часом, може здійснюватися автоматично. Саме ця масштабованість вимагає більш високого рівня правових гарантій.

Помилковий або непропорційний стимул, застосований окремою посадовою особою, має локальні наслідки. Та сама модель, закладена в цифрову систему, здатна впливати на сотні тисяч суб’єктів. Тому попередня юридична перевірка цифрового стимулюючого механізму повинна бути не менш важливою, ніж подальше оскарження індивідуальних рішень [56, с. 33].

У зв’язку з цим доцільно запропонувати концепцію нормативного аудиту цифрового заохочення. Його предметом має бути не лише технічна правильність роботи інформаційної системи, але й відповідність закладених у неї критеріїв правовій нормі, відсутність необґрунтованої дискримінації, пропорційність стимулу, допустимість використання даних та наявність ефективних процедур перегляду. Такий аудит повинен здійснюватися до масштабного застосування системи та періодично повторюватися з урахуванням фактичних наслідків її функціонування.

Важливим критерієм є також добровільність участі у цифровій заохочувальній моделі. Якщо певна програма передбачає збір додаткової інформації або прийняття суб’єктом специфічних умов, особа повинна мати

реальну можливість відмовитися без втрати базового правового статусу. Формальна кнопка відмови не забезпечує добровільність, якщо альтернатива створює непропорційні часові, матеріальні чи процедурні витрати.

Саме тут цифрове правове заохочення стикається з проблемою так званих темних патернів, коли інтерфейс формально залишає свободу вибору, але його структура спрямована на ускладнення небажаної для оператора альтернативи. Для публічно правових відносин використання такого підходу є особливо проблематичним, оскільки держава повинна дотримуватися вищих стандартів поваги до автономії особи, ніж звичайний приватний учасник ринку [65, с. 126].

Правомірна цифрова архітектура заохочення повинна бути нейтральною щодо самої можливості відмови. Держава має право зробити позитивний стимул зрозумілим і привабливим, але не повинна приховувати альтернативу або штучно ускладнювати її. Інакше заохочення фактично трансформується у поведінкове примушування [111, с. 89-92].

Зазначене дає підстави сформулювати критерій недеформованого вибору як одну з основних вимог цифрового правового заохочення. Вибір є недеформованим тоді, коли суб’єкт отримує достатню інформацію про правові наслідки, має доступну альтернативу, не зазнає прихованого непропорційного тиску та може відмовитися від заохочення без втрати прав, які не пов’язані з відповідною стимулюючою програмою.

Правове заохочення у цифровому просторі має також розглядатися через категорію людської гідності. Навіть суспільно корисна мета не виправдовує перетворення особи на об’єкт алгоритмічного управління. Людина повинна залишатися учасником правовідносин, здатним розуміти нормативну логіку стимулу та приймати автономне рішення [73]. Саме ця вимога відрізняє демократичне правове стимулювання від технологічно оптимізованої системи поведінкового контролю.

У цьому контексті правове заохочення не може бути побудоване на тотальному спостереженні. Прагнення максимально точно фіксувати кожну поведінкову дію заради подальшого надання позитивного стимулу може

призвести до непропорційного втручання у приватне життя. Навіть якщо суб'єкт отримує певну перевагу, це не означає автоматичної правомірності системи збору інформації.

Отже, позитивний характер наслідку не усуває необхідності дотримання загальних правових гарантій. Це принципово важливий висновок, оскільки заохочувальні механізми часто сприймаються як менш ризиковані, ніж санкції. Насправді масштабна система цифрових винагород також може створювати потужний інструмент соціального контролю, особливо якщо вона поєднується з профілюванням, постійним моніторингом та міжсистемним обміном даними [202, с. 331].

Тому правове заохочення потребує не менш чіткої нормативної основи, ніж юридичні обмеження, коли воно пов'язане з істотним втручанням у приватну сферу або впливає на важливі правові можливості. Позитивна спрямованість державного заходу не може використовуватися як аргумент для послаблення принципу законності.

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати, що цифрове правове заохочення має складну подвійну природу. З одного боку, воно відкриває значні можливості для підвищення ефективності позитивного правового стимулювання, спрощення процедур, персоналізованого інформування, своєчасного надання передбачених законом переваг та зменшення необґрунтованої адміністративної дискреції [42, с. 30]. З іншого боку, ті самі технологічні можливості створюють ризики непрозорої персоналізації, поведінкового профілювання, дискримінації, надмірного збору даних та перетворення стимулу на інструмент прихованого контролю.

Саме тому цифрову трансформацію правового заохочення не слід оцінювати за критерієм максимально можливої технологізації. Оптимальною є така модель, за якої технологія посилює доступність та передбачуваність нормативно встановленого стимулу, але не змінює самостійно його юридичного змісту. Цифровий механізм повинен виконувати право, а не створювати паралельну систему оцінювання соціальної бажаності особи [91, с. 77-78].

З урахуванням зазначеного цифрове правове заохочення можна визначити як нормативно заснований позитивний стимулюючий вплив на юридично значущу поведінку суб'єкта, реалізація якого повністю або частково опосередковується цифровими технологіями та спрямовується на досягнення суспільно корисного правового результату за умови збереження автономії особи, нормативної визначеності критеріїв, рівності, пропорційності, прозорості й можливості юридичного контролю. Запропоноване визначення дозволяє відмежувати цифрове правове заохочення як правову категорію від ширшого масиву технологічних способів поведінкового впливу [47].

У свою чергу, заохочувальну норму права в умовах цифровізації доцільно розглядати як нормативне правило, що встановлює юридично визначений зв'язок між певною правомірною або суспільно корисною поведінкою та позитивним правовим наслідком, реалізація якого може здійснюватися за допомогою цифрової системи, але не може залежати від ненормативних прихованих алгоритмічних критеріїв [14, с. 27-29]. Саме остання характеристика набуває принципового значення для забезпечення верховенства права в умовах алгоритмізації суспільних відносин.

На наш погляд, теоретична модель цифрового правового заохочення повинна ґрунтуватися на поєднанні кількох взаємопов'язаних характеристик: нормативної легітимності мети, добровільності поведінки, передбачуваності позитивного наслідку, пропорційності стимулу, рівності доступу, обмеженості використання персональних даних, технологічної верифікованості та ефективної процедури оскарження. Відсутність хоча б частини цих елементів здатна суттєво змінити природу правового впливу.

Особливо важливою є межа між заохоченням та маніпуляцією. Заохочення апелює до раціональної спроможності суб'єкта співвіднести поведінку і правовий наслідок та зробити вибір. Маніпуляція прагне досягти необхідної поведінки шляхом прихованого використання когнітивних, інформаційних або соціальних слабкостей [59, с. 276-286]. Цифрові технології роблять цю межу особливо

вразливою через масштаб персоналізованої інформації та можливість постійно корегувати середовище вибору.

Тому право цифрової епохи повинно не лише використовувати позитивні стимули, але й створювати нормативні бар'єри проти трансформації стимулювання у маніпулятивне управління. Така функція відповідає людиноцентричній природі демократичного права та загальній ідеї пріоритету автономії особи над технологічною ефективністю.

Водночас не слід недооцінювати конструктивний потенціал правового заохочення. В умовах, коли цифрове суспільство характеризується високою швидкістю змін, складністю поведінкових моделей та обмеженою здатністю імперативного законодавства оперативно реагувати на всі нові процеси, позитивні стимули можуть забезпечувати більш гнучкий напрям нормативного розвитку. Заохочувальна норма дозволяє державі підтримувати бажаний стандарт поведінки без надмірного розширення сфери юридичних заборон [88, с. 102-114].

Особливо перспективною видається така модель у регулюванні інноваційної діяльності. Держава може встановлювати базові обов'язкові вимоги щодо безпеки та прав людини, а додатково стимулювати суб'єктів, які добровільно впроваджують підвищені стандарти прозорості, доступності, кіберзахисту чи відповідальності. Таким чином, заохочувальна норма виконує не лише мотиваційну, але й розвиткову функцію.

У цьому сенсі цифровізація здатна посилити динамічну природу правового заохочення. Замість разової реакції на позитивну поведінку право може створювати стійкі моделі стимулювання, орієнтовані на поступове підвищення стандартів. Однак такі системи повинні бути достатньо стабільними, щоб суб'єкти могли передбачати наслідки своїх рішень [144, с. 207-215]. Постійна алгоритмічна зміна критеріїв заохочення суперечила б правовій визначеності.

Відтак цифрова адаптивність повинна мати нормативні межі. Система може змінювати технічні механізми реалізації, але суттєві критерії заохочення не повинні змінюватися без належної правової процедури. Інакше технологічна гнучкість фактично підміняє правотворчість.

Це положення дозволяє сформулювати принцип нормативної незмінності сутності цифрового стимулу. Його зміст полягає в тому, що цифрова система може оптимізувати спосіб реалізації заохочувальної норми, але не повинна самостійно змінювати коло суб'єктів, умови виникнення права на заохочення або обсяг позитивного юридичного наслідку. Такі зміни належать до сфери правотворчої компетенції, а не технологічного адміністрування [11, с. 7].

Сукупність розглянутих положень дає підстави стверджувати, що правове заохочення у цифровому просторі поступово набуває ознак самостійного напряму трансформації механізму правового регулювання. Його специфіка полягає не у появі принципово нового виду юридичного стимулу, а у зміні інтенсивності, швидкості, персоналізації та технологічного способу реалізації позитивного нормативного впливу.

Заохочувальні норми при цьому зберігають свою базову правову природу. Їх нормативність, загальність, формальна визначеність та зв'язок із юридично значущою поведінкою не зникають [200, с. 24-33]. Проте цифровізація істотно підвищує значення процедурної складової, оскільки саме через технологічну процедуру особа фактично отримує або не отримує передбачений нормою позитивний результат.

Це означає, що ефективність заохочувальної норми у цифровому суспільстві залежить вже не тільки від якості її нормативного формулювання. Не менш важливими стають якість даних, архітектура інформаційної системи, відповідність алгоритму правовим критеріям, доступність цифрової процедури, можливість альтернативної взаємодії та дієвість механізму виправлення помилок [191, с. 36].

Отже, цифровізація створює передумови для формування інтегрованого механізму правового заохочення, у якому нормативний і технологічний компоненти функціонально взаємодіють, але не є рівнозначними. Нормативний компонент визначає легітимну мету, умови, межі та позитивний правовий наслідок, тоді як технологічний забезпечує інформаційне, процедурне й організаційне втілення відповідної моделі.

Пріоритет нормативного компонента має зберігатися незалежно від рівня технологічної складності системи. Саме право повинно визначати, яка поведінка заслуговує юридичного заохочення, на яких умовах та в якому обсязі. Алгоритм може встановлювати відповідність заздалегідь визначеним параметрам, але не повинен перетворюватися на автономного оцінювача соціальної цінності людини.

У підсумку правове заохочення в цифровому просторі необхідно розглядати як перспективний, але нормативно чутливий засіб правового регулювання. Його потенціал полягає у здатності посилити добровільність правомірної поведінки, скоротити часову дистанцію між суспільно корисною дією та позитивним наслідком, підвищити доступність юридичних переваг і зменшити необґрунтовану адміністративну дискрецію [129, с. 188-202]. Водночас цифрова технологія робить стимулюючий вплив значно інтенсивнішим, персоналізованішим і менш помітним, що створює ризики для автономії, приватності та рівності.

Саме тому перспективна модель цифрового правового заохочення повинна будуватися не за логікою максимального поведінкового впливу, а за логікою правомірного сприяння автономному вибору. Завданням права є не програмування бажаної поведінки людини, а створення зрозумілих, справедливих і передбачуваних нормативних умов, за яких суспільно корисний варіант поведінки отримує додаткову позитивну правову мотивацію.

Це дозволяє зробити загальний висновок, що цифрова трансформація не змінює основної природи заохочувальної норми права, однак істотно трансформує механізм реалізації її стимулюючої функції. Заохочення стає оперативнішим, технологічно опосередкованим, потенційно персоналізованим та здатним функціонувати у проактивній формі [163, с. 512]. Разом із цим зростає необхідність забезпечення нормативної прозорості, пропорційності, недискримінації, захисту даних, свободи від маніпуляції та можливості людського контролю.

На нашу думку, саме баланс між технологічною ефективністю та автономією суб'єкта становить ключову теоретико-правову проблему розвитку заохочувальних норм у цифровому середовищі. Якщо цифровізація використовується для своєчасного й справедливого надання нормативно передбаченої переваги, вона посилює регулятивний потенціал права [149]. Якщо ж технологічна система використовує приховані критерії, психологічне профілювання або непрозору архітектуру вибору, правове заохочення поступово втрачає власну природу і трансформується у форму алгоритмічного управління.

Таким чином, концептуальною основою правового заохочення у цифровому просторі має бути не прагнення держави забезпечити технологічно оптимальну поведінку громадянина, а забезпечення правових умов, у яких позитивно мотивована поведінка залишається результатом його вільного і поінформованого вибору. Заохочувальна норма повинна відкривати додаткову можливість, а не створювати прихований примус; цифрова технологія повинна забезпечувати реалізацію нормативно визначеного стимулу, а не конструювати власні критерії соціальної бажаності; персоналізація повинна полегшувати доступ до права, а не трансформуватися у профілювання особи [23, с. 66-67].

Саме таке розуміння дозволяє включити правове заохочення до загальної концепції реалізації права в умовах цифрової трансформації. Воно демонструє, що цифровізація змінює не лише технічну форму юридичних процедур, але й саму інтенсивність регулятивного впливу, співвідношення нормативної мотивації та технологічної архітектури, характер взаємодії держави й особи [190, с. 121]. За цих умов заохочувальні норми можуть стати важливим інструментом гуманізації правового регулювання лише за умови, що цифрове середовище не нівелює автономію суб'єкта, а право зберігає нормативний контроль над технологією.

Отже, цифрове правове заохочення доцільно розглядати як одну з найбільш перспективних форм адаптації стимулюючої функції права до нового соціотехнологічного середовища. Його розвиток має відбуватися на основі нормативної визначеності, рівності, добровільності, пропорційності, технологічної передбачуваності, функціональної обмеженості, інституційної

надійності та недеформованого вибору [84, с. 100]. Сукупність цих вимог дозволяє забезпечити принципову відмінність між правомірним позитивним стимулюванням та технологічним маніпулюванням поведінкою.

У кінцевому підсумку цінність заохочувальної норми у цифровому суспільстві визначається не тим, наскільки ефективно вона змушує суб'єкта обрати бажану для держави модель поведінки, а тим, наскільки вона здатна сформувати справедливу нормативну мотивацію, не руйнуючи свободи особи. Саме в цьому проявляється фундаментальна відмінність правового заохочення від алгоритмічного керування: перше визнає людину автономним носієм прав і відповідальності, тоді як друге ризикує перетворити її поведінку на об'єкт технологічної оптимізації. Збереження цієї межі має стати одним із ключових напрямів розвитку механізму реалізації права в умовах цифрової трансформації.

Висновки до розділу 1

У результаті проведеного дослідження теоретико-правових засад реалізації права в умовах цифрової трансформації встановлено:

1. Цифрова трансформація не змінює соціальної природи права, проте істотно впливає на форми та механізми його реалізації. Розвиток цифрових платформ, інформаційних систем і алгоритмічних процедур формує нову модель правового регулювання, у якій між юридичною нормою та її практичним втіленням виникає технологічне посередництво. Запропоновано концепцію технологічно опосередкованої реалізації права, відповідно до якої цифрові інструменти забезпечують здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків, але не можуть самостійно визначати їх зміст або встановлювати додаткові обмеження. Доведено, що визначальною засадою функціонування права в цифровому суспільстві залишається пріоритет юридичних норм і правових цінностей над технологічними рішеннями, що забезпечує збереження людиноцентричного характеру правового регулювання.

2. Цифровізація зумовлює насамперед функціональне оновлення правових норм без зміни їх традиційної логічної структури. Гіпотеза, диспозиція та санкція набувають нових способів реалізації через автоматизоване встановлення юридичних фактів, технологічне визначення можливих моделей поведінки та застосування правових наслідків. Обґрунтовано необхідність юридичної перевірюваності алгоритмічних процедур і розмежування правових норм за ступенем можливості їх автоматизації. Норми, що потребують оцінки справедливості, добросовісності, пропорційності та індивідуальних обставин, мають реалізовуватися зі збереженням належного людського контролю. Водночас доведено, що поряд із традиційними функціями права посилюється значення превентивної, гарантійної, координаційної та технологічно-організаційної складових, спрямованих на забезпечення прозорості цифрових процедур, достовірності інформації та юридичної відповідальності.

3. Цифрові технології розширюють можливості позитивного правового стимулювання шляхом спрощення процедур отримання передбачених законодавством переваг, оперативного встановлення юридично значущих обставин і забезпечення своєчасного настання сприятливих правових наслідків. Запропоновано розглядати правове заохочення із застосуванням цифрових технологій, як нормативно визначений стимулюючий вплив, практична реалізація якого забезпечується технологічними засобами. Особливу увагу приділено необхідності розмежування правомірного заохочення та прихованого маніпулятивного впливу на поведінку особи. Обґрунтовано, що ефективність цифрового заохочення повинна ґрунтуватися на принципах добровільності, прозорості, рівності, нормативної визначеності та юридичної гарантованості. Запропоновано принцип нормативної симетрії, відповідно до якого однакові юридично значущі обставини мають забезпечувати рівні можливості отримання правового заохочення незалежно від особливостей функціонування цифрових систем.

РОЗДІЛ 2
ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА В ЦИФРОВУ ДОБУ

2.1. Вплив правової політики на процес реалізації права в умовах цифровізації

Реалізація права в умовах цифровізації не може розглядатися як процес, що розвивається виключно під впливом технологічного прогресу або стихійної модернізації державних інституцій. Напрями, інтенсивність і межі цифрової трансформації правової системи значною мірою визначаються правовою політикою держави, яка формує стратегічні орієнтири розвитку законодавства, правозастосування, інституційної організації, цифрової інфраструктури та механізмів гарантування прав людини. Саме через правову політику відбувається перетворення загальних цілей цифрового розвитку на систему юридично визначених пріоритетів, правотворчих рішень, інституційних заходів та процедур, що безпосередньо впливають на можливість особи реалізувати належні їй права і виконати юридичні обов'язки. У цьому розумінні правова політика виступає не зовнішнім щодо механізму реалізації права явищем, а одним із ключових чинників його організації, оскільки визначає, які цифрові інструменти інтегруються у правову систему, яким чином розподіляється компетенція між суб'єктами публічної влади, які гарантії встановлюються для особи та наскільки технологічна модернізація відповідає принципам верховенства права, правової визначеності, рівності та належної процедури.

У загальнотеоретичному розумінні правову політику доцільно розглядати як цілеспрямовану діяльність держави та інших уповноважених суб'єктів, спрямовану на визначення стратегічних напрямів розвитку правової системи, формування пріоритетів правового регулювання, удосконалення законодавства, правозастосування та механізмів забезпечення прав і свобод людини. Її зміст не зводиться до прийняття окремих нормативних актів або програмних документів,

оскільки правова політика охоплює систему взаємопов’язаних концептуальних, нормативних, організаційних та інституційних рішень [16, с. 79]. Саме ця системність дозволяє відрізнити правову політику від ситуативного реагування держави на окрему проблему. У цифрову добу така характеристика набуває особливої ваги, оскільки фрагментарне впровадження технологій без єдиного правового бачення здатне породжувати нормативні суперечності, дублювання інформаційних систем, нерівність доступу до цифрових послуг та невизначеність щодо відповідальності за результати функціонування автоматизованих механізмів.

Правова політика у сфері цифровізації повинна тому виконувати функцію нормативної координації технологічного розвитку. Цифрова трансформація держави охоплює різні сфери, серед яких публічне управління, правосуддя, соціальне забезпечення, податкове адміністрування, охорона здоров’я, освіта, реєстраційні процедури, електронна ідентифікація, захист персональних даних та інформаційна безпека. Якщо цифрові рішення у кожній із цих сфер розробляються ізольовано, без узгоджених принципів та стандартів, виникає ризик формування технологічно фрагментованого правового простору. У такому середовищі одна й та сама особа може стикатися з різними способами ідентифікації, несумісними процедурами, неоднаковими рівнями захисту даних та різними стандартами оскарження цифрових рішень. Отже, завданням правової політики є не лише стимулювання цифровізації, але й забезпечення внутрішньої узгодженості цифрової правової інфраструктури [90, с. 57].

Саме на рівні правової політики визначається фундаментальне співвідношення між технологічною ефективністю та юридичними гарантіями. Держава може бути зацікавлена у скороченні адміністративних витрат, прискоренні процедур, автоматизації рутинних операцій та зменшенні кількості безпосередніх контактів між громадянином і посадовою особою. Проте жодна з цих цілей не може автоматично виправдовувати зниження стандартів захисту прав. Правова політика демократичної держави повинна виходити з того, що цифровізація є засобом удосконалення реалізації права, а не самостійною

цінністю. Якщо технологічна модернізація робить процедуру швидшою, але водночас зменшує можливість особи зрозуміти підстави рішення, виправити помилкові дані або ефективно його оскаржити, така модернізація не може оцінюватися як безумовно позитивний результат державної правової політики [32, с. 38-40].

Звідси випливає необхідність розрізнення технологічної та правової успішності цифрової трансформації. Технологічна успішність може вимірюватися швидкістю обробки інформації, кількістю автоматизованих операцій, часткою електронних послуг або зменшенням адміністративних витрат. Правова успішність має інші критерії: реальність та доступність суб'єктивних прав, рівність процедур, передбачуваність рішень, захист приватності, наявність належних способів правового захисту та відповідність цифрових механізмів принципам правової держави [194]. Саме правова політика повинна забезпечувати, щоб технологічні показники не перетворювалися на самоціль і не підміняли змістовну оцінку правового результату.

У цьому контексті доцільно стверджувати, що правова політика цифрової доби має бути людиноцентричною за своєю спрямованістю. Людиноцентризм не означає відмови від автоматизації або технологічних інновацій. Його сутність полягає у визначенні людини, її прав, гідності та автономії первинними нормативними орієнтирами цифрової модернізації. Технологічна система повинна проектуватися відповідно до юридично визначених потреб особи, а не навпаки. Якщо для реалізації законного права громадянин змушений пристосовуватися до необґрунтованих технічних обмежень, це свідчить про неправильну конфігурацію правової політики [15, с. 277-287]. Саме держава повинна забезпечити, щоб цифрове середовище функціонувало як інструмент реалізації права, а не перетворювалося на додатковий бар'єр між особою та юридично гарантованою можливістю.

Правова політика безпосередньо впливає на реалізацію права через визначення пріоритетів правотворчої діяльності. Цифровізація породжує значну кількість нових суспільних відносин, що потребують нормативного

впорядкування, але спроба реагувати на кожну технологічну зміну шляхом прийняття окремого спеціального нормативного акта може призводити до надмірної фрагментації законодавства. Правова політика повинна тому визначати оптимальний рівень нормативного узагальнення. У тих випадках, коли нові технології змінюють лише спосіб здійснення вже відомої юридичної дії, більш доцільним може бути адаптування загальних правових конструкцій. Коли ж технологія створює специфічні ризики, які не охоплюються традиційними механізмами, виникає необхідність спеціального регулювання [127, с. 886-887].

Такий підхід дозволяє уникати двох протилежних крайнощів. Перша полягає у нормативному консерватизмі, за якого держава надто довго ігнорує якісно нові технологічні процеси, що призводить до виникнення регуляторних прогалин. Друга проявляється у нормативній гіперактивності, коли законодавство постійно змінюється у відповідь на кожен новий технологічний феномен. Надмірна мінливість права не менш небезпечна, ніж його відставання, оскільки послаблює правову визначеність та ускладнює передбачення юридичних наслідків поведінки [156, с. 92-106]. Тому правова політика повинна забезпечувати баланс між нормативною стабільністю та адаптивністю.

На наш погляд, саме адаптивна стабільність має стати однією з ключових характеристик сучасної правової політики у сфері цифровізації. Її зміст полягає у збереженні сталості фундаментальних правових принципів за одночасної здатності оперативно змінювати організаційні та технологічні способи їх реалізації. Права людини, правова визначеність, рівність, пропорційність, відповідальність і належна процедура не повинні переглядатися залежно від появи нової технології. Натомість конкретні технічні механізми їх забезпечення можуть і повинні адаптуватися до зміни цифрового середовища. Така модель дозволяє поєднати передбачуваність права з необхідною інституційною гнучкістю [201, с. 30].

Важливим напрямом впливу правової політики на реалізацію права є формування правового режиму цифрової ідентифікації. У традиційній процедурі встановлення особи здійснюється через фізичні документи та безпосередню

взаємодію з компетентним органом. У цифровому середовищі можливість реалізувати значну кількість прав залежить від надійного електронного підтвердження особи, повноважень або певного юридичного статусу [178]. Саме правова політика визначає допустимі механізми ідентифікації, рівень їх правової сили, вимоги до захисту інформації та способи усунення помилок. Якщо цифрова ідентифікація є ненадійною або недоступною для частини населення, технологічно прогресивна процедура може фактично створювати нерівність у реалізації права.

Тому цифрова інклюзія повинна бути складовою правової політики, а не лише соціальної чи технологічної програми. Цифровий розрив безпосередньо впливає на реальність прав, якщо основні публічні послуги, процедури або способи правового захисту переносяться в електронне середовище. Відсутність цифрових навичок, технічного обладнання, стабільного зв’язку чи можливості використати певний спосіб електронної ідентифікації не повинна автоматично означати втрату практичної доступності права. У цьому контексті правова політика має забезпечувати принцип функціональної альтернативності, відповідно до якого цифровізація процедури не повинна усувати інші способи реалізації фундаментального права, якщо повна відмова від них створює непропорційне обмеження для певних категорій осіб [74].

Водночас збереження альтернативних процедур не означає, що правова політика повинна стримувати цифровий розвиток. Навпаки, держава може активно стимулювати використання цифрових сервісів шляхом підвищення їх зручності, швидкості та доступності. Однак таке стимулювання повинно ґрунтуватися на позитивній привабливості цифрового каналу, а не на штучному ускладненні традиційних способів реалізації права. Якщо особа переходить до цифрового формату тому, що він реально зручніший, це свідчить про якісну державну політику. Якщо ж такий перехід відбувається через фактичну недоступність альтернативи, добровільність цифровізації стає сумнівною.

Особливо значущим є вплив правової політики на розвиток проактивної моделі реалізації права. Традиційна адміністративна система значною мірою

побудована на заявному принципі, відповідно до якого особа повинна самостійно визначити наявність у неї певного права, зібрати необхідну інформацію та звернутися до компетентного органу. Цифрові технології створюють можливість принципово змінити цю модель [97, с. 7-9]. Якщо державі вже відомі всі юридично значущі обставини, інформаційна система може самостійно визначити потенційну наявність у особи права і запропонувати його реалізацію або в окремих випадках автоматично забезпечити передбачений законом результат.

Проактивна модель має значний потенціал для підвищення реальності суб'єктивних прав, оскільки усуває залежність їх реалізації від рівня юридичної поінформованості громадянина. Особливо важливо це у соціальній сфері, де особа може не знати про доступні їй пільги, виплати або інші юридичні можливості. Однак проактивність також потребує чіткої правової політики щодо обробки даних, меж автоматизації та ролі волевиявлення. Не кожне право може або повинно реалізовуватися автоматично. У випадках, коли юридичний наслідок створює додаткові обов'язки, впливає на інші правовідносини або передбачає значне втручання у приватність, необхідно зберігати можливість усвідомленого рішення особи [153, с. 184-190].

Саме правова політика повинна визначати критерії допустимої проактивності держави. На наш погляд, проактивна реалізація є найбільш виправданою тоді, коли юридичні передумови чітко формалізовані, позитивний наслідок не погіршує становища суб'єкта, обсяг необхідних даних є мінімальним, а особа зберігає можливість відмовитися від відповідної процедури або вимагати її перегляду [155, с. 134-137]. Такий підхід дозволяє використати переваги цифровізації без перетворення держави на надмірно патерналістського суб'єкта, який автоматично визначає правові інтереси людини без її участі.

Не менш важливим напрямом є правова політика щодо автоматизації адміністративних і правозастосовних процедур. Технологічні засоби можуть значно підвищити швидкість обробки типових справ, зменшити навантаження на посадових осіб та скоротити ризик випадкових помилок. Однак сама можливість автоматизувати певну операцію не означає доцільності повного усунення людини

з процесу. Правова політика повинна виходити з характеру юридичного рішення та інтенсивності його впливу на права особи [189, с. 44-53].

У цьому контексті доцільно розрізняти автоматизацію адміністративної операції та автоматизацію юридичного судження. Перша стосується технічних і формалізованих дій, зокрема перевірки наявності даних, обчислення визначеного законом показника, реєстрації чи формування стандартного документа. Друга пов'язана з оцінюванням юридично значущих обставин, застосуванням принципів, визначенням пропорційності або вибором між декількома правомірними рішеннями [79]. Якщо перша форма автоматизації може широко використовуватися за умови належного контролю, друга потребує значно обережнішого підходу.

Саме правова політика має встановити ті межі, за якими технологічна ефективність поступається необхідності людського юридичного судження. Чим складнішою є справа та чим істотніше рішення впливає на правове становище людини, тим важливішим стає збереження змістовної участі компетентного суб'єкта. У таких випадках право на людський перегляд не повинно сприйматися як формальна додаткова опція. Воно є важливим елементом гарантії від автоматизованого свавілля [168, с. 49].

У зв'язку з цим перспективним є запровадження в правову політику принципу диференційованої автоматизації. Його сутність полягає у тому, що допустимий рівень автоматизації має залежати від юридичної складності рішення, інтенсивності втручання у права, ступеня формалізованості критеріїв та можливості виправлення помилки. Це дозволяє відійти від спрощеної логіки, за якої цифрова трансформація вимірюється кількістю процедур, повністю переданих інформаційній системі.

Правова політика також безпосередньо визначає межі використання штучного інтелекту у процесах реалізації права. Системи, здатні аналізувати значні масиви інформації, виявляти закономірності та формувати рекомендації, можуть бути корисними для державних органів [102, с. 155-156]. Проте використання таких систем у юридично значущих процедурах підвищує ризики

непрозорості, дискримінації, залежності від якості даних та ускладнення визначення відповідального суб’єкта. Саме тому політика у цій сфері повинна бути орієнтована не на безумовне стимулювання впровадження штучного інтелекту, а на диференціацію його використання залежно від рівня ризику.

Особливо небезпечними є ситуації, коли алгоритмічна рекомендація фактично перетворюється на обов’язкове рішення, хоча формально останнє приймає людина. Якщо посадова особа систематично погоджується з результатом системи лише через її технічний авторитет, людський контроль стає формальним. Тому правова політика повинна забезпечувати не просто присутність людини в процедурі, а реальну спроможність критично оцінити технологічний результат [122, с. 24-34].

Це дозволяє сформулювати принцип змістовного людського контролю як важливий орієнтир правової політики цифрової доби. Його сутність полягає у тому, що особа, уповноважена приймати юридично значуще рішення, повинна мати достатню компетентність, інформацію та фактичну можливість відступити від алгоритмічної рекомендації, якщо цього вимагають право або конкретні обставини справи. Наявність людини лише на фінальному етапі формального підтвердження автоматично сформованого результату не забезпечує справжнього контролю.

Важливим аспектом правової політики є також формування системи відповідальності за функціонування цифрової інфраструктури. У традиційній моделі визначення відповідального суб’єкта часто пов’язане з компетенцією конкретного органу чи посадової особи [46]. Цифрова система може створювати складніший ланцюг, у якому беруть участь розробник програмного забезпечення, постачальник даних, оператор інформаційної системи, державний орган та конкретний користувач. Якщо межі відповідальності не визначені заздалегідь, виникає ризик так званої технологічної дифузії відповідальності, коли кожен учасник посилається на обмеженість власного впливу.

Правова політика має запобігати такій ситуації шляхом нормативного розподілу відповідальності відповідно до фактичного контролю та

функціональної ролі суб’єкта. Той, хто визначає цілі використання технологічної системи, несе інший обсяг відповідальності, ніж технічний розробник, але передача окремої функції приватному оператору не повинна усувати відповідальність держави перед особою за результат публічно владної процедури. Особливо важливим є збереження принципу, відповідно до якого технологічна складність не може бути підставою для зниження рівня юридичного захисту [139, с. 96-102].

Правова політика впливає і на якість даних, які стають ключовим ресурсом цифрової реалізації права. Значна кількість автоматизованих процедур ґрунтується на інформації з державних реєстрів та інших цифрових систем. Від точності, актуальності та сумісності цих даних безпосередньо залежить правильність юридичного результату. Помилковий запис може спричинити відмову в наданні послуги, неправильне визначення правового статусу або інший негативний наслідок, хоча сама правова норма застосована системою формально правильно.

У такому випадку виникає принципова відмінність між нормативною і фактичною помилкою цифрової реалізації. Перша пов’язана з неправильним перетворенням юридичної норми на алгоритмічну модель, друга з використанням недостовірних або неповних даних. Правова політика повинна передбачати механізми контролю щодо обох типів помилок. Недостатньо забезпечити юридично коректний алгоритм, якщо інформаційна база його функціонування ненадійна [20, с. 128].

З огляду на це доцільно розглядати якість публічних даних як самостійний елемент правової спроможності держави. Якщо держава активно переводить реалізацію прав у цифрову форму, вона бере на себе підвищений обов’язок забезпечувати достовірність інформації, на підставі якої здійснюються юридично значущі операції. Це дає підстави сформулювати принцип державної відповідальності за цифрову достовірність юридично значущих даних. Його зміст полягає у тому, що особа не повинна нести негативні наслідки виключно через

помилки інформаційної системи, які вона не могла контролювати або своєчасно виявити.

Разом із тим реалізація такого принципу потребує ефективних процедур виправлення даних. Можливість звернутися із заявою про помилку не завжди є достатньою. Якщо неправильна інформація автоматично поширюється між взаємопов'язаними системами, її виправлення в одному реєстрі повинно тягнути відповідне оновлення інших юридично значущих ресурсів. Інакше особа змушена неодноразово доводити одну й ту саму обставину різним органам, що суперечить самій логіці цифровізації [6, с. 199].

Правова політика у цифрову добу повинна тому бути орієнтована на принцип одноразовості юридично значущої інформації. Якщо достовірні відомості вже наявні у держави та законно можуть використовуватися для конкретної процедури, повторне вимагання тих самих даних від особи має бути обґрунтованим винятком, а не загальним правилом. Такий підхід підвищує не тільки адміністративну ефективність, але й реальність права, оскільки зменшує кількість процедурних бар'єрів.

Водночас міжвідомчий обмін інформацією не повинен автоматично виправдовувати необмежену циркуляцію персональних даних. Саме правова політика повинна забезпечити баланс між принципом одноразовості та принципом цільового використання інформації. Той факт, що певні дані вже перебувають у розпорядженні держави, не означає, що будь який орган може використовувати їх для будь якої мети [201, с. 20]. Цифрова інтегрованість не повинна знищувати функціональні межі обробки інформації.

Особливого значення у цьому контексті набуває політика захисту приватності. Цифровізація держави об'єктивно збільшує обсяг інформації, що обробляється автоматизованими системами, а взаємодія між реєстрами створює можливість формування значно повніших цифрових профілів особи. Такі можливості можуть бути корисними для спрощення адміністративних процедур, але водночас створюють ризик надмірної концентрації інформаційної влади [38, с. 82].

Отже, правова політика повинна виходити з того, що ефективність публічного управління не є достатньою підставою для необмеженого обміну даними. Необхідними залишаються правова підстава, визначена мета, мінімізація інформації, обмеження строку її зберігання та належний рівень безпеки. Особливо важливо, щоб громадянин мав реальну можливість отримати інформацію про те, які дані використовуються у юридично значущій процедурі та яким чином вони вплинули на результат [70].

Звідси випливає вимога інформаційної простежуваності цифрової реалізації права. Якщо юридичний результат формується на основі даних із декількох інформаційних джерел, повинна існувати можливість встановити їх походження, актуальність і роль у прийнятому рішенні. Без такої простежуваності ефективне оскарження стає надзвичайно складним, оскільки особа не може визначити джерело помилки.

Правова політика має також формувати належні стандарти пояснюваності цифрових рішень. Пояснюваність не повинна тлумачитися як обов’язок розкрити кожну технічну операцію складної системи. Її юридичний зміст полягає у можливості зрозуміти основні підстави результату, застосовані критерії та спосіб захисту права. Якщо цифрова процедура позбавляє особу можливості отримати змістовне пояснення, вона створює значно вищий ризик свавілля, навіть якщо технічно функціонує безпомилково [135, с. 97].

Водночас право на пояснення не повинно бути формальним. Автоматично сформоване повідомлення, яке лише повторює загальну норму без пояснення конкретної причини рішення, не забезпечує належної процедури. Правова політика повинна стимулювати створення таких цифрових систем, які здатні не тільки видавати результат, але й забезпечувати його юридично зрозуміле обґрунтування.

Не менш важливим є вплив правової політики на доступ до правосуддя в умовах цифровізації. Електронні документи, дистанційна участь, автоматизований розподіл справ та електронна комунікація можуть істотно спрощувати взаємодію особи із судовою системою [150, с. 41]. Проте

цифровізація правосуддя має особливо високі вимоги, оскільки йдеться про інституцію остаточного захисту прав.

У цій сфері правова політика повинна виходити з пріоритету процесуальних гарантій над технологічною зручністю. Цифрова форма не повинна погіршувати можливість особи бути почутою, представляти докази, отримувати доступ до матеріалів справи та оскаржувати рішення. Якщо певний цифровий інструмент створює суттєву перевагу для професійного учасника процесу порівняно з громадянином, необхідні додаткові механізми вирівнювання процесуальних можливостей [174, с. 2].

Таким чином, цифровий доступ до правосуддя не може вимірюватися лише фактом існування електронного сервісу. Юридично значущим є питання, чи підвищує він реальну доступність судового захисту. Саме ця відмінність між формальним та реальним цифровим доступом повинна бути врахована правовою політикою.

Окрему проблему становить використання цифрових технологій у нормотворчості. Сучасні інформаційні системи можуть допомагати аналізувати законодавчі масиви, виявляти суперечності, моделювати наслідки регуляторних рішень та підвищувати якість юридичної техніки. Водночас правотворча діяльність містить не лише інформаційно аналітичний, але й ціннісний компонент. Визначення балансу суспільних інтересів, меж допустимого втручання у права та справедливого розподілу соціальних ресурсів не може бути зведене до технологічного розрахунку [143, с. 344-355].

Тому правова політика повинна чітко розмежовувати використання цифрової технології як інструмента підтримки правотворчого рішення та передачу їй нормативної функції. Штучний інтелект може допомагати виявити законодавчу проблему або проаналізувати можливі наслідки, але остаточне рішення про зміст правової норми повинно залишатися політично та юридично відповідальним людським рішенням [128, с. 101].

Це особливо важливо для демократичної легітимності права. Алгоритмічний розрахунок не може замінити публічне обговорення та процедуру

прийняття нормативного рішення уповноваженим суб'єктом. В іншому випадку виникає ризик технократизації правотворчості, коли складні політико правові питання подаються як нібито нейтральні технологічні задачі.

Правова політика цифрової доби повинна також враховувати феномен приватної цифрової влади. Значна частина суспільної комунікації, економічних операцій та інформаційної взаємодії відбувається на інфраструктурі приватних цифрових платформ [158, с. 18-19]. Такі суб'єкти встановлюють власні правила, модерують контент, визначають умови доступу та використовують алгоритми рекомендацій. Формально ці механізми мають приватний характер, але фактично можуть істотно впливати на реалізацію прав особи.

Тому держава повинна виробляти правову політику, яка не допускає утворення зон технологічної влади, повністю виведених з під дії правових гарантій. Це не означає необхідності тотального державного контролю над цифровими платформами. Йдеться про встановлення мінімальних вимог до прозорості, недискримінації, захисту користувачів, процедур оскарження та відповідальності [58, с. 128].

У такому контексті правова політика набуває характеру метарегулювання. Держава не обов'язково детально визначає кожне рішення приватної платформи, але встановлює правила, за якими повинні формуватися та реалізовуватися приватні цифрові нормативні системи. Це принципово новий рівень впливу на процес реалізації права, оскільки держава регулює вже не лише поведінку безпосереднього суб'єкта, а й інфраструктуру, яка формує поведінкові можливості.

Особливе місце у сучасній правовій політиці займає ризик орієнтований підхід. Його перевага полягає у можливості диференціювати інтенсивність правового регулювання залежно від потенційного впливу технології на права та суспільні інтереси [159, с. 47]. Не кожна цифрова система створює однаковий рівень загрози, тому встановлення універсального набору вимог може бути як надмірним для простих технологій, так і недостатнім для високоризикових систем.

Разом із тим ризик орієнтоване регулювання не повинно ставати підставою для нормативної невизначеності. Категорії ризику, критерії їх оцінювання та юридичні наслідки повинні бути достатньо передбачуваними. Інакше суб'єкти не зможуть визначити належні стандарти поведінки, а органи влади отримають надмірну дискрецію [136, с. 28-41].

На наш погляд, ефективна правова політика у цифровій сфері повинна поєднувати принципове регулювання з ризик орієнтованою конкретизацією. Фундаментальні права і базові вимоги мають діяти незалежно від технології, а додаткові обов'язки можуть диференціюватися відповідно до рівня потенційної шкоди. Така модель дозволяє уникнути як надмірного нормативного навантаження, так і недостатнього захисту.

Правова політика впливає і на формування цифрової правової культури. Реалізація права залежить не тільки від наявності технологічного сервісу, але й від того, чи здатна особа ним скористатися, зрозуміти юридичні наслідки цифрових дій та критично оцінювати інформацію. У цьому сенсі цифрова правова компетентність поступово стає важливою умовою ефективної реалізації права [15, с. 308-318].

Проте держава не повинна перекладати всю відповідальність за цифрову адаптацію на громадянина. Якщо публічна система є настільки складною, що потребує високого рівня спеціальних знань для здійснення базового права, це свідчить не лише про недостатню компетентність користувача, але й про недоліки інституційного дизайну. Правова політика повинна поєднувати правову освіту з вимогою доступності цифрових процедур.

Саме тому принцип зрозумілості цифрового права має два взаємопов'язані виміри. Перший стосується зрозумілості нормативної інформації, другий зрозумілості цифрового інтерфейсу, через який право реалізується. Якщо текст закону є достатньо чітким, але електронний сервіс не дозволяє особі зрозуміти послідовність юридично значущих дій, право фактично залишається недоступним [183, с. 705].

Важливим напрямом правової політики має бути також формування механізмів постійного оцінювання фактичних наслідків цифровізації. Традиційна модель правового регулювання нерідко концентрується на етапі прийняття нормативного рішення, після чого його ефективність оцінюється фрагментарно. Цифрові системи створюють можливість значно точніше аналізувати практику реалізації правових норм.

Однак такий аналіз не повинен обмежуватися кількістю користувачів або швидкістю процедури. Необхідно оцінювати кількість помилкових рішень, частоту оскарження, нерівномірність доступу між різними соціальними групами, проблеми з даними та фактичне задоволення правового інтересу [200, с. 2]. Саме ці показники дозволяють оцінити не технологічну, а правову ефективність цифрової політики.

У зв’язку з цим доцільно запропонувати категорію правового аудиту цифрової трансформації. Під ним можна розуміти системне оцінювання відповідності цифрових механізмів реалізації права принципам правової держави, нормативним вимогам та фактичним потребам суб’єктів. Такий аудит має охоплювати не лише технічну безпеку системи, але й її вплив на доступність права, рівність, приватність, можливість оскарження та розподіл відповідальності [118, с. 1168].

Правовий аудит повинен мати як попередній, так і наступний характер. На етапі проектування цифрової системи необхідно оцінювати потенційні правові ризики, а після її впровадження аналізувати фактичні результати. Саме поєднання цих етапів дозволяє уникнути ситуації, коли правова оцінка проводиться лише після виникнення масштабної проблеми.

Такий підхід безпосередньо пов’язаний із концепцією правомірного технологічного дизайну. Правова політика не повинна обмежуватися постфактум контролем за вже створеними цифровими системами. Фундаментальні юридичні вимоги мають враховуватися на етапі їх проектування. Це особливо важливо, оскільки технологічна архітектура після масштабного впровадження може бути складною та дорогою для зміни [9, с. 134-140].

У цьому сенсі правова політика поступово набуває превентивного характеру. Вона повинна не лише встановлювати відповідальність за неправомірний результат, але й вимагати такого проектування систем, яке зменшує ймовірність його виникнення. Превентивність не усуває юридичної відповідальності, а доповнює її.

Особливого значення для реалізації права набуває інституційна узгодженість цифрової політики. Якщо за різні компоненти цифрової процедури відповідають декілька органів, особа не повинна самостійно вирішувати міжвідомчі суперечності [48, с. 543-547]. Внутрішня складність державної організації не може перекладатися на громадянина.

Це дозволяє сформулювати принцип зовнішньої єдності цифрової держави. Незалежно від кількості органів, реєстрів та операторів, залучених до процедури, для суб'єкта вона повинна функціонувати як узгоджений механізм. Якщо помилка виникла через неузгодженість державних систем, особа повинна мати один зрозумілий спосіб її виправлення, а не бути змушеною самостійно визначати внутрішню компетенцію органів.

Саме правова політика повинна забезпечувати таку єдність через стандарти інтероперабельності, розподілу компетенції, обміну даними та відповідальності. Технологічна сумісність у цьому випадку стає не лише інженерним, а й правовим питанням, оскільки безпосередньо впливає на можливість реалізації прав [162, с. 332-337].

Не менш важливим є питання стійкості цифрової реалізації права. Якщо суб'єктивне право фактично можна здійснити лише через одну інформаційну систему, технічна несправність або кібератака може тимчасово позбавити особу можливості скористатися юридичною гарантією. Отже, правова політика повинна передбачати резервні механізми та правила функціонування у кризових умовах.

Це особливо актуально для держав, які перебувають під впливом воєнних, кібернетичних або інших системних ризиків. Цифрова стійкість правової системи повинна означати не лише захищеність серверів, але й здатність держави

забезпечувати безперервність реалізації основних прав у випадку порушення нормального функціонування технологічної інфраструктури [93, с. 3].

На цій основі доцільно сформулювати принцип безперервності цифрової реалізації права. Він передбачає обов'язок держави планувати альтернативні механізми здійснення юридично значущих процедур у випадку технологічного збою. Якщо право існує лише настільки, наскільки функціонує певна система, його фактична гарантованість є недостатньою.

Правова політика цифрової доби повинна також враховувати транснаціональний характер технологій. Значна кількість цифрових продуктів, платформ та інформаційних сервісів функціонують одночасно у декількох юрисдикціях. У таких умовах національне правове регулювання не завжди може ефективно діяти ізольовано [43, с. 47].

Для України особливе значення має узгодження національної правової політики з європейськими стандартами цифрового регулювання. Європейська інтеграція означає не лише адаптацію окремих нормативних положень, але й поступове наближення правових принципів, інституційних процедур та стандартів захисту людини у цифровому середовищі. При цьому механічне копіювання чужих моделей без урахування українських інституційних умов не забезпечує автоматичного підвищення ефективності.

Правова політика повинна тому поєднувати європейську нормативну орієнтацію з інституційною адаптацією. Імплементована модель має бути не лише формально відповідною зовнішньому стандарту, але й функціонально спроможною діяти в національній правовій системі [87, с. 429-433]. Саме така функціональна сумісність є важливішою за формальну текстуальну схожість законодавства.

У цьому аспекті цифровізація ще раз підтверджує фундаментальну залежність реалізації права від інституційної спроможності. Навіть якісно сформульована правова норма не забезпечує належного результату, якщо органи влади не мають технічних, кадрових або організаційних можливостей її реалізувати. Правова політика повинна тому охоплювати не лише законотворення,

але й розвиток компетентностей, організаційних структур та систем контролю [98, с. 43].

Особливо важливою стає цифрова компетентність публічних службовців. Якщо посадова особа не розуміє логіки інформаційної системи, вона не здатна належно контролювати її результат. У такому випадку технологія фактично починає керувати адміністративним процесом, навіть якщо формальна компетенція залишається за людиною [2, с. 45]. Отже, правова політика у сфері цифровізації повинна включати професійну підготовку, що поєднує юридичні та цифрові знання.

Разом із тим не можна зводити проблему до технічної грамотності. Публічний службовець повинен розуміти не лише спосіб роботи системи, але й правові межі її використання. Саме юридична здатність критично оцінювати технологічний результат забезпечує змістовний людський контроль.

У підсумку можна стверджувати, що правова політика у цифрову добу набуває характеру комплексної політики нормативного управління технологічною трансформацією. Вона не повинна обмежуватися підтримкою інновацій або цифровізацією адміністративних процедур. Її головним завданням є формування такого інституційного середовища, в якому технологія посилює, а не послаблює реалізацію права [96, с. 107-108].

На наш погляд, правову політику у сфері цифрової реалізації права доцільно визначити як цілеспрямовану систему нормативних, інституційних та організаційних рішень держави, спрямованих на забезпечення правомірної інтеграції цифрових технологій у механізм реалізації правових норм, підвищення фактичної доступності прав та збереження фундаментальних юридичних гарантій в умовах технологічної трансформації [197, с. 19]. Таке визначення дозволяє підкреслити, що цифрова правова політика не зводиться до політики технологічного розвитку, оскільки її предметом є саме юридичні наслідки використання технологій.

Відповідно, ефективність такої політики слід оцінювати не за масштабом цифровізації, а за якістю цифрової реалізації права. Кількість електронних послуг

або автоматизованих процедур може бути важливим показником модернізації, але сама по собі не характеризує стан правової держави. Ключовим критерієм має залишатися те, чи стала реалізація права доступнішою, передбачуванішою, рівнішою та більш захищеною від свавілля.

На цій основі можна сформулювати поняття правової якості цифровізації. Під нею доцільно розуміти ступінь відповідності цифрової трансформації фундаментальним принципам права та її фактичну здатність покращувати правове становище суб'єкта. Цифровізація має високу правову якість тоді, коли зменшує необґрунтовані процедурні бар'єри, підвищує доступність прав, забезпечує прозорість, захист даних, ефективне оскарження та не створює нових форм дискримінації чи технологічної залежності [24, с. 32].

Саме правова якість повинна бути головним критерієм оцінки державної політики у цій сфері. Такий підхід змінює саму логіку цифрової модернізації: питання полягає вже не у тому, скільки процесів можна перевести в цифрову форму, а в тому, які правові результати це створює для людини.

Водночас правова політика повинна бути відкритою до корекції. Цифрове середовище характеризується високою динамічністю, тому навіть ретельно спроектована модель може породжувати непередбачені наслідки. Законодавець та компетентні органи повинні мати механізми регулярного перегляду цифрових процедур на основі практики їх використання [82].

Адаптивність при цьому не повинна перетворюватися на постійну нормативну мінливість. Корекція має здійснюватися за зрозумілою процедурою, бути обґрунтованою та не руйнувати легітимні очікування суб'єктів. Отже, сучасна правова політика повинна одночасно бути стабільною у принципах, гнучкою у способах та підзвітною у результатах.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що вплив правової політики на реалізацію права в умовах цифровізації має системний характер. Вона визначає нормативні межі технологічної трансформації, способи цифрової ідентифікації, рівень автоматизації, правила використання даних, процедури контролю, механізми відповідальності, стандарти цифрової доступності та взаємодію

держави з приватною технологічною інфраструктурою. Саме тому якість правової політики безпосередньо визначає, чи стане цифровізація чинником зміцнення правової держави або джерелом нових форм нормативної та технологічної нерівності [126, с. 175-181].

У цьому контексті особливого значення набуває перехід від політики цифровізації державних функцій до політики цифрового забезпечення права. Перша зосереджується переважно на модернізації діяльності інституцій, друга виходить з потреб суб'єкта та оцінює технологічну трансформацію через її вплив на реальність юридичних можливостей. На наш погляд, саме другий підхід найбільш повно відповідає принципам демократичної правової держави.

Запропоноване розмежування дозволяє сформулювати важливу авторську тезу: цифрова зрілість правової політики визначається не рівнем технологічної автономії державних систем, а рівнем їх нормативної підконтрольності, людиноцентричності та здатності забезпечувати безперервну, рівну й передбачувану реалізацію права [26, с. 69]. Чим складнішою стає цифрова інфраструктура, тим сильнішими повинні бути механізми юридичного контролю за нею.

Отже, правова політика у цифрову добу повинна виконувати роль системного координатора взаємодії права, державних інституцій та технології. Її основним призначенням є не прискорення цифровізації як такої, а забезпечення нормативно контрольованого технологічного розвитку, за якого цифрові інструменти використовуються для підвищення реальної ефективності права без послаблення його фундаментальних гарантій. Саме тому стратегічними орієнтирами такої політики мають бути адаптивна стабільність, функціональна альтернативність, диференційована автоматизація, змістовний людський контроль, інформаційна простежуваність, інституційна відповідальність, цифрова інклюзія та правова якість технологічної трансформації [119, с. 45-58].

У кінцевому підсумку правова політика визначає не лише те, якими технологіями користується сучасна держава, але й те, якою мірою цифрове середовище залишається правовим за своєю природою. Якщо технологічна

інфраструктура підпорядкована праву, забезпечує реальність суб'єктивних прав, допускає ефективний контроль і не нівелює автономію особи, цифровізація здатна істотно посилити ефективність реалізації права [193, с. 115]. Якщо ж технологічна доцільність починає визначати межі права, а цифрова система фактично замінює юридичне рішення без належної легітимації, цифрова модернізація створює ризик відходу від засад правової держави.

Таким чином, вплив правової політики на процес реалізації права в умовах цифровізації має розглядатися як один із центральних інституційно функціональних чинників сучасної правової трансформації. Саме через правову політику відбувається узгодження технологічних можливостей із юридичними принципами, встановлення меж автоматизації та формування процедур, які забезпечують відповідність цифрового результату нормативному змісту права. Її перспективна модель повинна бути орієнтована на те, щоб будь яка цифрова інновація у сфері публічного управління, правозастосування чи надання юридично значущих послуг оцінювалася передусім з позиції того, чи розширює вона реальну можливість особи користуватися правом, чи забезпечує належні гарантії та чи зберігає нормативний пріоритет права над технологічною системою.

2.2. Правова культура як чинник ефективної реалізації права у цифровому суспільстві

Ефективність реалізації права у цифровому суспільстві визначається не лише якістю законодавства, рівнем технологічного розвитку держави та функціональною спроможністю правових інституцій, але й характеристиками самого суб'єкта, який взаємодіє з правовою системою. Цифровізація істотно розширює можливості доступу до нормативної інформації, адміністративних послуг, механізмів електронної ідентифікації, судового захисту та інших форм юридично значущої взаємодії, однак технічна доступність таких інструментів ще

не означає їх ефективного використання. Реалізація права передбачає здатність особи розпізнати юридично значущу ситуацію, зрозуміти зміст належного їй права або покладеного обов'язку, обрати правомірну модель поведінки, використати відповідний процедурний механізм та, за необхідності, захистити власну правову позицію. У цифровому середовищі до цього комплексу додаються нові вимоги, пов'язані зі здатністю критично оцінювати цифрову інформацію, розуміти наслідки електронного волевиявлення, усвідомлювати ризики обробки персональних даних та відрізняти юридично значущу цифрову процедуру від звичайної технологічної операції. Саме тому правова культура набуває у цифровому суспільстві значення одного з ключових чинників реальної, а не лише формальної доступності права.

У загальнотеоретичному розумінні правова культура є складним багаторівневим явищем, яке характеризує якісний стан правового життя суспільства, рівень розвитку правосвідомості, законодавства, юридичної практики, правомірної поведінки та інституцій, пов'язаних із функціонуванням права. Її не можна зводити виключно до знання нормативних приписів або дисциплінованого виконання юридичних вимог, оскільки правова культура охоплює значно ширшу систему ціннісних, інтелектуальних, поведінкових та інституційних характеристик [97, с. 4]. У ній відображається не лише те, наскільки суб'єкт знає право, але й те, як він сприймає його соціальне призначення, яким чином співвідносить власні інтереси з юридичними вимогами, наскільки здатний використовувати правові засоби для захисту своїх інтересів та чи визнає право легітимним способом організації суспільних відносин. У цьому значенні правова культура безпосередньо пов'язана з реалізацією права, оскільки саме через поведінку та правові практики суб'єктів нормативні приписи набувають фактичного соціального змісту [17, с. 153].

В умовах цифровізації зазначений взаємозв'язок посилюється. Якщо у традиційній моделі особа могла значною мірою покладатися на посередництво посадової особи, юриста або іншого професійного суб'єкта, то цифрові процедури дедалі частіше передбачають безпосередню самостійну взаємодію

громадянина з інформаційною системою. Людина самостійно обирає електронну послугу, проходить ідентифікацію, надає дані, підтверджує юридично значущі дії, погоджується з умовами, здійснює електронне підписання та отримує результат. Таким чином, цифровізація частково переносить на особу ті елементи юридичної процедури, які раніше організаційно забезпечувалися працівником відповідної установи. Це не означає перекладання державою юридичної відповідальності на громадянина, але об'єктивно підвищує значення його правової компетентності [205, с. 100].

Саме тому сучасну правову культуру необхідно розглядати не лише через категорії знання та поваги до права, але й через категорію правової спроможності. Під нею доцільно розуміти здатність суб'єкта самостійно та усвідомлено використовувати юридичні можливості, орієнтуватися у правових процедурах, оцінювати юридичні наслідки своїх дій та застосовувати правові засоби захисту. У цифровому суспільстві правова спроможність набуває технологічного виміру, оскільки реалізація значної кількості прав залежить від взаємодії з цифровою інфраструктурою [173, с. 184]. Відтак недостатньо знати, що певне право існує. Необхідно також розуміти, через який цифровий механізм воно здійснюється, які юридично значущі дії необхідно виконати, який обсяг інформації може законно вимагатися та якими засобами можна оскаржити неправомірний цифровий результат.

Водночас було б методологічно неправильним ототожнювати правову культуру з цифровою грамотністю. Цифрова грамотність насамперед стосується здатності користуватися інформаційними технологіями, цифровими ресурсами, засобами комунікації та оцінювати цифрову інформацію. Правова культура має іншу нормативну природу, оскільки передбачає розуміння правових цінностей, принципів, прав та обов'язків, юридичної відповідальності та способів правового захисту. Особа може володіти високим рівнем технологічних навичок і водночас недостатньо усвідомлювати юридичні наслідки власної цифрової поведінки. Так само суб'єкт із розвиненою загальною правовою культурою може мати труднощі з практичною реалізацією права через недостатню цифрову компетентність. Тому

в сучасних умовах ефективна реалізація права потребує функціональної взаємодії цих двох складових [115, с. 1074-1076].

На цій основі доцільно виокремити цифрову правову культуру як особливий функціональний прояв загальної правової культури в умовах технологічно опосередкованих суспільних відносин. Під цифровою правовою культурою слід розуміти сукупність правових знань, ціннісних орієнтацій, практичних компетентностей та моделей правомірної поведінки, які забезпечують усвідомлену, безпечну й відповідальну реалізацію прав і виконання обов'язків у цифровому середовищі. Така категорія не означає виникнення повністю автономного виду правової культури, ізольованого від загальної системи правових цінностей [178]. Навпаки, її специфіка полягає у перенесенні традиційних вимог поваги до права, відповідальності, свободи, добросовісності та юридичної обізнаності у середовище, де значна частина правової взаємодії технологічно опосередкована.

Структура цифрової правової культури, на нашу думку, повинна охоплювати щонайменше пізнавальний, ціннісний, поведінковий, критично аналітичний та безпековий компоненти. Пізнавальний компонент передбачає знання основних прав та обов'язків у цифровому середовищі, розуміння юридичної сили електронних дій та основних способів правового захисту. Ціннісний компонент відображає сприйняття прав людини, приватності, свободи, рівності, добросовісності та відповідальності як нормативних орієнтирів цифрової поведінки [120, с. 691]. Поведінковий компонент виявляється у здатності практично реалізувати право через цифрову процедуру, не порушуючи прав інших осіб. Критично аналітична складова пов'язана зі спроможністю оцінювати юридичну достовірність інформації, відрізняти офіційний правовий ресурс від неофіційного, критично сприймати автоматично сформований результат та не ототожнювати технологічну відповідь із безумовно правильним юридичним рішенням. Безпековий компонент передбачає усвідомлення значення персональних даних, цифрової ідентичності, електронного підпису та інших

засобів, неправомірне використання яких може спричинити юридично значущі наслідки.

Особливо важливим є критично аналітичний елемент цифрової правової культури. У традиційному правовому середовищі авторитет державного органу або офіційного документа значною мірою забезпечував довіру до отриманої інформації. У цифровому просторі користувач постійно взаємодіє з інформаційними повідомленнями, автоматичними рекомендаціями, електронними формами та результатами, зовнішньо подібними за способом представлення. Це створює ризик некритичного сприйняття будь якої технологічно сформованої відповіді як юридично правильної. Високий рівень цифрової правової культури, навпаки, передбачає розуміння того, що алгоритмічна система може містити помилку, використовувати застарілі дані або неправильно відображати зміст правової норми [124, с. 25-35]. Саме здатність суб’єкта поставити під сумнів цифровий результат та скористатися процедурою перевірки є важливим проявом правової зрілості, а не недовіри до права.

Звідси випливає важлива теза про те, що правова культура цифрового суспільства не повинна ґрунтуватися на безумовній технологічній довірі. Правова довіра та технологічна довіра мають різну природу. Перша формується через переконання у легітимності правових норм, передбачуваності інституцій та можливості ефективного захисту. Друга пов’язана з очікуванням коректного функціонування технічного механізму. Цифрова система може бути технічно надійною, але нормативно неправильно сконструйованою, так само як юридично коректна процедура може зазнавати технічних збоїв. Тому зріла цифрова правова культура передбачає диференційовану довіру, за якої технологія сприймається як інструмент реалізації права, а не як самостійний носій юридичної істини [155, с. 177-185].

Правова культура безпосередньо впливає на доступність права. Формальна доступність нормативного акта або електронної послуги не гарантує можливості людини реально ними скористатися. Якщо суб’єкт не розуміє юридичного змісту процедури, не здатний визначити релевантне правило або побоюється цифрової

взаємодії через нерозуміння її наслідків, право залишається практично недоступним [142, с. 428-439]. У такому контексті цифрова правова культура виконує своєрідну функцію перетворення формальної юридичної можливості на практично здійсненну.

Це дозволяє розмежувати нормативну, технологічну та культурну доступність права. Нормативна доступність означає наявність зрозуміло сформульованого правового припису та передбаченої законом можливості його реалізації. Технологічна доступність характеризує фактичну можливість використати відповідний цифровий сервіс або інфраструктуру. Культурна доступність полягає у здатності суб'єкта зрозуміти нормативний зміст і самостійно скористатися наданим механізмом. Лише поєднання трьох зазначених складових створює повноцінну доступність права у цифровому суспільстві [152, с. 34-48].

Відсутність культурної доступності особливо небезпечна тим, що вона може бути малопомітною для держави. Статистично цифровий сервіс функціонує, нормативна база існує, а технічних обмежень немає, однак певна частина населення фактично залишається поза відповідним механізмом реалізації права через недостатні знання, навички або недовіру. Тому оцінювання ефективності цифровізації не може обмежуватися кількістю створених послуг чи електронних звернень. Необхідно враховувати, наскільки різні категорії населення здатні усвідомлено користуватися відповідними правовими можливостями [78].

У цьому контексті особливе значення має проблема цифрової нерівності. Вона зазвичай розглядається як нерівність доступу до технічних засобів та інтернету, однак у правовій площині має значно складніший характер. Дві особи можуть мати однаковий технічний доступ до цифрової системи, але істотно відрізнятися за здатністю зрозуміти її юридичний зміст та захистити власні інтереси. Саме тому цифрову правову нерівність доцільно визначати як нерівність фактичної спроможності суб'єктів використовувати цифрові механізми для реалізації та захисту своїх прав [36, с. 268].

Така нерівність може виникати внаслідок різного освітнього рівня, віку, соціального становища, мовних бар'єрів, складності інтерфейсу або особливостей конкретної процедури. Вона має нормативне значення, оскільки здатна перетворити однакову для всіх формальну процедуру на фактично нерівний механізм. Отже, принцип рівності у цифровому суспільстві вимагає не лише встановлення однакових правил, але й створення таких умов, за яких різні суб'єкти мають реальну можливість ними скористатися.

У цьому сенсі правова культура пов'язується з принципом цифрової інклюзії. Держава повинна не тільки забезпечувати технічну доступність сервісів, але й створювати інформаційне та освітнє середовище, яке дозволяє людині зрозуміти процедуру та її юридичні наслідки [65, с. 156-166]. Особливо важливо, щоб цифровізація не передбачала презумпцію високої цифрової компетентності кожного громадянина. Така презумпція може бути зручною для адміністративної системи, але суперечить людиноцентричній моделі правового регулювання.

Правова культура набуває особливого значення і в контексті електронного волевиявлення. У цифровому середовищі підтвердження певної дії часто здійснюється через натискання кнопки, встановлення електронної позначки, використання електронного підпису або іншого технічного засобу. Зовнішня простота такої дії може створювати ілюзію її незначущості, хоча юридичні наслідки можуть бути істотними. Висока цифрова правова культура передбачає усвідомлення того, що технологічна простота операції не зменшує її юридичної сили [94, с. 405].

Саме в цьому контексті особливо важливим є формування культури усвідомленого електронного волевиявлення. Її зміст полягає у здатності особи розуміти, що певна цифрова дія створює правові наслідки, оцінювати їх до моменту підтвердження та належно захищати засоби цифрової ідентифікації. Натискання на цифровий елемент інтерфейсу не повинно сприйматися як виключно технічна дія, якщо право надає йому значення заяви, згоди, підпису або підтвердження юридичного факту.

Водночас відповідальність за усвідомленість цифрового волевиявлення не може бути покладена лише на особу. Якщо цифровий інтерфейс побудований таким чином, що приховує юридично значущу інформацію, використовує складні формулювання або стимулює користувача швидко підтвердити рішення без реальної можливості ознайомлення, проблема має вже інституційний характер. Правова культура суб'єкта повинна взаємодіяти з правомірною культурою проектування цифрової системи [84, с. 26-28].

Це дозволяє розширити традиційне розуміння правової культури та включити до предмета аналізу не тільки культуру громадянина, але й професійну правову культуру суб'єктів, які створюють та адмініструють цифрову інфраструктуру. Розробник державної інформаційної системи, посадова особа, оператор реєстру або інший учасник технологічного процесу фактично впливають на спосіб реалізації правової норми. Якщо їх діяльність не ґрунтується на розумінні принципів правової визначеності, пропорційності, недискримінації та захисту приватності, технічно ефективний цифровий продукт може створити юридично неприйнятний результат.

Отже, правова культура у цифровому суспільстві має щонайменше два взаємопов'язані рівні: культуру користування правом та культуру технологічного забезпечення права. Перша характеризує спроможність суб'єкта реалізувати юридичні можливості у цифровому середовищі [163, с. 527]. Друга відображає здатність державних органів, розробників та інших професійних учасників проектувати й використовувати технологічні інструменти відповідно до фундаментальних вимог права. Ефективна цифрова реалізація можлива лише за умови розвитку обох рівнів.

Особливої уваги потребує професійна правова культура публічного службовця. Цифровізація не зменшує потреби у юридичній компетентності посадової особи, навіть якщо значна кількість операцій виконується автоматично. Навпаки, технологічна складність підвищує значення здатності критично оцінювати автоматично сформований результат, розпізнавати нетипові ситуації та розуміти межі використання інформаційної системи. Якщо посадова особа

сприймає алгоритмічний результат як безумовно правильний лише тому, що він створений автоматично, відбувається фактичне ослаблення професійної правової культури.

У цьому аспекті важливо сформувати культуру змістовного людського контролю. Її сутність полягає у тому, що професійний суб'єкт не просто механічно підтверджує результат цифрової системи, а здатний перевірити його відповідність праву, урахувати обставини, які не були належним чином відображені у даних, та за необхідності відступити від автоматичної рекомендації. Відтак цифрова компетентність посадової особи повинна включати не тільки вміння користуватися програмним продуктом, але й здатність визначати юридичні межі його застосування [109].

Правова культура має також істотний вплив на дотримання принципу правомірності в цифровій поведінці. Технологічний простір значною мірою створює відчуття дистанції між дією та її юридичним наслідком. Дії в електронному середовищі можуть сприйматися менш серйозно, ніж аналогічні дії в традиційному просторі, хоча їх правова природа залишається однаковою. Це стосується поширення інформації, укладення правочинів, використання чужих даних, цифрової ідентичності та інших форм поведінки.

Саме правова культура забезпечує перенесення загальних моделей юридичної відповідальності у цифрове середовище. Суб'єкт повинен усвідомлювати, що технологічна дистанція не усуває правових наслідків. Анонімність або відсутність безпосереднього контакту з іншою особою не скасовує необхідності поваги до її прав [108, с. 152]. У цьому значенні цифрова правова культура має виконувати важливу функцію нормативної безперервності між фізичним і цифровим просторами.

Разом із тим цифрове середовище породжує нову проблему, пов'язану з нормативною фрагментацією поведінки. Особа одночасно підпорядковується нормам права, умовам використання цифрової платформи, технічним обмеженням, правилам спільноти та алгоритмічній логіці сервісу. Для пересічного користувача межа між цими регуляторами може бути нечіткою.

Внаслідок цього приватне правило платформи іноді сприймається як аналог юридичної заборони, а технічна неможливість певної дії як доказ її неправомірності [188, с. 197-209].

Висока цифрова правова культура передбачає здатність розрізняти такі нормативні рівні. Правова норма має загальнообов'язкову юридичну природу, тоді як правила платформи виникають на іншій нормативній основі та самі повинні відповідати праву. Технічна заборона також не тотожна юридичній. Система може не дозволяти дію, яку закон визнає правомірною, так само як технічна можливість певної операції не означає її правової допустимості.

Звідси можна сформулювати принцип нормативної диференціації як елемент цифрової правової культури. Його зміст полягає у здатності суб'єкта відрізняти юридичні норми від технологічних і приватних правил та розуміти їх співвідношення. Така компетентність стає особливо важливою в умовах розвитку платформної економіки, де приватна цифрова архітектура має значний фактичний регулятивний вплив.

Правова культура впливає і на здатність людини захищати персональні дані. У цифровому суспільстві інформація про особу набуває значної економічної, управлінської та юридичної цінності. Проте пересічний користувач нерідко сприймає надання персональної інформації як звичайну умову доступу до цифрового сервісу, не оцінюючи подальших способів її використання [27, с. 34-36]. Саме тому культура приватності повинна стати одним із компонентів сучасної правової культури.

Культура приватності передбачає не прагнення приховати будь яку інформацію, а усвідомлення права людини контролювати законні межі її збирання, використання та поширення. Суб'єкт повинен розуміти різницю між необхідними даними та надмірним запитом інформації, знати базові можливості контролю за обробкою персональних даних і усвідомлювати ризики необережного поширення інформації [18, с. 30-41].

Водночас не можна вимагати від громадянина самостійно нейтралізувати всі інформаційні ризики. Навіть високий рівень правової культури не здатний

компенсувати непрозору або неправомірну архітектуру цифрової системи. Тому індивідуальна культура приватності повинна доповнюватися інституційною культурою відповідального використання даних.

На цьому рівні правова культура проявляється у діяльності державних органів та приватних суб'єктів, які повинні сприймати персональні дані не лише як технологічний ресурс, але й як об'єкт правового захисту. Мінімізація даних, обмеження мети, безпека обробки та прозорість мають бути не тільки формальними юридичними обов'язками, а елементами професійної нормативної культури [54, с. 18].

Правова культура також визначає ставлення суспільства до автоматизованих рішень та штучного інтелекту. Полярні моделі сприйняття однаково проблематичні. Безумовна віра у технологічну об'єктивність може сприяти некритичному прийняттю алгоритмічних результатів, тоді як тотальне заперечення цифрових інструментів перешкоджає використанню їх реальних переваг. Зріла правова культура повинна забезпечувати збалансоване ставлення, за якого технологічний інструмент оцінюється відповідно до його функції, юридичних ризиків та наявності належних гарантій.

Особливо важливим є розуміння того, що алгоритмічна об'єктивність не є тотожною юридичній справедливості. Система може послідовно застосовувати однаковий математичний критерій до всіх осіб і водночас створювати юридично необґрунтовані відмінності, якщо сам критерій сформульований неправильно або вихідні дані відображають попередню соціальну нерівність [23, с. 67]. Тому цифрова правова культура повинна включати базове розуміння того, що автоматизація зменшує одні типи суб'єктивності, але може створювати інші системні ризики.

Цей аспект особливо важливий для професійної правової освіти. Юрист цифрової доби повинен бути здатним аналізувати не лише нормативний текст, але й середовище його технологічної реалізації. Це не означає необхідності перетворення юриста на програміста, однак передбачає розуміння базової логіки

автоматизованих систем, ролі даних, алгоритмічного прийняття рішень та можливих джерел технологічної помилки [194].

Традиційна юридична освіта переважно формує здатність працювати з нормативними актами, судовою практикою, доктриною та юридичними фактами. У цифрових умовах до цих компетентностей повинна додаватися спроможність аналізувати технологічно опосередкований юридичний факт, оцінювати цифровий доказ, розуміти особливості автоматизованого процесу та визначати юридично відповідального суб'єкта в складній технологічній системі.

На наш погляд, це дозволяє говорити про необхідність формування алгоритмічної правової компетентності як спеціального елемента професійної правової культури. Вона означає здатність юриста або іншого професійного суб'єкта критично оцінювати алгоритмічний механізм у тій частині, в якій він впливає на юридично значущий результат [42, с. 32]. Така компетентність не вимагає повного технічного знання програмного коду, але передбачає розуміння джерел даних, основних критеріїв системи, можливих помилок та процедур контролю.

Важливим чинником цифрової правової культури є також доступність достовірної правової інформації. Цифрове середовище суттєво полегшило доступ до текстів нормативних актів, однак одночасно збільшило кількість неофіційних тлумачень, спрощених пояснень та недостовірної інформації про право. Користувач може отримати відповідь на юридичне питання за декілька секунд, але не завжди здатний оцінити авторитетність її джерела та актуальність [99, с. 91-92].

Саме тому інформаційна правова компетентність стає окремим елементом цифрової правової культури. Вона полягає у здатності знаходити офіційні джерела, перевіряти чинність нормативного акта, розмежовувати текст норми та його неофіційне тлумачення, а також критично оцінювати автоматично сформовану юридичну інформацію. Особливого значення це набуває у зв'язку з поширенням генеративних систем, які можуть формувати переконливі за стилем, але юридично неточні відповіді [195].

У цьому аспекті цифрова правова культура повинна включати культуру перевірки. Її сутність полягає у тому, що швидкість отримання правової інформації не звільняє суб'єкта від необхідності перевіряти її джерело, актуальність та нормативний статус у юридично значущих ситуаціях. Чим доступнішим стає автоматичне формування інформації, тим більшої ваги набуває здатність критично оцінювати її достовірність.

Водночас держава має створювати умови, за яких перевірка не перетворюється на складне професійне завдання. Офіційні правові ресурси повинні бути зрозумілими, доступними та технологічно пристосованими до сучасних способів пошуку інформації. Якщо офіційна система є значно складнішою за неофіційні джерела, користувач закономірно обиратиме простіший шлях, навіть якщо його надійність нижча [37, с. 81].

Таким чином, розвиток правової культури не може розглядатися окремо від якості державної інформаційної політики. Суб'єкт повинен мати можливість не тільки знайти норму, але й отримати зрозумілу інформацію про спосіб її реалізації. У цьому контексті важливими стають правові пояснення, цифрові консультаційні інструменти та інші форми комунікації між державою та громадянином [44, с. 44].

Однак спрощення правової інформації має власні межі. Надмірна редукція складної юридичної норми до короткого повідомлення може приховувати винятки та важливі умови. Тому інформаційна політика повинна поєднувати зрозумілість із юридичною точністю. Зручне пояснення не може підміняти нормативний зміст.

Цифрова правова культура має також прямий зв'язок із правомірною поведінкою. Особа з високим рівнем правової культури не лише знає про можливість юридичної відповідальності, але й орієнтується на ціннісний зміст правової вимоги [189, с. 177]. Саме цей аспект особливо важливий у цифровому середовищі, де технічна можливість певної дії може істотно перевищувати її юридично допустимі межі.

Технологія часто дозволяє легко копіювати, поширювати, модифікувати або збирати інформацію, однак сама технічна можливість не створює права на відповідну дію. Висока правова культура проявляється у здатності суб'єкта самостійно встановити межу між технологічно можливим та юридично допустимим. Це є одним із фундаментальних орієнтирів правомірної поведінки у цифровому суспільстві.

На цій основі можна запропонувати принцип правової переваги над технологічною можливістю як елемент цифрової правової культури. Його зміст полягає у внутрішньому визнанні суб'єктом того, що наявність технологічного доступу до дії не є достатньою підставою для її здійснення, якщо вона суперечить праву або порушує права інших осіб [8, с. 74]. Саме такий принцип перетворює юридичне обмеження з зовнішньої заборони на усвідомлений нормативний орієнтир.

Водночас правова культура виконує важливу превентивну функцію. Чим вищою є здатність суб'єкта усвідомлювати юридичні ризики цифрової поведінки, тим менше необхідності у надмірному зовнішньому контролі. У цьому сенсі правова культура є альтернативою моделі тотальної технологічної заборони. Правопорядок, який спирається виключно на технічне блокування небажаних дій, може бути ефективним зовні, але не формує внутрішньої нормативної відповідальності [182, с. 280].

Саме тому цифровізація не повинна зменшувати увагу держави до правового виховання. На перший погляд може здаватися, що автоматизована система здатна сама забезпечити дотримання значної кількості правил через технічні обмеження. Однак право не може функціонувати лише як архітектура дозволених та заборонених операцій. Воно потребує суб'єкта, здатного усвідомлювати його цінність та самостійно орієнтувати поведінку [187, с. 248-254].

У цьому аспекті правова освіта в цифровому суспільстві повинна змінюватися змістовно. Традиційного інформування про права та обов'язки недостатньо. Необхідно формувати практичні навички цифрової юридичної

взаємодії, розуміння захисту даних, електронної ідентифікації, цифрового волевиявлення, алгоритмічних рішень та способів перевірки правової інформації.

Особливе значення має відхід від моделі правової освіти, орієнтованої виключно на запам'ятовування нормативних положень. В умовах постійної зміни законодавства та доступності електронних баз важливішою стає здатність знайти актуальну норму, правильно її зрозуміти та застосувати до конкретної ситуації. Отже, цифрова правова культура має бути компетентнісною, а не лише інформаційною [111, с. 86-90].

Такий підхід дозволяє сформулювати поняття функціональної правової грамотності у цифровому середовищі. Вона означає здатність не просто відтворити знання про право, а практично використати його для досягнення законного результату. Саме функціональна правова грамотність є безпосередньою передумовою ефективної реалізації права.

Правова культура впливає і на готовність особи користуватися механізмами оскарження. Низький рівень правової культури може проявлятися у сприйнятті автоматичного рішення як остаточного та незмінного. У цифровому середовищі цей ризик посилюється через технологічний авторитет системи. Людина може вважати, що якщо результат сформований комп'ютером, його неможливо оскаржити або довести помилковість [64, с. 215].

Висока цифрова правова культура, навпаки, передбачає усвідомлення того, що будь який юридично значущий технологічний результат має залишатися в межах права та підлягати перевірці у встановлених законом випадках. Саме здатність скористатися правом на перегляд є проявом активної, а не пасивної правової позиції.

У зв'язку з цим доцільно розрізняти цифрову правову активність та цифрову правову пасивність. Перша виявляється у здатності суб'єкта самостійно реалізовувати права, перевіряти юридично значущу інформацію, реагувати на порушення та використовувати доступні способи захисту [132]. Друга характеризується залежністю від автоматично запропонованого результату та

відсутністю готовності його критично оцінювати навіть за наявності очевидної невідповідності.

Завданням демократичної правової держави не повинно бути формування слухняного цифрового користувача. Навпаки, правова культура має сприяти становленню автономного суб'єкта, який здатний співпрацювати з державними інституціями, але водночас контролювати правомірність їх діяльності. Критичне ставлення до цифрової системи у цьому сенсі є не проявом правового нігілізму, а елементом зрілої правової культури, якщо воно ґрунтується на правових аргументах [177, с. 5].

Саме ця характеристика набуває особливого значення в умовах автоматизації публічного управління. Чим менш помітною стає людина, яка приймає рішення, тим важче громадянину ідентифікувати суб'єкта, відповідального за результат. Правова культура повинна включати розуміння того, що цифрова форма адміністративної взаємодії не усуває обов'язку держави діяти законно та обґрунтовувати юридично значущі рішення.

Правова культура також тісно пов'язана з рівнем довіри до цифрової держави. Довіра є необхідною умовою широкого використання електронних послуг, однак її не можна створити лише за допомогою технічної зручності. Стійка правова довіра формується тоді, коли особа бачить передбачувану відповідність між нормативними обіцянками держави та фактичною поведінкою цифрових інституцій [89, с. 281].

Якщо система є зручною, але непрозорою, довіра може бути високою лише до моменту першої значної помилки. Якщо ж особа знає, що у випадку збою існує зрозумілий механізм виправлення та відповідальна інституція, довіра має значно більш стійкий характер. Отже, правова культура суспільства та інституційна якість цифрової держави взаємно впливають одна на одну.

У цьому контексті важливо уникати підходу, за якого недостатня довіра громадян пояснюється виключно низькою правовою культурою. Недовіра може бути цілком раціональною реакцією на непрозорі або нестабільні інституції. Тому

підвищення правової культури повинно відбуватися паралельно з підвищенням якості державних цифрових систем [105, с. 1736-1740].

Це дозволяє сформулювати принцип культурно інституційної взаємності цифрової реалізації права. Його сутність полягає у тому, що держава обґрунтовано очікує від суб'єкта відповідальної цифрової поведінки лише настільки, наскільки сама забезпечує зрозумілі, правомірні, безпечні та передбачувані цифрові процедури. Правова культура громадянина та правова культура державної інституції є взаємозалежними елементами єдиного механізму.

Особливо важливою є ця взаємність у сфері кібербезпеки. Держава може вимагати від користувача належного захисту засобів електронної ідентифікації, однак одночасно повинна забезпечити достатній рівень захисту власної цифрової інфраструктури. Не можна покладати на громадянина наслідки системної вразливості, яка перебуває поза межами його контролю [28, с. 169].

Таким чином, культура цифрової безпеки також має взаємний характер. Суб'єкт повинен відповідально використовувати власні цифрові засоби, а держава повинна створювати безпечні правові та технологічні умови взаємодії. Лише така взаємність дозволяє говорити про зрілу цифрову правову культуру.

Важливим чинником її формування є і юридична практика. Правова культура розвивається не тільки через освіту, але й через повсякденний досвід взаємодії з інституціями. Якщо особа регулярно стикається з доступною, передбачуваною та справедливою цифровою процедурою, вона поступово формує навички правомірної поведінки та довіру до правових механізмів [91, с. 80]. Якщо ж практика демонструє формальність, технічну нестабільність або неможливість виправити помилку, виникають протилежні установки.

У цьому розумінні цифровий сервіс виконує не тільки адміністративну, але й правокультурну функцію. Кожна юридично значуща цифрова взаємодія фактично демонструє громадянину, яким є право у дії. Саме тому дизайн цифрової процедури впливає не лише на швидкість отримання результату, але й на формування ставлення до держави та права.

Звідси випливає концепція правокультурного ефекту цифрової інфраструктури. Під ним доцільно розуміти вплив способу організації цифрових юридичних процедур на сприйняття права, довіру до інституцій та моделі правової поведінки суб'єктів. Позитивний правокультурний ефект виникає тоді, коли цифрова система демонструє зрозумілість, передбачуваність, повагу до особи та реальну можливість захисту [130, с. 115-117]. Негативний ефект формується за умов непрозорості, технічного свавілля, неможливості встановити відповідального суб'єкта або постійного перекладання системних помилок на користувача.

Такий підхід дозволяє по новому оцінити значення цифрового інтерфейсу. Він перестає бути виключно технічним інструментом і стає одним із каналів комунікації права. Через структуру електронної форми, пояснення, попередження, послідовність дій та механізми виправлення система фактично повідомляє особі, як держава розуміє її правовий статус. Отже, якість інтерфейсу має не лише технологічне, але й правокультурне значення [166, с. 131].

Водночас цифровий інтерфейс не може підміняти юридичну норму. Просте повідомлення системи про те, що певна дія є неможливою, не є достатньою юридичною аргументацією. Високий рівень правової культури користувача передбачає розуміння цього розмежування, а високий рівень інституційної правової культури вимагає, щоб цифрове обмеження мало зрозумілу нормативну підставу.

Правова культура має значення і для реалізації прав в умовах транскордонного цифрового середовища. Користувач може взаємодіяти з сервісом, оператор якого перебуває в іншій юрисдикції, надавати дані міжнародній платформі або укладати електронні угоди без чіткого усвідомлення того, право якої держави регулює відповідні відносини [5, с. 28]. Це підвищує складність самостійної юридичної орієнтації.

Не можна очікувати від пересічної особи глибокого знання міжнародного приватного права або складних правил юрисдикції. Проте базова цифрова правова культура повинна включати усвідомлення того, що транскордонна

цифрова взаємодія може мати інші юридичні умови, ніж використання національного державного сервісу. Таке розуміння саме по собі підвищує обережність та відповідальність поведінки [172, с. 198].

Особливого значення в українському контексті набуває європейський вимір цифрової правової культури. Європейська інтеграція передбачає не лише адаптацію нормативної бази, але й поступове поширення стандартів поваги до приватності, недискримінації, підзвітності цифрових систем, прозорості та людиноцентричного використання технологій. Реальна імплементація таких стандартів залежить не лише від тексту законодавства, але й від того, наскільки вони стають елементом професійної та суспільної правової культури.

Формальне відтворення європейської норми не гарантує її ефективності, якщо суб’єкти правозастосування сприймають відповідну вимогу як суто бюрократичну. Наприклад, захист персональних даних набуває реального змісту лише тоді, коли мінімізація інформації сприймається як правова цінність, а не як технічна вимога, яку необхідно формально виконати [72].

Саме тому правова культура виступає своєрідним механізмом інтеріоризації нормативних стандартів. Право стає ефективним не лише тоді, коли суб’єкт побоюється санкції, а й тоді, коли нормативні вимоги входять до структури професійної та особистої поведінки [30, с. 23-26]. Цифрове суспільство не скасовує цю закономірність, а робить її ще важливішою через неможливість держави контролювати кожну цифрову дію без створення надмірно репресивної моделі.

Звідси випливає, що правова культура є важливим механізмом забезпечення саморегуляції у цифровому середовищі. Вона дозволяє підтримувати правопорядок не лише через зовнішню санкцію, але й через внутрішнє усвідомлення нормативних меж поведінки. Саме такий тип правової регуляції найбільш повно відповідає демократичній правовій державі.

Водночас не слід ідеалізувати можливості правової культури. Вона не може замінити якісне законодавство, справедливе правозастосування або належну цифрову інфраструктуру. Покладання надмірної відповідальності на правову

обізнаність особи може бути способом приховати системні недоліки держави. Тому правову культуру необхідно розглядати як один із взаємопов'язаних чинників ефективної реалізації права, а не як універсальний засіб компенсації інституційної неспроможності [57, с. 192-194].

На наш погляд, саме взаємозв'язок суб'єктної та інституційної правової культури визначає ефективність реалізації права у цифровому суспільстві. Суб'єкт повинен бути здатним користуватися правом, а інституція повинна бути здатною створити умови, в яких таке користування є реально можливим. Якщо розвинений лише один елемент, система залишається нестійкою.

Висока правова культура громадян за умов непрозорих цифрових інституцій призводить до постійних конфліктів та оскаржень. Технологічно якісні інституції за низької правової культури суб'єктів не використовуються повною мірою або використовуються без належного усвідомлення юридичних наслідків [146]. Саме тому державна політика повинна одночасно розвивати цифрові сервіси, правову освіту та професійну культуру тих, хто створює і застосовує технологічні рішення.

На цій основі доцільно запропонувати поняття культурної спроможності цифрової реалізації права. Воно характеризує рівень, за якого правові знання, ціннісні установки та практичні цифрові компетентності суб'єктів є достатніми для усвідомленого використання нормативно передбачених можливостей. Така спроможність не є сталою характеристикою та повинна постійно підтримуватися з огляду на зміну технологічного середовища [164, с. 424-439].

Динамічний характер цифрової правової культури є ще однією її особливістю. Технології змінюються швидше, ніж традиційні правові практики, тому знання, достатні для взаємодії з цифровою державою сьогодні, можуть бути недостатніми через декілька років. Отже, формування цифрової правової культури не може бути разовим освітнім заходом. Воно повинно мати характер безперервного правового навчання.

У цьому контексті особливого значення набуває доступність зрозумілих освітніх ресурсів, правових консультацій та інформаційних матеріалів. Проте їх

завданням має бути не лише пояснення способу використання конкретного сервісу, але й формування загальних навичок правової орієнтації, які зберігають значення після технологічного оновлення [180, с. 572].

Саме тому найбільш перспективним є компетентнісний підхід до розвитку цифрової правової культури. Людина повинна розуміти принципи, за якими організована правова взаємодія, а не запам'ятовувати послідовність натискання конкретних елементів цифрового інтерфейсу. Такий підхід забезпечує стійкість правової спроможності в умовах постійних технологічних змін.

У цьому аспекті цифрова правова культура безпосередньо пов'язується з автономією особи. Чим краще суб'єкт розуміє правові та технологічні механізми, тим менше він залежить від зовнішнього посередника та тим більш усвідомлено приймає юридично значущі рішення. Водночас автономія не повинна тлумачитися як вимога абсолютної самодостатності. Людина має право на допомогу, доступну консультацію та альтернативні механізми взаємодії [10, с. 142].

Отже, цифрова правова культура повинна розвивати автономію, але не використовуватися як аргумент для усунення інституційної підтримки. Держава не може виходити з позиції, що цифрово компетентний громадянин повинен самостійно вирішувати всі процедурні проблеми. Людиноцентрична система повинна залишатися зрозумілою і доступною навіть для особи з базовим рівнем цифрових навичок [22, с. 760-761].

Важливим показником правової культури є і ставлення до прав інших осіб у цифровому просторі. Ефективна реалізація власного права не повинна супроводжуватися ігноруванням приватності, репутації, інтелектуальних або інших юридично захищених інтересів інших суб'єктів. Цифрове середовище створює особливо високий потенціал швидкого та масштабного поширення негативних наслідків, тому відповідальне ставлення до прав інших стає важливою складовою правомірної поведінки.

Таким чином, цифрова правова культура має не лише індивідуально захисну, але й соціально регулятивну функцію. Вона допомагає людині захистити

себе та одночасно створює внутрішні межі її поведінки щодо інших. Саме ця двосторонність є характерною для зрілого правового суспільства [71].

У результаті проведеного аналізу можна зробити висновок, що правова культура у цифровому суспільстві трансформується переважно функціонально. Її фундаментальні складові, повага до права, правові знання, ціннісні орієнтації та готовність до правомірної поведінки, зберігають своє значення, однак наповнюються новим змістом. До них додаються цифрова правова компетентність, критичне ставлення до автоматизованих рішень, культура приватності, інформаційна правова грамотність, усвідомлення юридичного значення електронного волевиявлення та здатність користуватися процедурами цифрового захисту [32, с. 38-41].

На цій підставі цифрову правову культуру можна визначити як якісний стан правової свідомості та поведінкової спроможності суб'єкта, що характеризується усвідомленням правових цінностей, знанням основних юридичних можливостей і обов'язків, здатністю критично взаємодіяти з цифровими механізмами реалізації права, відповідально здійснювати юридично значущі електронні дії та використовувати доступні засоби захисту від неправомірного технологічного впливу.

Таке визначення дозволяє уникнути редукції цифрової правової культури до набору технічних навичок. Її сутність полягає саме у поєднанні правового та цифрового компонентів, причому нормативно ціннісний елемент має залишатися визначальним [52, с. 63-66]. Технологічна вправність без правової відповідальності не формує правової культури, так само як абстрактне знання права без здатності реалізувати його в цифровому середовищі поступово втрачає практичну ефективність.

На наш погляд, критеріями високого рівня цифрової правової культури є не кількість використаних електронних послуг і не інтенсивність цифрової взаємодії з державою, а здатність суб'єкта усвідомлено визначати юридичний зміст власних дій, критично оцінювати цифровий результат, зберігати автономію волевиявлення, відповідально ставитися до персональних даних та

використовувати правові механізми захисту у випадку порушення. Саме така модель відповідає ідеї активного суб'єкта права [153, с. 56].

Водночас на інституційному рівні цифрова правова культура характеризується спроможністю держави та професійних суб'єктів проектувати технологічну інфраструктуру відповідно до вимог права, забезпечувати зрозумілість процедур, мінімізацію необґрунтованих бар'єрів, правомірне використання даних, змістовний людський контроль та можливість ефективного оскарження. Це дозволяє розглядати цифрову правову культуру як характеристику не лише особи, але й способу функціонування цифрових правових інституцій [114, с. 198-203].

Таким чином, правова культура виконує інтегруючу функцію у механізмі реалізації права цифрової доби. Вона пов'язує нормативну можливість із реальною поведінкою суб'єкта, забезпечує свідоме використання технологічного механізму та сприяє збереженню правової природи цифрової взаємодії. Без достатнього рівня правової культури технологічне спрощення процедур може залишатися формальним, а розширення цифрових можливостей не обов'язково перетворюється на розширення реальної правової спроможності [117, с. 287-289].

Тому підвищення ефективності реалізації права в цифровому суспільстві потребує комплексної моделі, у якій розвиток технологічної інфраструктури супроводжується системною правовою освітою, підвищенням професійної культури публічних службовців, розвитком критичної цифрової компетентності та утвердженням стандартів правомірного технологічного дизайну. Правова культура в такій моделі є не допоміжним елементом цифровізації, а необхідною умовою її правової якості [129, с. 180-182].

У кінцевому підсумку цифрове суспільство потребує не просто технологічно компетентного користувача, а автономного та правосвідомого суб'єкта, здатного використовувати цифрові можливості без втрати критичного ставлення до їх юридичних наслідків. Саме такий суб'єкт може повноцінно реалізувати право в умовах, коли нормативний припис дедалі частіше

опосередковується алгоритмом, цифровим інтерфейсом або інформаційною системою.

Отже, правова культура є одним із ключових чинників ефективної реалізації права у цифровому суспільстві, оскільки забезпечує перехід від формальної наявності цифрової юридичної можливості до її свідомого, відповідального та практично результативного використання. Її розвиток має ґрунтуватися на поєднанні правових знань, цифрової компетентності, критичної автономії, культури приватності, відповідального електронного волевиявлення та здатності до правового захисту [203]. Водночас відповідальність за формування такого середовища є спільною для особи та держави: громадянин має розвивати власну правову спроможність, а держава зобов'язана створювати цифрову інфраструктуру, яка не вимагає від людини надмірних спеціальних знань для здійснення гарантованого їй права.

Саме у взаємодії цих складових формується зріла цифрова правова культура, яка не підміняє право технологією, не перетворює громадянина на пасивного користувача цифрової системи і не допускає автоматичного ототожнення технологічної ефективності з юридичною справедливістю. Її фундаментальним орієнтиром залишається здатність людини усвідомлено діяти у правовому просторі, зберігаючи автономію, відповідальність та критичне ставлення до технологічно опосередкованих рішень [190, с. 54].

У цьому сенсі правова культура виступає своєрідним соціальним гарантом людиноцентричності цифрової трансформації. Саме вона забезпечує збереження нормативного змісту права в умовах, коли його практична реалізація дедалі більше залежить від цифрової інфраструктури. Високий рівень правової культури не усуває технологічних ризиків, але дозволяє суб'єктам своєчасно їх розпізнавати, правовими засобами реагувати на неправомірні наслідки та не втрачати власну нормативну автономію. Тому подальший розвиток цифрової правової культури слід розглядати як одну з необхідних передумов ефективної, справедливої та стійкої реалізації права в сучасному цифровому суспільстві.

2.3. Цифрові інструменти реалізації права: електронне правосуддя, цифрові адміністративні послуги

Цифрова трансформація правової системи найбільш виразно проявляється на рівні практичної реалізації права, де технології перестають виконувати виключно допоміжну інформаційну функцію та поступово інтегруються у саму структуру юридично значущих процедур. Якщо на початкових етапах цифровізації використання інформаційних технологій переважно обмежувалося електронним документообігом, оприлюдненням нормативних актів та створенням інформаційних ресурсів, то сучасний етап характеризується формуванням комплексних цифрових механізмів, через які особа може безпосередньо реалізувати суб'єктивне право, виконати юридичний обов'язок, звернутися до органу публічної влади, отримати адміністративну послугу, подати процесуальний документ, здійснити електронну ідентифікацію або використати засоби судового захисту. За таких умов цифровий інструмент набуває не просто технічного, а функціонально правового значення, оскільки від способу його побудови, доступності, надійності та відповідності юридичним вимогам безпосередньо залежить фактична можливість суб'єкта скористатися передбаченою законом правовою можливістю.

Під цифровими інструментами реалізації права доцільно розуміти технологічно організовані засоби, інформаційні системи, електронні сервіси та цифрові процедури, за допомогою яких забезпечується практичне здійснення суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків, реалізація компетенції органів публічної влади та застосування правових норм. Принциповою ознакою такого інструмента є його включеність у юридично значущу процедуру. Не кожний цифровий ресурс, що містить правову інформацію, є безпосереднім інструментом реалізації права [147, с. 75-82]. Інформаційний сайт може допомагати особі дізнатися про існування певної можливості, однак цифровим інструментом її реалізації у власному розумінні стає та система, через яку суб'єкт здатний здійснити юридично значущу дію та отримати передбачений правом

результат. Саме ця функціональна характеристика дозволяє відмежувати цифрове інформування про право від цифрового здійснення права.

У цьому аспекті доцільно розрізняти інформаційні, комунікаційні, процедурні та результативні цифрові інструменти. Інформаційні забезпечують доступ до нормативних матеріалів, відомостей про юридичний статус, умови отримання послуг та способи захисту. Комунікаційні використовуються для взаємодії між суб'єктом та органом публічної влади, судом або іншим учасником правовідносин. Процедурні дозволяють здійснювати окремі юридично значущі дії, подавати заяви, докази, документи, підтверджувати особу та виконувати інші процесуальні операції. Результативні цифрові механізми забезпечують формування, доведення або реалізацію кінцевого юридичного результату. На практиці ці функції дедалі частіше інтегруються в єдину цифрову систему, що дозволяє особі пройти весь шлях від отримання інформації до фактичного здійснення права в одному технологічному середовищі [34, с. 221-233].

Такий розвиток принципово змінює традиційну модель взаємодії між особою і державою. У класичній адміністративній процедурі громадянин значною мірою залежав від фізичної доступності установи, робочого часу, паперового документообігу та безпосередньої комунікації з посадовою особою. Цифровий інструмент потенційно усуває значну частину цих обмежень, роблячи правову процедуру доступною незалежно від місця перебування суб'єкта та, у багатьох випадках, часу звернення. Проте така трансформація не означає автоматичного підвищення ефективності реалізації права [7, с. 32]. Технологія здатна усунути традиційний бар'єр і одночасно створити новий, якщо цифровий інтерфейс є складним, система недоступна для певних категорій осіб або юридично значуща дія залежить від технічної умови, яку суб'єкт об'єктивно не може виконати.

Саме тому оцінювання цифрових інструментів реалізації права має здійснюватися передусім за правовими, а не виключно технологічними критеріями. Швидкість роботи інформаційної системи, кількість доступних функцій та рівень автоматизації є важливими показниками, однак вони не можуть

самостійно свідчити про якість реалізації права. Юридично значущими є питання доступності, рівності, передбачуваності, належної ідентифікації, захисту даних, можливості виправлення помилки, отримання обґрунтування та оскарження результату [175, с. 342-347]. Отже, цифровий інструмент повинен оцінюватися не за тим, наскільки складною або інноваційною є застосована технологія, а за тим, наскільки повно вона забезпечує юридичну функцію, для виконання якої створена.

Одним із найбільш складних та інституційно значущих напрямів цифровізації є електронне правосуддя. Судовий захист займає особливе місце у механізмі реалізації права, оскільки забезпечує можливість відновлення порушеного права, перевірки законності владного рішення та вирішення правового конфлікту незалежним судом. Цифровізація цієї сфери має значний потенціал для підвищення доступності правосуддя, але одночасно характеризується підвищеними вимогами до процесуальних гарантій. У судовій діяльності технологічна помилка або непрозорість процедури можуть безпосередньо вплинути на здатність особи реалізувати фундаментальне право на судовий захист, тому електронне правосуддя не може розвиватися лише за логікою адміністративної оптимізації [25, с. 37].

Електронне правосуддя доцільно розглядати не як просте перенесення традиційної судової процедури в електронне середовище, а як комплексну систему використання цифрових технологій для забезпечення доступу до суду, обміну процесуальними документами, організації розгляду справи, фіксації процесуальних дій, комунікації між учасниками та судом, управління судовою інформацією та реалізації окремих елементів судового рішення. Його зміст є ширшим за електронний документообіг, оскільки цифровізація поступово охоплює саму організацію судової процедури. У перспективі це означає, що значна частина процесуального маршруту справи може здійснюватися в електронній формі від моменту подання документів до отримання остаточного рішення [145].

Водночас необхідно чітко розмежовувати електронне правосуддя та автоматизоване правосуддя. Перше означає використання цифрових інструментів для реалізації процесуальних функцій і полегшення діяльності учасників та суду. Друге передбачає значно глибшу передачу технологічній системі функцій, пов'язаних із формуванням юридично значущих висновків. Саме це розмежування має принципове теоретичне значення. Електронна подача позову, автоматизована реєстрація документа або повідомлення учасника не змінюють природи судової діяльності. Натомість автоматизоване визначення змісту судового рішення без повноцінного людського юридичного судження вже безпосередньо зачіпає саму природу здійснення правосуддя [140, с. 79-80].

Основним позитивним ефектом електронного правосуддя є потенційне розширення фактичного доступу до суду. Територіальна віддаленість, необхідність особистого прибуття до судової установи, витрати на пересилання документів та інші процедурні обмеження можуть бути суттєво зменшені завдяки електронній комунікації. Для особи цифровий судовий сервіс може означати можливість подати документ, відстежувати рух справи, отримати процесуальне повідомлення та ознайомитися з матеріалами без фізичної присутності у суді. У такому значенні цифровізація здатна зробити доступ до правосуддя не лише формально гарантованим, але й практично простішим.

Однак фізична дистанція не є єдиним бар'єром доступу до правосуддя. Цифровізація може створювати нові форми процесуальної нерівності між особами, які мають різний рівень цифрової компетентності, технічного забезпечення та можливості отримати професійну допомогу [100, с. 180]. Тому право на електронну взаємодію із судом не повинно без належного обґрунтування перетворюватися на обов'язок користуватися виключно цифровою процедурою для всіх категорій учасників. Правосуддя залишається публічною гарантією, і його доступність не може залежати від того, наскільки впевнено людина володіє конкретною технологією.

У цьому контексті електронне правосуддя повинно ґрунтуватися на принципі функціональної еквівалентності процесуальних гарантій. Цифрова

форма може змінювати спосіб здійснення процесуальної дії, але не повинна зменшувати обсяг юридичних гарантій учасника. Якщо особа подає документ електронно, вона повинна мати таку саму юридичну впевненість у його належній реєстрації, як при традиційному способі подання. Якщо повідомлення надсилається через цифрову систему, має бути забезпечена достатня достовірність факту його отримання. Якщо судове засідання проводиться дистанційно, технологічний формат не повинен перешкоджати особі повноцінно брати участь у процесі, бути почутою, реагувати на аргументи іншої сторони та представляти власну позицію [202, с. 84].

Отже, зміна форми судочинства не повинна призводити до зміни змісту процесуальної рівності. Технологічний інструмент є допустимим настільки, наскільки він зберігає функціональну здатність процесуальної гарантії. Це особливо важливо щодо принципів змагальності, рівності сторін, доступу до доказів та можливості ефективно коментувати матеріали справи [179, с. 102-107]. Цифрова процедура, яка формально забезпечує присутність учасника, але фактично знижує його здатність брати участь у процесі, не може вважатися повноцінним еквівалентом традиційної процедури.

Особливе значення має питання електронної ідентифікації учасників судового процесу. Судове провадження пов’язане з юридично значущими заявами, доказами, процесуальними строками та іншими діями, тому достовірність встановлення особи є необхідною умовою правової визначеності. Цифрова ідентифікація повинна одночасно забезпечувати достатню надійність та не створювати непропорційних бар’єрів. Надмірно складна система підтвердження особи може зробити електронне правосуддя фактично менш доступним, тоді як недостатньо захищена система створює ризики неправомірного використання чужої цифрової ідентичності [106, с. 1239].

Не менш важливою є проблема процесуальних строків у цифровому середовищі. Електронна процедура створює можливість точної фіксації часу подання документа, що загалом підвищує правову визначеність. Водночас технічний збій може виникнути саме в останній момент процесуального строку і

позбавити особу можливості своєчасно здійснити передбачену законом дію. У традиційній процедурі відповідальність за своєчасність значною мірою покладається на учасника, але цифрова модель додає фактор технологічної інфраструктури, яку він не контролює.

Саме тому доцільно сформулювати принцип процесуальної нейтральності технічного збою. Його сутність полягає у тому, що підтверджена несправність офіційної цифрової системи не повинна сама по собі погіршувати процесуальне становище особи. Якщо учасник об'єктивно не міг здійснити необхідну дію через технічну проблему, відповідні процесуальні механізми повинні дозволяти відновити його можливість без непропорційного тягаря доказування [138].

Цей принцип є проявом ширшої ідеї, відповідно до якої ризик функціонування офіційної цифрової інфраструктури не може повністю перекладатися на громадянина. Якщо держава пропонує або вимагає використання певної системи для реалізації процесуального права, вона бере на себе обов'язок забезпечити її належну функціональність та передбачити юридичні наслідки технічних порушень.

Окреме місце в електронному правосудді займає цифровий доступ до матеріалів справи. Традиційна необхідність фізичного ознайомлення з матеріалами може значно ускладнювати реалізацію процесуальних прав, особливо коли справа містить великий обсяг документів. Цифровий доступ потенційно дозволяє учаснику оперативно отримувати необхідну інформацію та краще готувати правову позицію. Однак така доступність має супроводжуватися належним захистом даних і процесуальної інформації, оскільки судові матеріали можуть містити відомості з обмеженим режимом доступу [181, с. 1341-1342].

Таким чином, електронне правосуддя постійно потребує балансування між відкритістю та конфіденційністю. Публічність судової діяльності є важливою гарантією демократичного контролю, однак цифрове оприлюднення інформації має значно ширший масштаб потенційного поширення, ніж традиційна відкритість судового засідання. Інформація, розміщена в цифровому середовищі, легко копіюється, систематизується та може використовуватися для інших цілей.

Тому цифрова публічність потребує більш тонкого правового регулювання, ніж механічне перенесення традиційного принципу відкритості в інтернет.

Проблема набуває ще більшої складності у зв'язку з розвитком автоматизованого аналізу судових рішень. Масиви судової практики можуть використовуватися для виявлення тенденцій, прогнозування ймовірного результату справи та підтримки юридичної роботи [196]. Такі інструменти здатні підвищувати доступність правової інформації та сприяти більшій послідовності судової практики. Водночас прогнозування не повинно перетворюватися на механічне визначення майбутнього рішення, оскільки конкретна справа може містити юридично значущі обставини, які не відображаються у статистичній моделі [61, с. 12].

На наш погляд, цифрові аналітичні інструменти у правосудді повинні мати допоміжний характер. Вони можуть підтримувати пошук релевантної практики, структурування інформації та виявлення типових закономірностей, але не повинні підміняти індивідуальне юридичне оцінювання конкретної справи. Судова діяльність не є лише операцією зі встановлення найбільш статистично ймовірного результату. Вона передбачає тлумачення права, оцінку доказів, застосування принципів та аргументоване вирішення індивідуального правового конфлікту.

Особливо небезпечною була б ситуація, за якої алгоритмічний прогноз починає впливати на суддю через авторитет статистичної моделі. Формально рішення залишається людським, однак фактично суддя може відчувати системний тиск не відхилятися від автоматично запропонованого результату. У такому випадку виникає феномен алгоритмічного конформізму, за якого людське юридичне судження поступово підпорядковується технологічній рекомендації [160, с. 43].

Звідси випливає необхідність принципу незалежності юридичного судження від алгоритмічної рекомендації. Використання цифрової аналітики не повинно створювати презумпції правильності машинного результату. Суддя має залишатися повністю відповідальним за зміст рішення, а алгоритмічний

інструмент повинен бути лише джерелом допоміжної інформації. Це є особливо важливим для збереження персональної та інституційної відповідальності судової влади.

Цифровізація правосуддя ставить також питання про зрозумілість електронної процедури для непрофесійного учасника. Технологічна система, створена виключно з урахуванням потреб професійних юристів, може бути складною для громадянина, який самостійно звертається до суду. Відтак інтерфейс електронного правосуддя повинен проектуватися з урахуванням принципу правової доступності [45, с. 98-112]. Необхідно забезпечувати зрозуміле пояснення процесуальних дій, їх наслідків та строків без спотворення юридичного змісту.

У цьому контексті важливо уникати двох крайнощів. Надмірна юридична складність робить систему доступною лише для професіонала, тоді як надмірне спрощення може приховати суттєві правові наслідки дії. Отже, цифровий судовий інтерфейс повинен бути зрозумілим, але не примітивізованим. Саме така вимога відображає поєднання технологічної зручності та процесуальної добросовісності [90, с. 54].

Іншим базовим напрямом цифрової реалізації права є розвиток цифрових адміністративних послуг. На відміну від судового захисту, адміністративні процедури становлять повсякденну форму взаємодії особи з державою. Через них реалізуються реєстраційні, соціальні, дозвільні, інформаційні та інші правові можливості. Саме тому цифровізація адміністративних послуг має надзвичайно широкий суспільний ефект та безпосередньо впливає на сприйняття громадянином ефективності держави [21, с. 88].

Цифрову адміністративну послугу доцільно розглядати не як електронну копію традиційної адміністративної процедури, а як технологічно організований спосіб реалізації юридично визначеної можливості у взаємодії з органом публічної влади. Її правова природа визначається не електронною формою, а зв’язком із компетенцією відповідного органу та виникненням юридично значущого результату. Саме тому цифрова адміністративна послуга повинна

відповідати тим самим фундаментальним вимогам законності, рівності, обґрунтованості та належної процедури, що і традиційна форма взаємодії [50, с. 504-508].

Однією з найбільш істотних переваг цифрової адміністративної послуги є можливість усунути надмірну кількість проміжних організаційних дій. У паперовій процедурі особа часто була змушена самостійно збирати документи, які вже перебували у володінні різних органів держави. Цифрова взаємодія між реєстрами створює можливість отримувати необхідні відомості без повторного залучення громадянина [56, с. 175-187]. Такий підхід здатний істотно зменшити адміністративний тягар і підвищити реальну доступність права.

На цьому ґрунтується принцип одноразового надання юридично значущої інформації. Якщо достовірні дані вже перебувають у законному розпорядженні держави та можуть використовуватися для конкретної мети, особа не повинна без достатньої причини повторно підтверджувати ті самі факти. Така модель є не лише технологічно ефективною, але й правово виправданою, оскільки зменшує кількість процедурних перешкод між суб’єктом і реалізацією його права.

Водночас принцип одноразовості не означає необмеженого доступу державних органів до всієї інформації про громадянина. Функціональна інтеграція реєстрів повинна бути обмежена метою конкретної процедури, законними підставами використання даних та принципом їх мінімізації. Інакше спрощення адміністративної взаємодії може супроводжуватися надмірною концентрацією інформації та непропорційним втручанням у приватність [95, с. 222].

Цифрові адміністративні послуги створюють передумови для переходу від заявної до проактивної моделі реалізації права. У традиційній процедурі саме особа повинна знати про існування права та ініціювати його здійснення. Цифрова держава потенційно здатна самостійно встановити, що громадянин відповідає визначеним законом умовам, та повідомити його про доступну можливість або в окремих випадках автоматично сформувати юридично сприятливий результат.

Проактивність може суттєво підвищити соціальну ефективність права. Юридична можливість перестає залежати від того, наскільки добре громадянин орієнтується у складній нормативній системі. Особливо важливим це може бути для соціальних та інших прав, реалізація яких традиційно передбачає значну кількість формальних дій [131, с. 59-71]. Якщо держава вже має достатні та достовірні дані, вимога до особи повторно доводити очевидні факти може бути проявом надмірного процедурного формалізму.

Разом із тим автоматичність реалізації права має межі. Необхідно враховувати характер юридичного наслідку та можливі супутні обов'язки. Якщо результат виключно покращує становище особи і не створює суттєвих додаткових наслідків, проактивна модель є більш прийнятною. Якщо ж реалізація певної можливості пов'язана із вибором між декількома правовими альтернативами, обробкою чутливої інформації або виникненням нових обов'язків, волевиявлення суб'єкта повинно залишатися визначальним [51, с. 13-17].

У цьому аспекті доцільно розрізняти автоматизовану підтримку реалізації права та автоматичне виникнення правового результату. У першому випадку цифрова система лише виявляє юридичну можливість, повідомляє особу та спрощує процедуру. У другому правовий наслідок формується без окремого звернення. Таке розмежування дозволяє більш точно визначити межі допустимої проактивності держави.

Важливою перевагою цифрових адміністративних послуг є потенційне зменшення корупційних ризиків через скорочення необґрунтованої особистої взаємодії між заявником і посадовою особою та стандартизацію формалізованих процедур. Якщо критерії є чіткими, цифрова система може однаково перевіряти їх щодо всіх суб'єктів та зменшувати можливість довільного втручання. Проте висновок про автоматичне усунення корупційного ризику був би надто спрощеним [101, с. 3-6].

Дискреція може переміщуватися з рівня індивідуального рішення на рівень проектування системи. Якщо непрозорі критерії закладаються у цифровий механізм, їх застосування стає не менш проблематичним, а масштаб можливого

негативного впливу навіть збільшується. Отже, цифровізація здатна зменшити ситуативне свавілля, але створює ризик системного алгоритмічного свавілля. Саме тому правова перевірка цифрової адміністративної процедури повинна охоплювати як її нормативну основу, так і технологічну реалізацію [29, с. 10].

На цій підставі доцільно сформулювати принцип подвійної правової відповідності цифрової адміністративної послуги. По перше, юридичний зміст процедури повинен відповідати законодавству. По друге, програмна реалізація повинна точно відображати цей юридичний зміст і не створювати додаткових умов, обмежень або винятків, відсутніх у праві [184, с. 180]. Лише поєднання нормативної та технологічної відповідності дозволяє вважати цифрову послугу повноцінним механізмом реалізації права.

Особливого значення набуває питання правового статусу інтерфейсу цифрової послуги. Формально інтерфейс не є джерелом права, однак практично саме через нього особа дізнається, які дії необхідно виконати та які варіанти їй доступні. Якщо певна юридично допустима можливість відсутня в інтерфейсі, для більшості користувачів вона фактично стає недоступною. Це означає, що дизайн цифрового сервісу може впливати на реальну структуру правової поведінки.

Саме тому інтерфейс не повинен розглядатися як суто технічна сфера, незалежна від юридичного контролю. Він є формою процедурного вираження права і має відповідати нормативно визначеним можливостям суб’єкта. З цього випливає принцип інтерфейсної повноти реалізації права: цифровий сервіс повинен забезпечувати відображення всіх основних правомірних варіантів поведінки, передбачених відповідною процедурою, а не лише тих, які є найбільш зручними для адміністративної системи [186, с. 73-77].

Така вимога особливо важлива у ситуаціях, коли закон допускає винятки, альтернативні документи або індивідуальне оцінювання обставин. Надмірно формалізована цифрова система може не передбачати нетипову життєву ситуацію та автоматично відхилити звернення, яке за законом потребує індивідуального розгляду. Саме тут проявляється одна з фундаментальних меж автоматизації адміністративної процедури.

Цифрова адміністративна послуга повинна тому містити механізм переходу від стандартної автоматизованої процедури до індивідуального людського розгляду у випадках, коли ситуація виходить за межі запрограмованої моделі. Це можна визначити як принцип процедурного переключення. Його сутність полягає у тому, що цифрова система не повинна перетворювати нетиповість обставин на підставу для фактичної відмови у реалізації права [103, с. 52]. Якщо автоматизований механізм не здатний коректно опрацювати конкретний випадок, справа має бути передана компетентному суб'єкту.

Саме такий підхід дозволяє поєднати переваги масової автоматизації з необхідністю індивідуалізації там, де цього вимагає право. Система обробляє типові ситуації швидко й однаково, але не намагається штучно втиснути складний випадок у програмну модель [198, с. 77-91].

Особливої уваги потребує юридичне значення автоматично сформованої відмови у наданні цифрової адміністративної послуги. Якщо такий результат впливає на право особи, він не повинен сприйматися як суто технічне повідомлення. Фактично йдеться про юридично значуще рішення, яке повинно мати нормативну підставу та підлягати перевірці. В іншому випадку державна інформаційна система може створювати негативні юридичні наслідки без традиційних гарантій адміністративної процедури.

На нашу думку, кожна автоматизована відмова, яка фактично перешкоджає реалізації суб'єктивного права, повинна бути юридично трасованою. Особа має розуміти, яка умова визнана невиконаною, які дані використано, яке правило стало підставою результату та яким способом можна вимагати його перегляду [127, с. 887-896]. Така трасованість є необхідним елементом правової визначеності.

Це дозволяє сформулювати категорію цифрової процедурної справедливості. Під нею доцільно розуміти такий стан технологічно опосередкованої юридичної процедури, за якого цифрова форма не позбавляє особу можливості зрозуміти підстави рішення, бути належним чином ідентифікованою, виправити недостовірні дані, надати релевантну інформацію та

скористатися ефективним механізмом перегляду. Цифрова процедурна справедливість не вимагає повного відтворення традиційної адміністративної процедури, але вимагає функціонального збереження її фундаментальних гарантій [167, с. 226].

Одним із головних ризиків цифрових адміністративних послуг залишається залежність юридичного результату від якості даних. Навіть абсолютно коректний алгоритм видасть неправильний результат, якщо інформація в реєстрі є неточною, застарілою або стосується іншої особи. У традиційній процедурі посадова особа іноді може виявити очевидну невідповідність та уточнити інформацію. Автоматизована система часто не здатна самостійно оцінити контекст поза межами наявних даних [19].

Тому цифровізація підвищує значення права особи на виправлення юридично значущої цифрової інформації. Це право не повинно розглядатися як другорядне технічне питання, оскільки достовірність даних безпосередньо визначає можливість реалізації інших прав. Якщо одна помилка автоматично відтворюється у декількох взаємопов’язаних системах, негативний ефект може мати системний характер.

Звідси випливає необхідність принципу каскадного виправлення цифрової інформації. Якщо юридично значущу помилку офіційно виправлено у первинному джерелі, пов’язані державні системи повинні забезпечити відповідне оновлення без необхідності неодноразових звернень особи. Інакше технологічна інтеграція функціонує лише для інтересів адміністративної системи, але не для захисту прав громадянина [185, с. 189-198].

Поряд із достовірністю даних важливим є питання кібербезпеки. Цифровий інструмент реалізації права стає частиною юридичної інфраструктури держави, а тому порушення його цілісності може впливати не лише на інформаційну безпеку, але й на фактичну здійсненність прав. Кібератака, втрата даних або тривала недоступність інформаційної системи здатні зупинити реалізацію великої кількості юридичних процедур.

Саме тому кіберстійкість повинна розглядатися як правова гарантія, а не виключно як технічна характеристика цифрового сервісу. Якщо держава переводить певну процедуру в цифрову форму, вона повинна забезпечити резервність, відновлюваність та можливість альтернативної реалізації права у випадку системного порушення [79]. Така вимога особливо важлива для критично значущих адміністративних і судових процедур.

На цій основі можна сформулювати принцип технологічної безперервності правової можливості. Його сутність полягає у тому, що тимчасова недоступність конкретної цифрової системи не повинна означати автоматичну недоступність самого права. Держава повинна проектувати альтернативні маршрути або механізми відновлення процедури, які дозволяють уникнути ситуації, коли існування суб'єктивного права фактично залежить від працездатності одного технічного ресурсу [125, с. 146].

Важливим елементом цифрових адміністративних послуг є також електронна комунікація між державою та особою. Її перевагою є швидкість та точність фіксації повідомлень, однак юридичне значення електронного повідомлення потребує чітких правил. Необхідно відмежовувати момент відправлення інформації від моменту, коли особа могла реально з нею ознайомитися, особливо якщо повідомлення запускає перебіг процесуального або адміністративного строку [85, с. 796].

Формальний підхід, за якого будь яке автоматично відправлене повідомлення вважається належним незалежно від реальної можливості його отримання, може створювати непропорційний тягар для суб'єкта. Водночас повна залежність юридичного результату від фактичного прочитання повідомлення також ускладнює процедуру. Отже, правове регулювання повинно шукати баланс між передбачуваністю комунікації та захистом від ситуацій, коли особа об'єктивно не могла дізнатися про юридично значущу інформацію.

Цифрові адміністративні послуги тісно пов'язані з проблемою цифрової інклюзії. Ефективна електронна держава не може виходити з припущення, що всі громадяни мають однакові технічні можливості та компетентності. Особливо

важливо враховувати потреби осіб з інвалідністю, людей старшого віку, осіб, які перебувають у складних життєвих умовах, та інших суб'єктів, для яких взаємодія з цифровим сервісом може бути ускладненою [53, с. 246].

У цьому сенсі доступність повинна розумітися ширше за можливість відкрити електронну сторінку або мобільний застосунок. Правова доступність означає можливість пройти всю юридично значущу процедуру без непропорційних перешкод. Якщо певна категорія користувачів регулярно потребує сторонньої допомоги для здійснення базового права, цифровий сервіс не можна вважати повністю інклюзивним.

Саме тому цифрова адміністративна послуга має проектуватися за принципом мінімально необхідного когнітивного та технологічного навантаження. Складність процедури повинна визначатися юридичною природою питання, а не недосконалістю інформаційної системи. Громадянин не повинен володіти спеціальними технічними знаннями для виконання простої правової дії [31, с. 77-84].

З іншого боку, спрощення не повинно позбавляти суб'єкта необхідної правової інформації. Зручний інтерфейс не може приховувати істотні наслідки підтвердження. Саме тому доцільно говорити про принцип юридично інформованої цифрової простоти: процедура має бути максимально простою організаційно, але достатньо повною інформаційно для усвідомленого здійснення юридичної дії.

Спільною проблемою електронного правосуддя та цифрових адміністративних послуг є збереження відповідальності компетентного суб'єкта. Цифрова система може автоматично виконувати значну кількість операцій, проте технологія не повинна створювати простір, у якому неможливо визначити, хто юридично відповідає за кінцевий результат [113, с. 63-76]. Для особи не має вирішального значення внутрішній розподіл технічних функцій між розробником, адміністратором та органом влади. Вона повинна мати зрозумілого суб'єкта, перед яким може поставити питання про правомірність результату.

Тому одним із фундаментальних принципів цифрових інструментів реалізації права повинна бути інституційна атрибутивність рішення. Кожний юридично значущий результат, сформований інформаційною системою, має бути юридично віднесений до компетентного органу або іншого суб'єкта, який несе відповідальність за його правомірність. Алгоритм не може бути самостійним носієм компетенції [69].

Це положення особливо важливе для автоматизованих адміністративних рішень. Компетенція виникає з права і надається конкретному органу або посадовому суб'єкту. Технічна система може здійснювати операції в межах цієї компетенції, але не набуває власної владної правосуб'єктності. Саме тому юридична відповідальність за результат повинна залишатися у межах публічної інституції, яка використовує технологічний механізм.

Цифрові інструменти реалізації права мають також оцінюватися з позиції їх сумісності між собою. Якщо судові, адміністративні та інші системи функціонують за різними технічними стандартами та не забезпечують належного обміну юридично значущою інформацією, особа змушена самостійно переносити документи між різними цифровими середовищами [149]. Це значною мірою відтворює проблеми паперової бюрократії у новій технологічній формі.

Отже, інтероперабельність має правове значення. Вона сприяє безперервності реалізації права між різними інституціями та зменшує адміністративний тягар. Проте така взаємодія повинна мати чіткі нормативні межі та не перетворюватися на необмежену циркуляцію інформації. Інтегрованість повинна служити реалізації права, а не створенню універсального інформаційного профілю громадянина.

На наш погляд, перспективну модель цифрових інструментів реалізації права можна представити через три взаємопов'язані рівні. Перший є нормативним і визначає суб'єктивне право, юридичний обов'язок, компетенцію та процедуру. Другий є технологічно процедурним і перетворює нормативну модель на послідовність цифрових операцій, доступних у конкретній системі. Третій є результативно гарантійним та охоплює формування юридичного

наслідку, його пояснення, контроль, виправлення помилок і можливість оскарження [62, с. 108].

Така трикомпонентна модель дозволяє показати, що цифровий інструмент не може оцінюватися лише за якістю програмної реалізації. Якщо нормативний рівень містить правову невизначеність, технологія лише відтворюватиме її. Якщо технологічний рівень неправильно відображає норму, юридично якісне законодавство не гарантує правильного результату [123, с. 27-39]. Якщо відсутній гарантійний рівень, навіть загалом коректна система залишається небезпечною для нетипових або помилкових випадків.

Саме гарантійний компонент часто визначає правову зрілість цифрової системи. Ідеально безпомилкових технологічних механізмів не існує, тому якість правової системи проявляється не в декларуванні відсутності помилок, а у здатності їх швидко виявити, пояснити та виправити без необґрунтованого погіршення становища особи. Це стосується як електронного правосуддя, так і цифрових адміністративних послуг [63, с. 425].

У зв’язку з цим доцільно запропонувати категорію цифрової відновлюваності права. Під нею слід розуміти спроможність технологічно опосередкованої юридичної процедури відновити належне правове становище суб’єкта у випадку технічної, інформаційної або алгоритмічної помилки. Чим більш автоматизованою є система, тим більш важливим стає цей критерій.

Цифрова відновлюваність передбачає, що помилка не повинна ставати незворотною лише тому, що її допустила інформаційна система. Необхідно забезпечити можливість перегляду, корекції даних, повторного розгляду та, за необхідності, компенсації негативних юридичних наслідків [206, с. 1554]. Саме здатність до відновлення відрізняє правову цифрову систему від простого програмного продукту.

Не менш важливим є принцип технологічної нейтральності юридичного статусу особи. Правовий статус громадянина не повинен ставати залежним від обраного способу технічної взаємодії там, де така різниця не має об’єктивного правового виправдання. Використання електронного каналу може створювати

організаційні переваги, але не повинно необґрунтовано змінювати обсяг фундаментального права.

Такий підхід дозволяє уникнути формування двох паралельних правових режимів, цифрового та традиційного, між якими існує суттєва нерівність. Цифровізація має бути способом підвищення ефективності реалізації того самого права, а не підставою для створення більш привілейованого правового статусу технологічно активної особи [66, с. 141-155].

Водночас повна ідентичність процедур не є необхідною. Цифровий формат за своєю природою може бути швидшим та зручнішим. Такі відмінності є прийнятними, якщо вони випливають із об'єктивних властивостей технології та не призводять до фактичного позбавлення права тих, хто не може нею скористатися.

Особливого значення цифрові інструменти набувають в умовах кризових обставин, коли традиційна фізична інфраструктура держави може бути частково недоступною. У таких ситуаціях електронні адміністративні сервіси та дистанційна судова комунікація здатні виконувати функцію інституційної стійкості, підтримуючи реалізацію прав за умов порушення звичайного режиму роботи державних органів [4, с. 151].

Проте кризова ефективність цифрових інструментів ще раз підкреслює потребу у високому рівні їх надійності та захищеності. Чим більш критичною стає цифрова інфраструктура для функціонування правової системи, тим небезпечнішою є її вразливість. Тому цифрова трансформація повинна супроводжуватися переходом від розуміння інформаційної системи як допоміжного сервісу до сприйняття її як елемента правової інфраструктури держави.

Звідси можна сформулювати поняття цифрової правової інфраструктури як сукупності технологічних систем, через які забезпечується практична реалізація прав, виконання обов'язків та здійснення публічної компетенції. Така інфраструктура має особливе юридичне значення, а її функціонування повинно

підпорядковуватися не лише технічним стандартам, але й фундаментальним принципам права [170].

У цьому аспекті електронне правосуддя та цифрові адміністративні послуги є двома найбільш показовими формами такої інфраструктури. Перше забезпечує переважно захисну та процесуальну реалізацію права, другі переважно забезпечують здійснення прав та взаємодію з публічною адміністрацією. Попри різний характер, обидві сфери мають спільну нормативну проблему: технологія стає безпосереднім посередником між юридичною нормою та людиною.

Саме тому їх розвиток повинен підпорядковуватися єдиній людиноцентричній логіці. Система не повинна проектуватися виключно з позиції зручності внутрішнього адміністрування. Первинним критерієм має бути можливість особи без непропорційних перешкод досягти того правового результату, який передбачений законодавством [60, с. 296-302].

На наш погляд, основними критеріями правової якості цифрового інструмента реалізації права є нормативна відповідність, технологічна надійність, функціональна доступність, інклюзивність, прозорість юридично значущого результату, захист даних, можливість виправлення помилки, наявність відповідального суб’єкта та ефективність оскарження [151, с. 59]. Лише одночасна наявність цих характеристик дозволяє говорити про повноцінну цифрову реалізацію права.

У цьому контексті доцільно ввести категорію правової повноцінності цифрової процедури. Цифрова процедура є правово повноцінною тоді, коли технологічна зміна форми не призводить до втрати суттєвих матеріальних або процесуальних гарантій порівняно з правовою природою відповідних відносин. Саме цей критерій дозволяє уникнути поверхової оцінки цифровізації через формальну наявність електронної послуги [86, с. 130].

Ефективна реалізація права вимагає не просто можливості здійснити операцію, але й упевненості у її юридичній чинності, передбачуваності результату та можливості захиститися від помилки. Тому правова повноцінність

цифрової процедури має визначатися не кількістю технологічних функцій, а ступенем збереження нормативного змісту права.

Водночас цифровізація здатна створювати нові гарантії, яких традиційна процедура не мала або забезпечувала менш ефективно. Автоматична фіксація часу дії, прозора історія руху документа, можливість відстеження статусу справи та електронне підтвердження операції можуть підвищувати доказову визначеність. Отже, цифровізація не повинна розглядатися лише як джерело ризиків [141, с. 109]. Вона здатна посилювати верховенство права, якщо її можливості використовуються для зменшення довільності та підвищення прозорості.

Саме тому головною проблемою є не сама технологізація, а спосіб її нормативної організації. Одна й та сама технологія може як розширювати, так і звужувати реальну доступність права залежно від того, які правила закладено у її використання. Цифровий інструмент не є нейтральним щодо правового результату, оскільки його архітектура визначає послідовність дій, доступні альтернативи та інформацію, яку бачить користувач.

Це підтверджує необхідність правового контролю на етапі проектування цифрових систем. Юридичні гарантії повинні включатися у технологічну архітектуру до її впровадження, а не додаватися лише після виникнення проблем. У цьому полягає значення правомірного технологічного дизайну для електронного правосуддя та цифрових адміністративних послуг [148, с. 274-286].

Правомірний дизайн передбачає, що розробник та компетентний орган заздалегідь визначають юридично значущі ризики, передбачають нетипові ситуації, механізми людського втручання, способи виправлення даних та процедури оскарження. Таким чином, право впливає не лише на кінцевий результат цифрової системи, але й на логіку її побудови.

Особливо перспективним є перехід від моделі цифровізації існуючої бюрократії до переосмислення самої процедури. Якщо паперовий процес містив зайві дії, їх механічне перенесення у цифрову форму не створює справжньої трансформації. Цифровізація повинна супроводжуватися правовим аналізом того,

чи є кожний елемент процедури дійсно необхідним для захисту легітимного інтересу [83, с. 43].

Саме тому цифрова адміністративна реформа має відрізняти спрощення від дерегуляції. Усунення зайвого документального або організаційного етапу є виправданим, якщо він не виконує істотної гарантійної функції. Натомість видалення процедури контролю лише тому, що вона уповільнює цифровий процес, може погіршити правовий захист.

Аналогічна вимога стосується електронного правосуддя. Не кожен елемент судової процедури, який потребує часу, є бюрократичним недоліком. Частина процесуальної тривалості пов’язана з необхідністю належного повідомлення, дослідження доказів, надання сторонам можливості висловитися та мотивування рішення [165, с. 3-4]. Цифровізація може прискорити технічні операції, але не повинна усувати часові гарантії, необхідні для справедливого судового розгляду.

Отже, цифрова ефективність не може визначатися максимальною швидкістю отримання результату. У праві швидкість є цінністю лише настільки, наскільки вона сумісна з якістю процедури. Це дозволяє сформулювати принцип юридично виправданої цифрової оперативності, відповідно до якого скорочення строків та процедурних операцій є позитивним лише тоді, коли воно не знижує рівня матеріальних і процесуальних гарантій [191, с. 49].

Узагальнюючи дослідження електронного правосуддя та цифрових адміністративних послуг, необхідно зазначити, що вони демонструють поступовий перехід від цифровізації інформації до цифровізації юридичної дії. Сучасна цифрова держава не просто надає громадянинові інформацію про право, а створює технологічне середовище, у якому право безпосередньо реалізується. Саме цей перехід має найбільше теоретико-правове значення.

Відтак цифровий інструмент реалізації права доцільно визначити як нормативно контрольований технологічний механізм, за допомогою якого здійснюється юридично значуща дія або формується правовий результат, із забезпеченням можливості ідентифікації суб’єкта, перевірки нормативної підстави, контролю правильності процедури та відновлення порушеного

правового становища [112, с. 1446]. Таке визначення акцентує увагу на тому, що технологічна функціональність є лише одним із елементів цифрового правового інструмента.

На цій основі електронне правосуддя можна розглядати як систему нормативно врегульованих цифрових механізмів, спрямованих на забезпечення доступу до суду та здійснення процесуальних дій без зниження фундаментальних гарантій справедливого судового розгляду. Цифрові адміністративні послуги, своєю чергою, доцільно визначати як технологічно опосередковані форми реалізації адміністративно правових можливостей, у межах яких цифрова система забезпечує взаємодію особи з публічною адміністрацією та формування передбаченого законом юридичного результату [13, с. 122-135].

Обидва зазначені напрями підтверджують, що технологічне посередництво не повинно послаблювати юридичну відповідальність держави. Навпаки, чим менш помітною для користувача стає діяльність конкретної посадової особи, тим чіткішими мають бути правила інституційної відповідальності, алгоритмічної підзвітності та виправлення помилкового результату.

Саме тому однією з центральних вимог цифрової реалізації права є збереження юридичної видимості держави. Під цією категорією доцільно розуміти можливість особи навіть у повністю цифровій процедурі встановити, який орган діє, на якій правовій підставі, хто відповідає за результат та до кого можна звернутися у випадку порушення [47]. Цифровий інтерфейс не повинен приховувати інституційного суб’єкта за технологічною системою.

Відсутність такої видимості створює феномен безособової цифрової влади, коли громадянин отримує юридично значущий результат, але не розуміє, ким і чому він сформований. Така модель суперечить принципу підзвітності та ускладнює захист права. Отже, цифровізація повинна зменшувати бюрократичну складність, але не усувати юридичну ідентифікованість влади.

Не менш важливим є збереження права на людську взаємодію у тих випадках, коли цифровий механізм не здатний вирішити проблему. Це не означає, що кожна стандартна послуга повинна дублюватися повністю ручною

процедурою. Йдеться про наявність реального каналу переходу до компетентного суб'єкта у випадку нестандартної ситуації, технічної помилки або спору щодо юридично значущого результату [154, с. 401].

Такий підхід дозволяє запропонувати принцип гарантованої людської ескалації цифрової процедури. Його сутність полягає у праві особи вимагати переходу від автоматизованого механізму до змістовного розгляду компетентним суб'єктом, коли цифрова система не здатна адекватно врахувати юридично релевантні обставини або коли результат істотно впливає на права та оспорюється особою.

Принцип людської ескалації не заперечує автоматизацію, а робить її правово стійкою. Він дозволяє масово обробляти стандартні ситуації, не перетворюючи програмну модель на абсолютну межу реалізації права.

Отже, перспективний розвиток електронного правосуддя та цифрових адміністративних послуг повинен ґрунтуватися на поєднанні технологічної ефективності з правовою повноцінністю процедури. Електронний формат має спрощувати взаємодію, скорочувати надмірні витрати, підвищувати прозорість та доступність, але не може нівелювати процесуальні гарантії, рівність, приватність, право на пояснення та можливість оскарження [92, с. 135].

Цифрові інструменти реалізації права тим самим виступають не нейтральним технічним середовищем, а новою інституційною формою практичного буття права. Через них громадянин дедалі частіше безпосередньо зустрічається з правовою системою, а тому їх якість безпосередньо формує досвід реалізації права, рівень довіри до держави та сприйняття справедливості юридичних процедур.

Саме це дозволяє зробити висновок, що цифровий інструмент повинен стати предметом самостійної правової оцінки. Недостатньо перевірити законність нормативного акта, на підставі якого функціонує система [1, с. 87]. Необхідно також перевіряти, чи правильно технологічна архітектура відтворює закріплені законом права, обов'язки, винятки, дискреційні повноваження та способи захисту.

На наш погляд, саме відповідність між нормативною моделлю та фактичними можливостями цифрового інтерфейсу є одним із центральних критеріїв законності цифрової реалізації права. Якщо право формально надає особі можливість, але офіційна система технологічно не дозволяє її реалізувати, виникає специфічна форма фактичного обмеження права без формального нормативного рішення.

Цей феномен доцільно визначити як технологічне звуження правової можливості. Воно має місце тоді, коли цифрова інфраструктура фактично обмежує передбачений законом обсяг поведінкових альтернатив через неповну, помилкову або надмірно жорстку програмну реалізацію. Таке звуження повинно розглядатися як юридично значуща проблема незалежно від того, чи було воно свідомо передбачене розробником [116].

Протилежним орієнтиром має бути принцип технологічної повноти права, відповідно до якого офіційний цифровий механізм повинен дозволяти реалізацію всіх суттєвих юридичних можливостей, які передбачені нормативною моделлю відповідної процедури, або забезпечувати ефективний альтернативний спосіб їх здійснення.

У підсумку цифрові інструменти реалізації права слід розглядати як одну з найважливіших інституційних трансформацій сучасної правової системи. Їх розвиток демонструє перехід від моделі, у якій технологія лише забезпечувала інформаційну підтримку юридичної діяльності, до моделі, у якій цифрова система безпосередньо бере участь у здійсненні прав, виконанні обов’язків та реалізації державної компетенції [107, с. 744-745].

Такий перехід створює значні переваги, серед яких оперативність, територіальна доступність, зменшення адміністративного навантаження, стандартизація процедур, можливість проактивної реалізації окремих прав та підвищення прозорості. Водночас він породжує нові ризики, пов’язані з цифровою нерівністю, технологічними збоями, помилками даних, непрозорістю алгоритмічної логіки, надмірною формалізацією та складністю визначення відповідального суб’єкта [204, с. 518].

Саме тому цифрова трансформація правосуддя та адміністративних послуг повинна будуватися не за принципом максимально можливої автоматизації, а за принципом юридично виправданої технологізації [16, с. 84]. Технологія має застосовуватися там і настільки, де вона реально підвищує доступність та ефективність реалізації права без зниження фундаментальних гарантій.

Таким чином, електронне правосуддя та цифрові адміністративні послуги утворюють два взаємопов'язані напрями формування цифрової правової інфраструктури. Їх ефективність повинна визначатися нормативною відповідністю, функціональною доступністю, цифровою інклюзивністю, захистом даних, юридичною трасованістю рішень, технологічною стійкістю, можливістю людського перегляду та цифровою відновлюваністю порушеного права [40, с. 11]. Лише за таких умов технологічна модернізація перетворюється на реальне вдосконалення механізму реалізації права.

У кінцевому підсумку цифровий інструмент є правово цінним не тому, що замінює паперовий документ або фізичну присутність, а тому, що забезпечує людині простіший, надійніший і справедливіший шлях до юридично гарантованого результату. Саме ця людиноцентрична спрямованість повинна визначати перспективи подальшого розвитку електронного правосуддя та цифрових адміністративних послуг у демократичній правовій державі.

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження інституційно-функціональних аспектів реалізації права в цифрову добу дозволило встановити, що:

1. Правова політика держави виступає визначальним чинником забезпечення ефективної реалізації права в цифровому суспільстві, оскільки формує нормативні, організаційні та інституційні засади використання сучасних технологій. Запропоновано підхід адаптивної стабільності правового регулювання, який передбачає збереження фундаментальних правових принципів

за одночасного вдосконалення цифрових механізмів їх практичного втілення. Доведено необхідність диференційованої автоматизації юридичних процедур, забезпечення належного людського контролю за рішеннями, що впливають на права особи, та підвищення достовірності юридично значущих даних. Особливого значення набуває узгодженість діяльності державних органів та інформаційних систем, за якої технічні недоліки, інформаційні помилки чи міжвідомчі суперечності не повинні створювати додаткових перешкод для здійснення суб'єктивних прав. Відтак ефективність державної правової політики визначається її здатністю забезпечувати доступність юридичних процедур, правову визначеність і належний захист інтересів людини.

2. Цифрова трансформація зумовлює розширення змісту правової культури, яка поряд із традиційними правовими знаннями, ціннісними переконаннями та навичками правомірної поведінки охоплює здатність особи усвідомлено використовувати цифрові технології для здійснення та захисту своїх прав. Обґрунтовано значення цифрової правової компетентності як складової сучасної правової культури, що передбачає розуміння юридичних наслідків електронних дій, критичне оцінювання правової інформації, відповідальне ставлення до персональних даних і здатність протидіяти неправомірному цифровому впливу. Наголошено, що рівень правової культури визначається не лише технологічними навичками, а насамперед усвідомленням правових цінностей, готовністю до відповідальної поведінки та спроможністю самостійно реалізовувати юридично гарантовані можливості. За таких умов правова культура сприяє зміцненню правосвідомості, підвищенню довіри до правових інститутів і формуванню активної правової позиції особи.

3. Електронне правосуддя та цифрові адміністративні послуги становлять важливі інституційні механізми забезпечення доступності, оперативності й прозорості реалізації права. Їх розвиток сприяє спрощенню юридичних процедур, зменшенню адміністративних бар'єрів та підвищенню ефективності взаємодії особи з органами публічної влади. Обґрунтовано необхідність розмежування електронного правосуддя як цифрової форми здійснення

процесуальних дій та автоматизованого прийняття судових рішень, що потребує особливих юридичних гарантій. Доведено, що результативність цифрових інструментів залежить від їх технічної надійності, достовірності інформації, доступності для різних категорій населення та можливості ефективного оскарження юридично значущих рішень. Особливу увагу приділено збереженню альтернативних способів реалізації прав, забезпеченню процедурної справедливості та недопущенню обмеження правових можливостей особи внаслідок технічних збоїв або надмірної автоматизації. Саме поєднання технологічних переваг із належними правовими гарантіями забезпечує ефективне функціонування цифрових механізмів у сучасній правовій державі.

РОЗДІЛ 3
МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ У ЦИФРОВОМУ ПРАВОПОРЯДКУ

3.1. Роль правового виховання в умовах цифрових комунікацій

Формування правової активності суб'єктів у цифровому правопорядку безпосередньо пов'язане з якістю правового виховання, оскільки сама наявність розвиненої цифрової інфраструктури та нормативно закріплених юридичних можливостей не забезпечує автоматичного виникнення активної правомірної поведінки. Суб'єкт повинен не лише знати про існування права, але й усвідомлювати його соціальну цінність, розуміти способи реалізації, бути здатним критично оцінювати юридично значущу інформацію та виявляти готовність використовувати правові механізми у власній поведінці. У цифровому середовищі ця проблема набуває особливого значення, оскільки технології одночасно розширюють доступ до правової інформації та створюють нові ризики її спотворення, фрагментації, маніпулятивного поширення і некритичного сприйняття. Саме тому правове виховання у цифрову добу повинно розглядатися не як допоміжний елемент правової політики, а як самостійний механізм формування суб'єкта, здатного усвідомлено діяти у правовому просторі.

У загальнотеоретичному розумінні правове виховання являє собою системний та цілеспрямований вплив на правосвідомість і поведінку особи, спрямований на формування правових знань, цінностей, переконань, установок та моделей правомірної поведінки. Його зміст не може обмежуватися передачею інформації про законодавство, оскільки знання правової норми саме по собі не означає готовності діяти відповідно до неї. Правове виховання охоплює також формування поваги до права, усвідомлення взаємозв'язку прав і обов'язків, розуміння меж допустимої поведінки, здатність оцінювати діяльність публічної влади з позицій права та готовність використовувати юридичні засоби для захисту законних інтересів [137, с. 23]. У цьому сенсі правове виховання безпосередньо

впливає на характер правової активності, оскільки переводить абстрактне знання про право у внутрішню нормативну орієнтацію суб’єкта.

В умовах цифрових комунікацій цей механізм істотно ускладнюється. Традиційна модель правового виховання значною мірою ґрунтувалася на відносно стабільних каналах передачі інформації, серед яких освіта, засоби масової інформації, діяльність державних органів, професійних юридичних інституцій та безпосередня соціальна взаємодія. Цифрове середовище створило принципово іншу комунікаційну структуру, в якій особа одночасно є споживачем, поширювачем та виробником інформації [74]. Унаслідок цього правова інформація перестає надходити до суб’єкта лише з інституційно визначених джерел і стає частиною постійного інформаційного потоку, що включає офіційні повідомлення, професійні коментарі, приватні думки, автоматично сформований контент, соціальні мережі та рекомендаційні системи. Така множинність каналів розширює можливості правового просвітництва, але одночасно значно ускладнює оцінювання достовірності та нормативної значущості отриманої інформації.

Тому правове виховання у цифрову добу повинно змінюватися від моделі односторонньої передачі юридичних знань до моделі формування здатності суб’єкта самостійно орієнтуватися у складному нормативно інформаційному середовищі. Людина повинна не лише отримувати правильну відповідь на конкретне юридичне питання, але й володіти базовими критеріями, які дозволяють визначити джерело правової інформації, перевірити її актуальність, відмежувати норму права від її коментаря та критично оцінити юридичні твердження, що поширюються у цифровому просторі. Саме ця здатність перетворює правове виховання з процесу накопичення інформації на процес формування правової автономії [39, с. 81].

На наш погляд, ключовою метою сучасного правового виховання має бути формування автономного правового суб’єкта, який здатний діяти правомірно не лише під впливом зовнішнього контролю або загрози санкції, а на основі усвідомленого прийняття правових цінностей та розуміння наслідків власної

поведінки. У цифровому середовищі така автономія набуває особливої ваги, оскільки значна частина юридично значущої поведінки здійснюється поза безпосереднім контролем державних органів. Людина самостійно приймає рішення щодо поширення інформації, використання персональних даних, електронного волевиявлення, цифрової комунікації та інших дій, які можуть мати правові наслідки. Тому ефективність правопорядку дедалі більше залежить від внутрішньої нормативної орієнтації суб'єкта [207, с. 42-45].

У цьому контексті необхідно розрізняти правове інформування, правову освіту та правове виховання. Правове інформування забезпечує передачу конкретної юридичної інформації. Правова освіта формує більш системне розуміння права, його інститутів та механізмів [73]. Правове виховання має ширший характер, оскільки спрямоване не лише на знання, але й на формування ціннісних установок, відповідальності, правової активності та моделей поведінки. Саме тому цифровізація правового інформування ще не означає цифрової модернізації правового виховання. Розміщення великої кількості юридичних матеріалів в інтернеті підвищує інформаційну доступність, але не гарантує формування правосвідомого та активного суб'єкта.

Навпаки, надмірна кількість інформації може створювати нову проблему, яку доцільно визначити як інформаційне перевантаження правосвідомості. Суб'єкт отримує значну кількість фрагментарних повідомлень про законодавство, права, судові рішення, юридичні конфлікти та правові ризики, але не завжди здатний інтегрувати їх у цілісне розуміння правової системи. У такій ситуації збільшення обсягу правової інформації не обов'язково підвищує рівень правової культури. Навпаки, без належної систематизації воно може сприяти поверховому сприйняттю права, вибірковому використанню окремих норм та формуванню помилкового уявлення про юридичні можливості [176, с. 80-85].

Саме тому правове виховання у цифровому середовищі повинно формувати не лише інформаційну обізнаність, але й здатність до правової систематизації. Суб'єкт повинен розуміти, що окрема норма існує у системі принципів, процедур, винятків та інших правових положень [134, с. 293-304]. Вирване з контексту

юридичне твердження може бути формально правильним, але застосовуватися неправильно. Відтак одним із важливих завдань правового виховання стає розвиток здатності розуміти право як цілісну нормативну систему.

Цифрові комунікації одночасно створюють нові можливості для правового виховання. Доступ до офіційних нормативних джерел, освітніх платформ, дистанційних консультацій, інтерактивних матеріалів та професійних юридичних пояснень дозволяє охоплювати значно ширші групи населення, ніж традиційні форми правової просвіти. Особа може отримувати правову інформацію незалежно від місця перебування та часу, що потенційно посилює рівність доступу до правових знань. Водночас ефективність таких інструментів залежить від якості змісту, зрозумілості форми та здатності користувача критично працювати з отриманою інформацією [199, с. 68-80].

Особливо значущою рисою цифрових комунікацій є інтерактивність. Традиційне правове виховання часто мало односторонній характер, коли компетентний суб’єкт передавав інформацію аудиторії. У цифровому середовищі користувач може поставити запитання, отримати пояснення, обговорити юридичну проблему та взаємодіяти з іншими суб’єктами [121, с. 234]. Це створює передумови для переходу від пасивної моделі правового просвітництва до активної комунікаційної моделі, в якій суб’єкт не лише отримує інформацію, але й бере участь у її осмисленні.

Саме така інтерактивність має особливе значення для формування правової активності. Активна правова поведінка передбачає не механічне знання норм, а готовність застосовувати їх у конкретній ситуації, висловлювати правову позицію, звертатися до компетентних органів, брати участь у громадському обговоренні та використовувати інституційні механізми захисту. Цифрові комунікації здатні створювати середовище, у якому такі навички формуються через постійну практичну взаємодію [33, с. 202-204].

Разом із тим інтерактивність цифрового середовища не є безумовно позитивною. Вона може сприяти поширенню неперевірених юридичних тверджень, емоційних інтерпретацій та спрощених пояснень права. У соціальних

мережах юридична інформація часто конкурує за увагу користувача з розважальним або сенсаційним контентом, що стимулює надмірне спрощення складних правових питань. У результаті формується ризик так званої фрагментарної правосвідомості, коли суб'єкт володіє окремими правовими тезами, але не розуміє їх меж, умов та взаємозв'язків.

Фрагментарна правосвідомість є особливо небезпечною тому, що може створювати ілюзію високої правової компетентності. Людина активно використовує юридичні терміни та посилається на окремі права, але не враховує кореспондуючих обов'язків, процедурних вимог та законних обмежень. Саме тому правове виховання повинно бути спрямоване на подолання однобічного сприйняття права як сукупності індивідуальних вимог до держави. Правова активність у демократичному суспільстві передбачає одночасне усвідомлення власних прав, обов'язків та необхідності поважати права інших [14, с. 24-29].

У цьому контексті доцільно розглядати цифрове правове виховання як системну діяльність, спрямовану на формування правових знань, ціннісних орієнтацій, критичної інформаційної компетентності та моделей правомірної активності, необхідних для усвідомленої участі особи у цифровому правопорядку. Таке визначення дозволяє підкреслити, що цифровий компонент правового виховання полягає не лише у використанні технологій для передачі інформації. Йдеться про формування специфічних компетентностей, необхідних саме для правового життя у цифровому середовищі [110, с. 91-104].

До таких компетентностей слід віднести здатність знаходити достовірну правову інформацію, визначати нормативний статус джерела, перевіряти актуальність юридичних положень, усвідомлювати правові наслідки електронних дій, критично оцінювати цифрові рекомендації та використовувати правові механізми захисту у випадку порушення. Важливим елементом є також здатність розрізняти правову норму, технічне правило, умови використання приватної платформи та інформаційну рекомендацію [104, с. 307]. Без такого розмежування суб'єкт може помилково сприймати технологічну заборону як юридичну або, навпаки, технічну можливість як доказ правомірності поведінки.

Отже, одним із завдань цифрового правового виховання має бути формування нормативної орієнтації у багаторівневому цифровому середовищі. Сучасний користувач одночасно взаємодіє з нормами державного права, локальними правилами цифрових платформ, технічними обмеженнями програмного середовища та неформальними соціальними нормами. Правове виховання повинно допомагати встановлювати ієрархію цих регуляторів і усвідомлювати пріоритет правових гарантій над приватною технологічною архітектурою [88, с. 286].

Не менш важливим є формування культури відповідального цифрового волевиявлення. Значна кількість юридично значущих дій сьогодні здійснюється через прості технологічні операції, які візуально можуть майже не відрізнятися від побутової взаємодії з цифровим сервісом. Підтвердження електронного документа, подання заяви, надання згоди або використання засобу електронної ідентифікації можуть спричиняти істотні правові наслідки. Правове виховання повинно формувати звичку оцінювати юридичний зміст дії до моменту її цифрового підтвердження.

У цьому аспекті доцільно говорити про принцип усвідомленості цифрової юридичної дії. Його зміст полягає у тому, що суб’єкт повинен мати достатній рівень правового розуміння для встановлення основних наслідків електронної дії та розмежування технічного натискання від юридичного волевиявлення. Саме правове виховання створює когнітивні та ціннісні передумови для реалізації цього принципу [171].

Разом із тим усвідомленість не може бути виключно індивідуальним обов’язком. Держава та інші суб’єкти, які проектують цифрові процедури, повинні надавати інформацію у формі, достатній для змістовного розуміння. Якщо юридичні наслідки свідомо приховані у складному тексті або інтерфейс побудований так, щоб стимулювати некритичне підтвердження, навіть високий рівень правової культури не гарантує повноцінного волевиявлення.

Саме тому правове виховання та правомірний технологічний дизайн повинні розглядатися як взаємодоповнювальні механізми. Перше формує

спроможність суб’єкта усвідомлено діяти, другий створює середовище, в якому така усвідомленість може бути реалізована [133, с. 1284]. Це особливо важливо для цифрового правопорядку, де поведінка особи значною мірою формується структурою технологічних інтерфейсів.

Окремим напрямом правового виховання стає формування культури захисту персональних даних. Цифрові комунікації передбачають постійне створення, передачу та обробку інформації про особу. Значна частина користувачів взаємодіє з такими процесами на рівні повсякденного використання цифрових сервісів і не завжди усвідомлює юридичне значення наданих даних. У результаті приватність може сприйматися не як право, а як другорядна технічна характеристика сервісу.

Правове виховання повинно сприяти формуванню іншого ставлення до персональних даних, за якого особа розуміє їх зв’язок з автономією, гідністю та можливістю контролювати інформацію про себе. При цьому не йдеться про формування постійної недовіри до цифрових сервісів. Метою має бути усвідомлена цифрова поведінка, за якої суб’єкт здатний оцінити, чи відповідає обсяг запитуваної інформації меті взаємодії та які основні юридичні можливості захисту існують у випадку порушення [3, с. 18].

Таке виховання має особливе значення в умовах поширення персоналізованих цифрових комунікацій. Алгоритмічні системи здатні формувати інформаційний потік відповідно до попередньої поведінки користувача, його інтересів та інших характеристик. Це означає, що різні особи можуть отримувати принципово різне інформаційне середовище, навіть коли формально користуються тією самою платформою. Для правового виховання така ситуація створює ризик інформаційної замкненості, коли суб’єкт постійно стикається лише з тими правовими позиціями, які підтверджують його попередні уявлення [75].

У зв’язку з цим важливим компонентом цифрового правового виховання має бути здатність до нормативного плюралізму, тобто готовність ознайомлюватися з різними правовими аргументами, відрізняти факт від оцінки

та визнавати можливість складного балансу конкуруючих прав та інтересів. Правова культура не повинна формуватися у вигляді інформаційної ізоляції, оскільки право демократичного суспільства значною мірою ґрунтується на аргументації, процедурі та можливості зіставлення різних позицій.

Цифрові комунікації суттєво посилюють значення медійної складової правового виховання. Юридично значуща інформація дедалі частіше поширюється у коротких повідомленнях, відеоформатах, візуальних матеріалах та інших формах, орієнтованих на швидке сприйняття. Це створює можливість зробити право більш доступним, але водночас підвищує ризик втрати контексту. Тому одним із завдань сучасної правопросвітницької діяльності є пошук балансу між зрозумілістю та юридичною точністю [156, с. 299].

Правове виховання не може бути ефективним, якщо юридична інформація залишається недоступною через надмірну професійну складність. Водночас спрощення повинно завершуватися там, де подальше скорочення починає спотворювати зміст правової норми. Саме тому необхідною є культура відповідального юридичного пояснення, яка передбачає здатність передавати складний правовий зміст зрозумілою мовою без втрати основних умов, меж та винятків.

У цифровому середовищі така культура повинна формуватися не лише серед юристів, але й серед публічних інституцій, які комунікують із громадянами. Офіційне повідомлення має бути не просто формально правильним, а практично зрозумілим для людини, яка повинна на його основі здійснити юридично значущу дію [80]. У цьому сенсі якість державної комунікації безпосередньо впливає на результат правового виховання.

Правове виховання також пов’язане з формуванням готовності до правомірної активності. Традиційно правомірність часто розглядається переважно через утримання від порушення закону. Проте сучасний цифровий правопорядок потребує активнішої моделі суб’єкта, який не лише не порушує право, але й використовує передбачені ним можливості, бере участь у суспільних

процесах, звертається до органів влади, використовує механізми контролю та захисту [46].

Саме тому правове виховання повинно формувати не культуру юридичної пасивності, а культуру правомірної ініціативи. Особа має усвідомлювати, що право є не лише системою заборон, але й інструментом участі, самозахисту, комунікації та впливу на публічні процеси. У цифровому середовищі можливості такої участі значно розширюються завдяки електронним зверненням, публічним консультаціям, цифровим платформам взаємодії та іншим інструментам.

На цій основі доцільно визначити правову активність у цифровому правопорядку як усвідомлену, добровільну та нормативно орієнтовану діяльність суб'єкта, спрямовану на реалізацію власних прав, виконання юридичних обов'язків, захист законних інтересів та правомірну участь у суспільно значущих процесах із використанням цифрових засобів. Таке розуміння дозволяє відмежувати правову активність від простої інтенсивності цифрової поведінки. Висока активність у мережі не є правовою активністю, якщо вона не має юридично значущої та правомірної спрямованості [41, с. 17].

Правове виховання у цьому механізмі виконує мотиваційну функцію. Воно формує не лише знання про доступні юридичні можливості, але й внутрішню готовність ними скористатися. Людина може знати про своє право на звернення або оскарження, але не використовувати його через недовіру, відчуття безрезультативності або недостатнє розуміння процедури [55, с. 38]. Правове виховання повинно долати таку пасивність через демонстрацію практичної цінності юридичних механізмів.

Водночас формування правової активності не повинно перетворюватися на нав'язування певної моделі суспільної поведінки. Правова держава повинна створювати умови для реалізації активності, але зберігати автономію людини. Саме тому метою виховання є не примус до максимальної участі, а формування здатності усвідомлено вирішувати, коли і яким правовим механізмом необхідно скористатися.

Це дозволяє сформулювати принцип добровільної правової активізації. Держава може стимулювати правову обізнаність, участь та використання цифрових правових механізмів, але не повинна перетворювати участь у них на прихований показник лояльності чи суспільної благонадійності. Правова активність має залишатися проявом автономного волевиявлення суб'єкта [76].

Особливо важливо це у цифровому середовищі, де активність легко кількісно вимірювати. Кількість звернень, участь в електронних консультаціях, цифрова взаємодія з державою та інші форми поведінки можуть автоматично фіксуватися. Однак такі дані не повинні використовуватися для формування загального рейтингу правової активності особи або оцінювання її якості як громадянина. Демократичний правопорядок не може перетворювати правову участь на систему цифрового ранжування людей.

Таким чином, правове виховання повинно одночасно стимулювати участь і захищати свободу неучасті. Такий баланс є важливим критерієм відмежування демократичної моделі правової активізації від технологічного управління поведінкою [49, с. 8-17].

Окремим напрямом правового виховання у цифровому середовищі є формування здатності розпізнавати неправомірний вплив. Цифрові комунікації дозволяють використовувати персоналізовані повідомлення, поведінкове профілювання та різні способи впливу на рішення користувача. У такому середовищі правова автономія залежить не лише від наявності формального вибору, але й від здатності суб'єкта усвідомити, що його вибір може бути технологічно спрямованим [11, с. 18].

Правове виховання повинно тому включати елементи критичної поведінкової компетентності. Особа має розуміти, що інтерфейс, спосіб подання інформації, послідовність цифрових дій та персоналізація можуть впливати на рішення. Це не означає, що кожний цифровий стимул є маніпулятивним. Однак здатність розпізнавати можливий вплив посилює автономність юридично значущого вибору.

Саме тут правове виховання безпосередньо пов’язується із захистом гідності та свободи особи. Суб’єкт цифрового правопорядку не повинен перетворюватися на об’єкт прихованого алгоритмічного управління. Правова активність має ґрунтуватися на усвідомленому рішенні, а не на технологічно сконструйованій реакції [192, с. 181].

Важливим напрямом сучасного правового виховання є також формування критичного ставлення до штучного інтелекту як джерела правової інформації. Генеративні та інші автоматизовані системи можуть істотно спрощувати пошук та пояснення юридичної інформації, однак їх відповіді не повинні сприйматися як самостійне джерело права. Вони можуть бути корисним допоміжним засобом, але потребують перевірки, особливо коли від інформації залежить юридично значуще рішення [59, с. 48-58].

У цьому зв’язку доцільно говорити про культуру верифікації цифрової правової інформації. Її зміст полягає у звичці перевіряти нормативну підставу юридичного твердження, актуальність правового акта та компетентність джерела перед здійсненням важливої юридичної дії. Така культура стає одним із ключових результатів правового виховання у середовищі, де створення зовні переконливого тексту більше не гарантує його правдивості.

Здатність до верифікації водночас не повинна перетворювати кожного громадянина на професійного юриста. Завдання держави полягає у створенні доступних офіційних інформаційних ресурсів, які дозволяють підтвердити основні юридичні положення без надмірних спеціальних знань [157, с. 171]. Таким чином, індивідуальна критична компетентність та інституційна доступність достовірної інформації повинні розвиватися паралельно.

Особливу роль у правовому вихованні відіграє освітнє середовище. Саме через нього можна системно формувати базове розуміння правових цінностей, способів юридичного захисту та відповідальної цифрової поведінки. Проте правова освіта у цифрову добу повинна орієнтуватися не лише на засвоєння змісту нормативних положень, а на розвиток практичної компетентності.

Доцільним є використання ситуаційного підходу, за якого суб'єкт навчається розпізнавати юридично значущі обставини та обирати правомірний алгоритм дій. Такий підхід значно ближчий до реальної цифрової поведінки, де людина рідко стикається з питанням у формі абстрактного нормативного визначення, але часто повинна швидко зрозуміти, чи має конкретна цифрова дія юридичні наслідки [81].

Важливим результатом правового виховання повинна стати здатність не лише запобігати порушенню, але й реагувати на нього. Правова активність виявляється у готовності фіксувати порушення, використовувати процедури звернення, оскарження та інші законні механізми. У цифровому середовищі особа повинна розуміти, що технологічна форма порушення не усуває можливості правового захисту.

Саме тому правове виховання має подолати уявлення про цифровий простір як сферу, де право діє слабше або менш визначено. Правопорядок повинен сприйматися як безперервний щодо фізичного та цифрового середовищ. Технологічна форма взаємодії змінює спосіб реалізації норми, але не усуває нормативних вимог [35, с. 30].

На цій основі доцільно сформулювати принцип нормативної безперервності цифрового виховання. Його зміст полягає у формуванні переконання, що фундаментальні правові цінності, межі правомірності та відповідальність зберігають силу незалежно від того, здійснюється поведінка у фізичному чи цифровому просторі [161, с. 105]. Такий принцип запобігає подвійним стандартам поведінки, за яких суб'єкт дотримується правових вимог у традиційній взаємодії, але ігнорує їх у мережевому середовищі.

Правове виховання також повинно сприяти формуванню культури поваги до прав інших суб'єктів у цифровій комунікації. Правова активність не може оцінюватися лише з позиції здатності особи відстоювати власні інтереси. Зрілий суб'єкт повинен одночасно усвідомлювати межі власних прав та недопустимість реалізації свободи шляхом необґрунтованого порушення прав інших.

Це особливо важливо в умовах високої швидкості поширення інформації. Одна необдумана цифрова дія може мати значно більший масштаб наслідків, ніж аналогічна дія у традиційній комунікації. Відтак відповідальність у цифровому середовищі повинна включати розуміння потенційного масштабу наслідків власної поведінки [12, с. 169-180].

У цьому контексті правове виховання виконує превентивну функцію. Воно формує здатність прогнозувати юридичні наслідки до здійснення дії, а не лише реагувати на них після виникнення порушення. Саме ця прогностична складова є однією з важливих характеристик правової зрілості.

Доцільно тому виділити прогностичну правову компетентність як складову цифрового правового виховання. Вона полягає у здатності суб'єкта передбачати основні юридично значущі наслідки власної цифрової поведінки, оцінювати ризик порушення прав та обирати більш правомірну модель дій. Така компетентність сприяє переходу від реактивного до превентивного типу правомірної поведінки [144, с. 103].

Окремого значення набуває інституційна складова правового виховання. Формування правової активності не може бути результатом лише освітньої діяльності. Повсякденна практика взаємодії громадянина з державою також має виховний ефект. Якщо суб'єкт бачить, що юридичне звернення отримує змістовну відповідь, порушене право може бути відновлене, а цифрова процедура є передбачуваною, у нього формується переконання у практичній цінності правових механізмів.

Якщо ж правова процедура систематично виявляється формальною, незрозумілою або безрезультативною, будь яка правопросвітницька діяльність матиме обмежений ефект. Людина навчається праву не лише через тексти та освітні матеріали, але й через власний інституційний досвід. Саме тому державні органи фактично є постійними суб'єктами правового виховання через характер власної діяльності [115].

Це дозволяє сформулювати поняття інституційного виховного ефекту права. Під ним доцільно розуміти вплив реальної практики функціонування

правових інституцій на правосвідомість, довіру до права та готовність суб'єкта використовувати юридичні механізми. Позитивний ефект формується там, де право демонструє передбачуваність, справедливість та результативність. Негативний ефект виникає тоді, коли задекларовані юридичні можливості систематично не підтверджуються практикою.

В умовах цифровізації такий інституційний ефект значною мірою створюється цифровими сервісами держави. Електронний інтерфейс, спосіб комунікації, швидкість реагування, зрозумілість повідомлень та процедура виправлення помилок стають повсякденним способом, через який громадянин безпосередньо сприймає право. Саме тому цифровий сервіс виконує не лише функціональну, але й виховну роль [122, с. 130-134].

Висока якість цифрової взаємодії здатна формувати повагу до правових процедур не через абстрактні заклики, а через практичний досвід. Якщо людина бачить, що процедура працює передбачувано та справедливо, вона має більше підстав добровільно користуватися правовими механізмами у майбутньому. Таким чином, інституційна ефективність може виступати засобом правового виховання.

І навпаки, систематичні цифрові помилки, непрозорість або неможливість встановити відповідального суб'єкта можуть сприяти формуванню правового нігілізму. У такому випадку проблема полягає не у відсутності правового виховання громадянина, а у суперечності між виховним повідомленням держави та її реальною поведінкою [142, с. 221]. Саме тому правове виховання повинно бути інституційно правдоподібним, тобто його ціннісні орієнтири мають підтверджуватися практикою публічної влади.

На цій основі можна сформулювати принцип інституційної достовірності правового виховання. Держава може ефективно формувати повагу до права лише тоді, коли її власна діяльність демонструє реальне дотримання тих правових цінностей, які вона декларує. У цифровому середовищі ця вимога набуває особливої наочності, оскільки невідповідність між формальною правовою нормою та реальною роботою системи швидко стає очевидною значній кількості користувачів [125, с. 136-143].

Важливе значення має і участь громадянського суспільства у правовому вихованні. Цифрові комунікації дозволяють професійним спільнотам, освітнім організаціям та іншим суспільним суб'єктам поширювати правові знання, пояснювати законодавчі зміни та формувати культуру суспільної дискусії. Така багатосуб'єктність є позитивною ознакою демократичного середовища, оскільки правове виховання не повинно бути монополією держави [192, с. 88-89].

Водночас багатосуб'єктність підвищує вимоги до достовірності та професійної етики. Особа повинна мати можливість відрізняти офіційне повідомлення від приватного тлумачення. Саме тому розвиток цифрового правового виховання повинен супроводжуватися формуванням культури джерельної відповідальності, за якої автор юридичної інформації чітко розмежовує норму, власне тлумачення та оцінку.

Окремим суб'єктом цифрового правового виховання поступово стають технологічні платформи. Через правила користування, системи попереджень, модерацію та дизайн інтерфейсу вони фактично впливають на уявлення людини про допустиму поведінку. Проте така виховна функція має приватну природу та не може ототожнюватися з правовим вихованням у вузькому значенні.

Приватна платформа здатна сприяти поширенню правомірних моделей поведінки, але її правила можуть бути зумовлені власними корпоративними інтересами. Саме тому користувач повинен усвідомлювати, що платформа не є джерелом загального права, а її нормативні вимоги підлягають оцінці з позиції чинного законодавства [188, с. 171-173]. Це ще раз підтверджує необхідність розвитку нормативної критичності.

У цифровому правопорядку особливого значення набуває також формування здатності до конструктивної правової комунікації. Активність суб'єкта може виявлятися у публічному обговоренні законодавчих ініціатив, діяльності органів влади або суспільно важливих правових питань. Однак висока інтенсивність комунікації не завжди означає її правову якість [64, с. 117].

Правове виховання повинно формувати здатність аргументувати позицію, відрізняти правовий аргумент від особистої оцінки, визнавати необхідність

процедури та поважати право іншого на відмінну позицію. Саме така комунікативна культура є необхідною умовою цифрової демократії та зрілого правопорядку.

У цьому аспекті важливо відрізняти правову активність від правового радикалізму. Активний суб'єкт використовує юридичні механізми та аргументи, тоді як радикалізована цифрова поведінка може заперечувати саму необхідність процедури або виправдовувати порушення права досягненням бажаного результату. Правове виховання повинно формувати переконання, що легітимність мети не усуває вимоги до правомірності засобів [16, с. 82].

Відтак однією з центральних цінностей правового виховання залишається процедурність. Демократичний правопорядок відрізняється від ситуативної справедливості саме тим, що правові конфлікти вирішуються через передбачені інституційні механізми. У цифровому середовищі, де реакція може бути миттєвою, особливо важливо формувати готовність використовувати процедуру, а не замінювати її інформаційним тиском.

Це дозволяє говорити про культуру процедурної активності як складову цифрового правового виховання. Вона полягає у готовності суб'єкта захищати права через передбачені законом механізми, поважаючи встановлені правила та права інших учасників. Саме така активність зміцнює правопорядок, а не просто збільшує кількість публічних реакцій [137, с. 67].

Важливою функцією правового виховання є також формування відповідальності за цифровий слід юридично значущої поведінки. Електронні дії часто залишають довготривалі інформаційні наслідки, які можуть бути використані як докази або впливати на правове становище особи у майбутньому. Суб'єкт повинен усвідомлювати, що цифрова комунікація має значно вищий рівень фіксованості, ніж значна частина традиційної усної взаємодії.

Таке усвідомлення не повинно формувати страх перед цифровою комунікацією. Його метою є розвиток відповідальності та здатності оцінювати наслідки до моменту здійснення юридично значущої дії. У цьому сенсі правове виховання виконує функцію формування часової відповідальності, пов'язуючи

поточну цифрову поведінку з можливими майбутніми юридичними наслідками [174, с. 306-318].

Правове виховання в цифрових комунікаціях має також сприяти формуванню стійкості до неправдивої правової інформації. Окремі юридичні міфи можуть швидко поширюватися через мережеві механізми і набувати вигляду загальновизнаних правил. Спростування такої інформації часто потребує значно більше часу, ніж її первинне поширення.

Саме тому необхідно формувати превентивну інформаційну стійкість. Суб'єкт із достатнім рівнем правового виховання не повинен приймати юридичне твердження лише через його масову популярність або багаторазове повторення. Визначальною має бути нормативна підстава, а не інформаційний авторитет більшості [78].

На наш погляд, інформаційну стійкість доцільно розглядати як одну зі складових правової активності. Активний суб'єкт не лише споживає правову інформацію, але й здатний її перевіряти, відмовлятися від поширення сумнівного матеріалу та коригувати власну позицію після отримання достовірних даних.

У цьому проявляється особливий зв'язок між правовим вихованням та відповідальністю за цифрову комунікацію. Висока правова культура передбачає не тільки свободу висловлювання, але й готовність відповідально ставитися до юридично значущих тверджень, які можуть впливати на поведінку інших осіб.

Важливим напрямом є також формування правового виховання професійних суб'єктів, які безпосередньо впливають на цифровий правопорядок. До них належать юристи, посадові особи, адміністратори цифрових систем, розробники та інші фахівці, чиї рішення можуть мати юридичні наслідки [94, с. 395]. Для них недостатньо загальної правової обізнаності. Необхідна професійна культура, орієнтована на усвідомлення правових наслідків технологічних рішень.

Особливо це стосується розробників цифрових систем. Технічне рішення щодо структури інтерфейсу, способу обробки даних або автоматичної класифікації може фактично впливати на реалізацію прав. Отже, цифровий правопорядок потребує формування міждисциплінарної правової

відповідальності, за якої технічний спеціаліст розуміє, що програмний дизайн може мати нормативні наслідки [102, с. 154-156].

Це не означає, що кожний розробник повинен мати юридичну освіту. Проте механізм проектування систем повинен забезпечувати постійну взаємодію технічної та правової експертизи. Правове виховання у професійному середовищі має формувати звичку ставити питання не лише про те, чи працює технологія, але й про те, чи відповідає її робота праву.

Саме така професійна орієнтація є передумовою правомірного технологічного дизайну. Вона дозволяє включати юридичні цінності у структуру цифрової системи ще на етапі проектування, а не реагувати на порушення лише після її впровадження [163, с. 535-539].

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що правове виховання у цифрових комунікаціях переходить від переважно інформаційної до компетентнісної та ціннісно орієнтованої моделі. Його результатом має бути не просто поінформований користувач, а правово активний суб’єкт, здатний усвідомлено реалізовувати права, відповідально виконувати обов’язки, критично працювати з цифровою інформацією та використовувати законні механізми захисту.

На цій основі доцільно визначити цифрове правове виховання як системний, цілеспрямований та безперервний процес формування правових знань, ціннісних орієнтацій, критичних інформаційних компетентностей і моделей правомірної активності, необхідних для автономної та відповідальної участі суб’єкта у цифровому правопорядку [82].

Таке розуміння дозволяє виділити основні функції цифрового правового виховання. До них належать пізнавальна, ціннісна, мотиваційна, превентивна, критично аналітична, комунікативна та активізаційна функції. Пізнавальна забезпечує розуміння права, ціннісна формує повагу до його принципів, мотиваційна створює внутрішню готовність діяти правомірно, превентивна сприяє прогнозуванню наслідків, критично аналітична забезпечує здатність перевіряти інформацію, комунікативна формує культуру правового діалогу, а

активізаційна спрямовує суб’єкта на практичне використання юридичних можливостей [128, с. 177].

Особливість цифрового середовища полягає у тому, що всі зазначені функції реалізуються одночасно у надзвичайно динамічному інформаційному просторі. Саме тому правове виховання повинно бути безперервним. Разове отримання юридичних знань не забезпечує достатньої правової спроможності в умовах швидкої зміни законодавства, цифрових сервісів та технологічних ризиків.

У цьому сенсі доцільно сформулювати принцип безперервності цифрового правового розвитку. Його зміст полягає у необхідності постійного оновлення правових знань та навичок відповідно до трансформації цифрового середовища. Така безперервність повинна забезпечуватися через формальну освіту, державні інформаційні ресурси, професійне навчання та доступні суспільні механізми правової просвіти [182, с. 307-322].

Водночас кількість правопросвітницького контенту не може бути головним показником результативності. Ефективність правового виховання повинна визначатися зміною поведінкової спроможності суб’єкта. Якщо людина після отримання інформації здатна самостійно знайти нормативну підставу, усвідомити юридичний наслідок, використати належний механізм захисту та уникнути очевидно неправомірної цифрової дії, правове виховання досягає своєї практичної мети.

На цій підставі можна запропонувати категорію результативності правового виховання, яка визначається не обсягом переданої інформації, а ступенем перетворення правового знання на усвідомлену правомірну активність. Саме цей критерій найбільш точно відповідає завданням формування цифрового правопорядку [143, с. 266].

У підсумку правове виховання в умовах цифрових комунікацій слід розглядати як один із центральних механізмів формування правової активності. Воно забезпечує зв’язок між правовим знанням, ціннісним ставленням до права та практичною поведінкою суб’єкта. У цифровому суспільстві цей зв’язок стає

складнішим через інформаційне перевантаження, алгоритмічну персоналізацію, високу швидкість комунікації та технологічне посередництво юридичних дій.

Саме тому ефективна модель правового виховання повинна формувати здатність до критичної правової орієнтації, а не до пасивного засвоєння інформації. Суб'єкт цифрового правопорядку має бути спроможним розрізняти нормативні рівні, перевіряти достовірність правової інформації, усвідомлювати юридичні наслідки цифрової поведінки та самостійно обирати правомірні способи реалізації власних інтересів [206, с. 1562-1567].

У кінцевому підсумку правове виховання у цифрову добу повинно сприяти формуванню не слухняного користувача цифрової системи, а автономного, відповідального та правово активного суб'єкта. Його правомірна поведінка повинна ґрунтуватися не на технологічній неможливості порушення, а на внутрішньому усвідомленні нормативних меж і цінності права [109]. Саме така модель відповідає демократичному правопорядку, у якому технології посилюють здатність особи реалізувати право, але не замінюють її правосвідомість.

Отже, правове виховання в умовах цифрових комунікацій набуває стратегічного значення для формування правової активності суб'єктів. Його метою має бути розвиток цифрової правової автономії, критичної інформаційної компетентності, усвідомленого електронного волевиявлення, відповідальності за цифрову поведінку та готовності використовувати правові механізми участі й захисту. Саме поєднання цих характеристик створює основу для формування суб'єкта, який не лише адаптується до цифрового правопорядку, але й здатний свідомо діяти в ньому відповідно до принципів права, свободи, відповідальності та поваги до прав інших осіб.

3.2. Взаємодія держави і громадянського суспільства в реалізації права в цифровому середовищі

Цифрова трансформація правопорядку змінює не лише технологічні засоби реалізації права, але й характер взаємодії між державою та громадянським

суспільством. У традиційній моделі держава переважно виступала суб’єктом правотворення, правозастосування та організації юридичних процедур, тоді як громадянське суспільство реалізовувало свої можливості через звернення, участь у виборах, діяльність громадських об’єднань, публічні дискусії та інші форми суспільної активності. Цифрове середовище істотно розширило канали такої взаємодії, зробивши її швидшою, постійнішою та менш залежною від фізичного простору. Електронні звернення, цифрові консультації, петиції, відкриті дані, онлайн платформи участі, цифрові правозахисні ініціативи та інші механізми створюють можливість для громадян значно активніше впливати на реалізацію права, контролювати діяльність публічних інституцій та брати участь у формуванні нормативних рішень.

У цьому контексті взаємодію держави і громадянського суспільства доцільно розглядати не як сукупність окремих комунікаційних процедур, а як важливий елемент механізму реалізації права. Право набуває реальної ефективності не лише через діяльність державних органів, але й через активність громадян, професійних спільнот, громадських організацій, правозахисних інституцій та інших суб’єктів, які використовують юридичні можливості, формують суспільний запит, виявляють проблеми правозастосування та стимулюють корекцію правової політики [127, с. 890-892]. Цифрове середовище робить таку взаємодію більш оперативною та масштабною, але одночасно створює нові ризики, пов’язані з інформаційною маніпуляцією, нерівністю цифрового доступу, алгоритмічним формуванням суспільної видимості та можливістю підміни змістовної участі формальними цифровими процедурами.

Саме тому цифрову взаємодію держави та громадянського суспільства необхідно оцінювати не лише з позиції кількості доступних електронних інструментів, але й з позиції їх правової результативності. Наявність електронної платформи для звернення або консультації ще не означає реальної участі, якщо позиція громадян не впливає на процес прийняття рішень, відповіді мають формальний характер або цифрова процедура не дозволяє простежити подальшу долю висловленої пропозиції. Відтак ключовим критерієм має бути не сама

технологічна доступність каналу, а його здатність забезпечувати юридично та інституційно значущий зворотний зв’язок [80].

На наш погляд, взаємодію держави та громадянського суспільства у цифровому середовищі доцільно розуміти як систему нормативно врегульованих і технологічно опосередкованих форм участі, комунікації, контролю та співпраці, через які суб’єкти громадянського суспільства реалізують правові можливості, а держава отримує, опрацьовує та враховує суспільно значущу інформацію у процесах правотворення, правозастосування та публічного управління. Таке визначення підкреслює двосторонній характер відповідної взаємодії. Йдеться не лише про передачу інформації від держави до громадянина, але й про можливість громадянина впливати на державне рішення у передбачених правом формах.

У цифрову добу особливого значення набуває перехід від інформаційної відкритості держави до інтерактивної підзвітності. Просте розміщення нормативних актів, статистичних матеріалів або повідомлень про діяльність органу є необхідною, але вже недостатньою умовою демократичної цифрової взаємодії. Суб’єкт повинен мати не лише можливість отримати інформацію, але й поставити питання, висловити заперечення, подати пропозицію, оскаржити дію або отримати пояснення [186, с. 184-190]. Саме така інтерактивність перетворює цифрову відкритість із одностороннього інформування на механізм реальної підзвітності.

Водночас інтерактивність сама по собі не гарантує впливу. Держава може створити значну кількість цифрових каналів комунікації, які фактично не інтегровані у процес прийняття рішень. У такому разі виникає феномен формальної цифрової участі, коли зовнішньо громадянин має можливість висловитися, але його участь не породжує жодної інституційної реакції. Така модель небезпечна тим, що створює ілюзію відкритості, але з часом може посилювати недовіру, якщо громадяни не бачать зв’язку між власною активністю та діями держави [117, с. 212-223].

Звідси випливає необхідність принципу результативного цифрового зворотного зв’язку. Його зміст полягає у тому, що цифрова форма участі повинна

передбачати можливість простежити, яким чином позиція громадянина була отримана, розглянута та врахована або чому вона була відхилена. Такий принцип не означає, що будь яка пропозиція повинна автоматично ставати державним рішенням. Йдеться про обов'язок держави демонструвати змістовну реакцію на правомірну громадянську активність.

Саме через результативний зворотний зв'язок формується довіра до цифрових механізмів участі. Якщо громадянин бачить, що його звернення або пропозиція має інституційну траєкторію і не зникає у безособовій цифровій системі, він отримує підтвердження практичної цінності правових механізмів. Відсутність такого зв'язку, навпаки, формує цифрову правову пасивність і переконання у декоративності участі [158, с. 3-15].

Важливим інструментом взаємодії держави та громадянського суспільства є електронні звернення. Їх цифровізація істотно знижує організаційні бар'єри між громадянином та органом публічної влади, дозволяє швидше передавати інформацію, фіксувати факт звернення та відстежувати його розгляд. Проте юридична ефективність електронного звернення залежить від того, наскільки цифрова форма забезпечує ті самі гарантії, що й традиційна процедура [43, с. 169]. Особа повинна мати впевненість у належній реєстрації звернення, дотриманні строків та можливості отримати змістовну відповідь.

У цьому аспекті цифровізація здатна навіть посилити правову визначеність. Автоматична фіксація дати та часу, електронне підтвердження надходження, історія розгляду та цифрове повідомлення про результат створюють значно більшу прозорість порівняно з непростежуваною паперовою процедурою. Водночас такі можливості повинні використовуватися саме для захисту права громадянина, а не лише для внутрішнього адміністративного контролю [88, с. 6-12].

Не менш важливим механізмом є електронна петиція як форма колективної правової активності. Її значення полягає не лише у можливості швидко зібрати підтримку певної пропозиції, але й у трансформації індивідуального суспільного

запиту у публічно видиму форму колективної участі. Цифровий формат дозволяє значно ширше мобілізувати громадян та робить процес підтримки доступнішим.

Разом із тим кількісний критерій підтримки не повинен бути єдиним показником суспільної значущості. Питання, які стосуються прав меншості або складних юридичних проблем, можуть не отримувати масової підтримки, але залишатися важливими з позиції верховенства права [28, с. 168]. Саме тому цифрова демократія не може перетворюватися на механічне управління більшістю цифрових голосів.

Право у демократичній державі виконує також функцію захисту від надмірного впливу більшості. Отже, електронна участь повинна функціонувати у межах конституційних та правових принципів, а не замінювати їх. Підтримка великої кількості користувачів може бути підставою для розгляду питання, але не надає автоматичної легітимності рішенню, яке суперечить фундаментальним правам [19].

У цьому контексті важливо сформулювати принцип нормативної обмеженості цифрової більшості. Його зміст полягає у тому, що кількісно виражена цифрова підтримка не може бути самостійною підставою для відступу від фундаментальних правових принципів. Це дозволяє поєднати інструменти цифрової демократії з вимогами правової держави.

Особливе значення має цифрова участь громадянського суспільства у правотворенні. Публічні консультації, електронне обговорення проектів нормативних актів та можливість подання пропозицій створюють передумови для підвищення легітимності та якості правотворчих рішень. Громадські організації та професійні спільноти можуть надавати інформацію про фактичні наслідки регулювання, яку законодавець або орган виконавчої влади не завжди здатний отримати самостійно [34, с. 211-213].

Саме цифровий формат здатний істотно розширити коло учасників правотворчої дискусії. Фізична участь у засіданні або громадському слуханні обмежена часом і місцем, тоді як онлайн консультація потенційно відкрита для

значно ширшої аудиторії. Проте розширення кількості учасників не повинно супроводжуватися зниженням якості обговорення.

Виникає потреба у таких цифрових механізмах, які дозволяють не лише збирати велику кількість коротких реакцій, але й структурувати аргументовані пропозиції. Правотворча участь має бути орієнтована на зміст, а не виключно на кількість повідомлень [52, с. 62-63]. Саме тому цифрові консультації повинні передбачати можливість подання обґрунтованих позицій, а державні органи повинні пояснювати, які аргументи були враховані.

На цій основі доцільно говорити про принцип аргументативної якості цифрової участі. Його зміст полягає у тому, що цінність громадянської позиції повинна визначатися не лише кількістю цифрової підтримки, але й її нормативною та фактичною обґрунтованістю. Такий підхід є особливо важливим у правотворенні, де рішення повинно ґрунтуватися на балансі інтересів, правових принципах та прогнозуванні наслідків.

Громадянське суспільство виконує також важливу функцію моніторингу реалізації права. Громадські організації, правозахисні ініціативи, професійні об’єднання та незалежні експертні середовища можуть виявляти системні проблеми правозастосування, недоліки цифрових сервісів, дискримінаційні наслідки технологічних рішень та інші порушення, які не завжди є очевидними для державної системи зсередини [65, с. 298-303].

У цифровому середовищі можливості такого моніторингу істотно розширюються завдяки відкритим даним, публічним реєстрам та іншим інформаційним ресурсам. Однак відкритість інформації сама по собі не гарантує підзвітності. Необхідна можливість перетворити виявлену проблему на юридично значущу реакцію через звернення, судовий захист, публічну консультацію або інший інституційний механізм.

Саме тому відкриті дані слід розглядати не лише як інформаційний ресурс, але й як інструмент правового контролю. Їх демократична цінність полягає у можливості громадянського суспільства перевіряти діяльність держави, виявляти

закономірності та аргументовано ставити питання про законність, ефективність або справедливість певної практики [60, с. 269].

Водночас відкритість даних повинна узгоджуватися із захистом приватності. Не вся інформація, яка перебуває у державному розпорядженні, може бути відкритою лише з мотивів прозорості. Баланс між суспільним інтересом та захистом персональних даних залишається одним із центральних правових питань цифрової підзвітності.

Звідси випливає принцип правомірної прозорості, за якого відкритість державної інформації повинна бути достатньою для демократичного контролю, але не створювати непропорційного втручання у права приватних осіб. Такий підхід дозволяє уникнути спрощеного ототожнення максимальної відкритості з максимальною демократичністю [31, с. 82-83].

Правозахисна діяльність громадянського суспільства у цифровому середовищі також набуває нових форм. Інформаційні кампанії, онлайн консультації, цифрові платформи правової допомоги, громадський моніторинг та інші механізми можуть значно розширювати доступ до захисту. Для осіб, які не мають можливості фізично звернутися до правозахисної організації, цифрові канали можуть стати основним способом отримання інформації та підтримки.

Водночас цифровізація правозахисної діяльності потребує особливої уваги до захисту конфіденційної інформації, достовірності консультацій та безпеки користувачів. Правозахисна платформа, яка працює з юридично чутливими даними, має підвищені вимоги до цифрової відповідальності [175, с. 126].

Саме тому взаємодія держави і громадянського суспільства не повинна будуватися на уявленні про технологічну нейтральність громадських суб’єктів. Вони так само повинні дотримуватися стандартів захисту даних, правової достовірності та відповідальної цифрової комунікації.

Особливу роль у сучасному цифровому правопорядку відіграють професійні громадські спільноти. Юристи, науковці, експерти у сфері цифрових технологій та інші фахівці здатні виконувати посередницьку функцію між складним технологічним регулюванням і суспільством. Вони можуть

перекладати складні нормативні проблеми у зрозумілу публічну дискусію, здійснювати експертизу цифрових рішень та формувати аргументовані пропозиції до державної політики [95, с. 120-133].

Таке експертне посередництво є особливо важливим у сферах, де технічна складність може створювати інформаційну асиметрію між державою та громадянином. Якщо цифрова система є настільки складною, що пересічна особа не здатна самостійно оцінити її правові ризики, громадянське суспільство може виконувати функцію колективної правової експертизи.

На наш погляд, це дозволяє сформулювати поняття громадянської цифрової правової експертизи. Під нею доцільно розуміти діяльність незалежних професійних та громадських суб'єктів, спрямовану на оцінювання цифрових рішень держави з позицій законності, прав людини, доступності та інших юридично значущих критеріїв. Така експертиза не замінює державний контроль, але доповнює його зовнішньою перспективою [26, с. 69].

Важливою функцією громадянського суспільства є також виявлення прихованих наслідків цифрового регулювання. Державна система може оцінювати успішність сервісу за загальними показниками, тоді як громадські організації здатні виявляти проблеми окремих груп, які статистично непомітні. Саме тому участь громадянського суспільства підвищує чутливість цифрової політики до реальної соціальної різноманітності [81].

Це особливо важливо у контексті цифрової нерівності. Формально універсальний цифровий інструмент може бути фактично складнішим для окремих категорій населення. Громадянське суспільство здатне виявляти такі бар'єри та передавати державі інформацію про їх реальний вплив на здійснення прав.

У цьому сенсі взаємодія держави та громадянського суспільства виконує корекційну функцію. Цифрова політика не повинна розглядатися як одноразово спроектована модель. Вона має постійно уточнюватися на основі практики та суспільного зворотного зв'язку.

Саме тому доцільно говорити про адаптивне співрегулювання цифрового правопорядку. Його сутність полягає у тому, що держава зберігає нормативну та інституційну відповідальність за правове регулювання, але системно використовує інформацію, експертизу та практичний досвід громадянського суспільства для корекції цифрових механізмів. Таке співрегулювання не означає передачі державних повноважень недержавним суб'єктам, а передбачає їх змістовне залучення до процесу вдосконалення правового середовища [114, с. 214-216].

Водночас участь громадянського суспільства не повинна створювати ілюзію розподілу відповідальності за державне рішення. Якщо остаточне рішення приймає орган публічної влади, саме він несе юридичну та політичну відповідальність за його зміст. Громадська консультація або експертне обговорення не можуть використовуватися як спосіб перекласти відповідальність на учасників.

Таким чином, цифрове співрегулювання потребує чіткого розмежування участі та компетенції. Громадянське суспільство впливає на формування рішення, але не підміняє суб'єкта, якому право надало відповідні владні повноваження [15, с. 159]. Саме це зберігає демократичну та юридичну легітимність процесу.

Особливого значення набуває проблема цифрової репрезентативності. Учасники онлайн консультацій або електронних обговорень не завжди відображають позицію всього суспільства. Цифрова активність розподілена нерівномірно, оскільки різні групи мають неоднакові можливості, мотивацію та компетентність для участі [70].

Отже, велика кількість цифрових реакцій не повинна автоматично сприйматися як повне відображення суспільної волі. Держава повинна враховувати можливу нерепрезентативність цифрового середовища та поєднувати онлайн інструменти з іншими способами отримання суспільної позиції.

На цій основі доцільно сформулювати принцип репрезентативної обережності цифрової участі. Його зміст полягає у тому, що результати онлайн

взаємодії повинні інтерпретуватися з урахуванням структури учасників, доступності процедури та можливих бар'єрів для окремих соціальних груп. Такий підхід дозволяє уникнути помилкового ототожнення цифрово активної частини суспільства з усім суспільством [89, с. 303-306].

Алгоритмічні системи створюють додаткову проблему видимості громадянської позиції. Інформаційні платформи можуть визначати, які теми отримують більше уваги, які повідомлення поширюються швидше та які суспільні дискусії стають домінантними. Це означає, що цифрова публічність не є повністю нейтральною.

У результаті суспільна значущість питання може частково визначатися не його юридичною важливістю, а алгоритмічною логікою інформаційного поширення. Саме тому держава не повинна формувати правову політику виключно на основі видимості теми у цифровому просторі [35, с. 26-28].

Це дозволяє сформулювати принцип відокремлення цифрової популярності від нормативної значущості. Масове поширення певної позиції може свідчити про суспільний інтерес, але не замінює правового аналізу. Так само маловидима проблема може мати фундаментальне значення для прав людини.

Важливим аспектом взаємодії держави і громадянського суспільства є протидія дезінформації у сфері права. Неправдиве повідомлення про зміст законодавства, порядок реалізації права або діяльність державного органу може безпосередньо вплинути на поведінку громадян [53, с. 355-369]. У цифровому середовищі така інформація здатна поширюватися надзвичайно швидко.

Держава має законний інтерес у забезпеченні доступу до достовірної правової інформації, але протидія дезінформації не повинна перетворюватися на надмірний контроль суспільної дискусії. Саме тому основним засобом повинно бути підвищення якості офіційної комунікації, оперативне спростування неправдивих відомостей та розвиток критичної правової компетентності.

Громадянське суспільство у цьому механізмі може виконувати незалежну верифікаційну функцію [145]. Наявність різних джерел перевірки зменшує

залежність суспільства від єдиного інформаційного центру та сприяє більш стійкій правовій комунікації.

Таким чином, взаємодія держави та громадянського суспільства у сфері правової інформації повинна ґрунтуватися не на інформаційній монополії, а на конкуренції аргументів за умови доступності достовірних офіційних джерел.

Окремого значення набуває використання цифрових технологій для громадського контролю за алгоритмічними системами держави. Якщо публічне рішення частково формується автоматизовано, громадянське суспільство повинно мати достатню інформацію для оцінки загальних принципів функціонування такого механізму та його впливу на права [162, с. 309].

Це не обов'язково передбачає повне розкриття програмного коду кожної системи. Юридично значущою є можливість зрозуміти мету, критерії, джерела даних, обсяг автоматизації та механізми людського контролю. Саме такий рівень прозорості дозволяє здійснювати змістовний громадський нагляд.

На цій основі доцільно говорити про принцип громадської верифікованості цифрової влади. Його зміст полягає у тому, що технологічна складність державної системи не повинна робити її повністю недоступною для незалежної правової оцінки. Чим більший вплив цифрового механізму на права людини, тим вищим має бути рівень суспільної та експертної підзвітності [157, с. 215].

Водночас громадський контроль повинен бути відповідальним. Поширення неперевірених висновків про функціонування складної системи може саме по собі створювати недовіру. Тому цифровий правопорядок потребує розвитку культури доказового громадського контролю, заснованого на перевіреній інформації та професійній аргументації.

Саме така модель відрізняє правову активність від інформаційного тиску. Громадянське суспільство виконує конструктивну роль тоді, коли критика супроводжується аргументацією, а вимога підзвітності не перетворюється на заперечення легітимності державних інституцій як таких [205, с. 3].

Правова держава повинна сприймати громадський контроль не як загрозу, а як елемент власної інституційної стійкості. Виявлення помилки зовнішнім

суб’єктом дозволяє коригувати проблему до того, як вона набуде системного характеру. У цьому сенсі громадянське суспільство може виконувати функцію раннього попередження щодо правових ризиків цифровізації.

Така взаємодія особливо важлива у швидкозмінному технологічному середовищі, де законодавець або орган публічної влади не завжди здатний заздалегідь передбачити всі наслідки нового цифрового механізму. Громадський зворотний зв’язок стає джерелом інформації про реальне функціонування права після впровадження технологічного рішення [108, с. 145].

У цьому контексті доцільно запропонувати категорію суспільної правової сенсорності цифрової держави. Під нею можна розуміти спроможність державних інституцій постійно отримувати, розпізнавати та юридично опрацьовувати сигнали громадянського суспільства про проблеми реалізації права у цифровому середовищі [153, с. 118]. Чим вищою є така сенсорність, тим швидше держава здатна коригувати непрогнозовані негативні наслідки.

Водночас суспільна правова сенсорність не повинна перетворювати державне управління на реакцію на кожен інформаційний сплеск. Необхідні процедури відбору, верифікації та оцінювання суспільних сигналів. Саме право повинно забезпечувати перетворення цифрової реакції на аргументований інституційний процес.

Важливим аспектом взаємодії є також спільне формування цифрових сервісів. Громадяни та громадські організації можуть бути залучені до тестування інтерфейсів, оцінювання доступності, виявлення процедурних бар’єрів та визначення потреб користувачів. Такий підхід дозволяє перейти від моделі, у якій цифрова послуга проектується виключно адміністрацією, до людиноцентричної моделі співтворення [38, с. 81-87].

Однак співтворення не означає, що юридичний зміст процедури може визначатися виключно зручністю користувача. Правові гарантії, компетенція органів та вимоги законності залишаються обов’язковими. Тому участь громадян у проектуванні повинна стосуватися передусім доступності, зрозумілості та практичної ефективності в межах нормативно визначених умов.

На цій основі можна сформулювати принцип правомірного співтворення цифрової процедури. Він передбачає залучення громадянського суспільства до формування цифрового механізму за умови збереження нормативного пріоритету права. Саме така модель дозволяє поєднати досвід користувача з юридичною визначеністю.

Участь громадянського суспільства важлива і для оцінювання цифрових реформ. Держава схильна оцінювати успішність через адміністративні показники, зокрема кількість користувачів, швидкість обробки заяв або обсяг цифрових операцій [179, с. 105-112]. Громадські суб'єкти можуть доповнювати цю оцінку показниками реальної доступності, зрозумілості, рівності та задоволеності процедурою.

У такий спосіб виникає багатовимірна оцінка цифрової ефективності. Технологічна результативність співвідноситься з правовою та соціальною. Саме це дозволяє уникнути ситуації, коли успішна з технічної точки зору система фактично створює бар'єри для частини населення.

Взаємодія держави і громадянського суспільства має також особливе значення у кризових умовах. Цифрові комунікації дозволяють швидко передавати інформацію, координувати суспільну допомогу, виявляти проблеми реалізації прав та підтримувати зв'язок між громадянами і державними інституціями [77]. У таких обставинах громадянське суспільство часто виконує функції оперативного посередника між потребами населення та можливостями держави.

Водночас кризовий стан не повинен автоматично виправдовувати відмову від стандартів правової взаємодії. Навпаки, саме в умовах високої невизначеності особливо важливими є прозорість рішень, достовірна комунікація та можливість громадського контролю. Інакше тимчасова надзвичайність може призвести до стійкого зниження стандартів підзвітності [58, с. 149].

Отже, цифрова стійкість демократичного правопорядку залежить не лише від технологічної захищеності державних систем, але й від збереження каналів суспільної участі та контролю. Держава, яка у кризовій ситуації повністю

закривається від громадянського суспільства, втрачає важливе джерело інформації та легітимності.

Особливого значення набуває взаємна довіра. Держава повинна сприймати громадянське суспільство як партнера у виявленні та вирішенні проблем, а громадянське суспільство повинно визнавати легітимну компетенцію публічних інституцій. Відсутність такої взаємності призводить або до надмірного державного контролю, або до постійного делегітимізаційного конфлікту [169].

Саме тому доцільно сформулювати принцип взаємної правової добросовісності цифрової взаємодії. Держава повинна добросовісно створювати механізми участі та враховувати результати, а суб'єкти громадянського суспільства повинні використовувати ці механізми відповідально, не перетворюючи їх на засіб маніпуляції або навмисного блокування процедур.

У цьому аспекті цифрова взаємодія є тестом на зрілість як державних інституцій, так і громадянського суспільства. Технологія лише збільшує швидкість і масштаб комунікації, але не створює автоматично демократичної культури. Її якість залежить від нормативних правил, інституційних практик та правової культури учасників [204, с. 513-514].

Важливим є також питання рівного доступу до цифрової участі. Якщо механізми взаємодії орієнтовані виключно на активних користувачів цифрових платформ, частина населення може залишатися системно недопредставленою. Саме тому цифрова демократія повинна бути інклюзивною.

Інклюзивність означає не лише технічну доступність, але й зрозумілість процедур, різні способи участі та врахування потреб осіб із різним рівнем цифрової компетентності. Держава повинна уникати ситуації, коли цифрова активність стає прихованою передумовою громадянської видимості [18, с. 31-32].

На цій основі доцільно сформулювати принцип рівної громадянської видимості. Його зміст полягає у тому, що інтенсивність цифрової активності не повинна визначати рівень правової значущості інтересів особи. Менш цифрово активний громадянин не повинен мати менш захищені права або менші можливості бути врахованим у публічній політиці.

Цей принцип особливо важливий у контексті алгоритмічної аналітики суспільних настроїв. Держава може використовувати цифрові дані для виявлення громадських проблем, але такі дані не повинні сприйматися як повна модель суспільства. Вони відображають лише ту частину поведінки, яка зафіксована цифровими системами [91, с. 75-78].

Відтак алгоритмічний аналіз суспільної активності має залишатися допоміжним інструментом, а не заміною демократичної процедури. Автоматично визначений інформаційний тренд не може самостійно легітимувати правове рішення.

Цифрова взаємодія держави та громадянського суспільства також потребує чіткого захисту свободи об’єднання та комунікації. Технологічна платформа не повинна ставати інструментом необґрунтованого контролю за законною громадянською активністю [137, с. 98]. Сам факт участі у правозахисній або громадській ініціативі не може розглядатися як підстава для негативного правового ставлення.

У цьому контексті важливо зберігати межу між законним забезпеченням безпеки та надмірним цифровим спостереженням. Демократична взаємодія можлива лише тоді, коли громадяни можуть використовувати законні механізми участі без необґрунтованого страху перед негативними наслідками.

Таким чином, цифровий правопорядок повинен одночасно бути відкритим до участі та захищеним від неправомірного використання інформації про цю участь. Саме це є однією з умов автономності громадянського суспільства.

Важливо також підкреслити, що громадянське суспільство не є єдиним однорідним суб’єктом. Різні організації, професійні групи та громадські ініціативи можуть мати протилежні інтереси та позиції. Держава не повинна надавати окремому суб’єкту монополію на представництво суспільної думки без належної легітимації [57, с. 190-192].

Цифрові механізми участі повинні тому бути відкритими до плюралізму. Завдання держави полягає не у виборі зручного громадського партнера, а у

створенні процедур, які дозволяють різним позиціям бути почутими та аргументовано оціненими.

Саме плюралістичність відрізняє демократичну взаємодію від керованої консультації, результат якої фактично визначений заздалегідь. У цьому сенсі цифрові інструменти повинні розширювати простір правової дискусії, а не створювати її видимість.

На наш погляд, зрілу модель взаємодії держави та громадянського суспільства у цифровому середовищі можна представити через п’ять функціонально взаємопов’язаних компонентів: інформаційну відкритість, участь, суспільний контроль, зворотний зв’язок та спільне вдосконалення цифрових правових механізмів. Відсутність будь якого з цих компонентів робить взаємодію неповною [67].

Інформаційна відкритість створює основу для усвідомленої участі. Участь дозволяє громадянину висловити правову позицію. Суспільний контроль забезпечує перевірку державної практики. Зворотний зв’язок перетворює громадянську позицію на елемент інституційної комунікації. Спільне вдосконалення дозволяє використовувати отриманий досвід для корекції цифрових процедур.

На цій основі взаємодію держави і громадянського суспільства можна розглядати як циклічний механізм реалізації права. Правова норма реалізується через інституцію, результати її практичного функціонування оцінюються суспільством, громадський сигнал повертається до державної системи, після чого можливе коригування процедури або правової політики [134, с. 218-223]. Саме така циклічність робить цифровий правопорядок адаптивним.

Доцільно визначити цей механізм як цифровий цикл правової взаємності. Його зміст полягає у постійному русі між нормативним рішенням держави, практичною реалізацією права, суспільною оцінкою та інституційною корекцією. Така модель принципово відрізняється від односторонньої системи, у якій держава приймає рішення, а громадянин лише виконує його.

Цифровий цикл правової взаємності підвищує адаптивність правової системи, але не заперечує її стабільності. Зворотний зв’язок не означає необхідності постійно змінювати право у відповідь на кожну суспільну реакцію. Його значення полягає у здатності виявляти системні проблеми та обґрунтовано коригувати механізми реалізації [186, с. 241].

Саме тому громадянська участь повинна бути інтегрована у правовий процес, а не існувати паралельно з ним. Цифрова активність має найбільшу цінність тоді, коли для неї існують зрозумілі нормативні канали та інституційні процедури.

У підсумку взаємодія держави і громадянського суспільства в цифровому середовищі повинна розглядатися як одна з основних умов ефективної реалізації права. Держава забезпечує нормативну основу, інституційну спроможність та технологічну інфраструктуру, тоді як громадянське суспільство забезпечує участь, зовнішню експертизу, контроль та постійний зворотний зв’язок. Їх функції не є взаємозамінними, але взаємно доповнюють одна одну [185, с. 6-18].

Ефективність такої взаємодії залежить від того, наскільки цифрові механізми забезпечують реальний, а не декларативний вплив громадянської активності. Саме тому ключовими вимогами є результативність зворотного зв’язку, нормативна визначеність процедур, репрезентативна обережність, інклюзивність, аргументативна якість участі, захист приватності та громадська верифікованість цифрової влади [32, с. 39].

Водночас цифрова участь не повинна абсолютизуватися. Правовий порядок не може бути замінений постійним цифровим голосуванням або інформаційним тиском. Громадянська активність має діяти у межах правових принципів, поважати права інших та визнавати значення процедурної легітимності.

Саме тому зріла цифрова демократія передбачає не максимальну кількість онлайн реакцій, а якісну інтеграцію громадянської позиції у правові процедури. Її метою є не усунення держави, а підвищення її підзвітності, відкритості та здатності реагувати на реальні потреби суспільства.

На цій підставі можна сформулювати поняття цифрової правової співучасті. Під нею доцільно розуміти нормативно організовану участь суб'єктів громадянського суспільства у процесах реалізації, оцінювання та вдосконалення правових механізмів із використанням цифрових засобів за умови збереження компетенційної відповідальності держави та автономії громадянського суспільства [171].

Цифрова правова співучасть характеризує більш високий рівень взаємодії порівняно з простим інформуванням або консультацією. Вона передбачає сталі канали комунікації, доступ до необхідної інформації, можливість аргументованого впливу та обов'язок держави забезпечувати змістовний зворотний зв'язок.

Саме така модель найбільш повно відповідає людиноцентричному цифровому правопорядку. Особа перестає бути лише користувачем державного цифрового сервісу та набуває статусу активного учасника правового середовища, здатного впливати на його якість у передбачених законом формах [66, с. 50-61].

У цьому сенсі цифрове середовище створює потенціал для переходу від адміністративно орієнтованої до партнерської моделі реалізації права. Держава зберігає владну компетенцію, але реалізує її у постійному контакті з суспільством, а громадянське суспільство здійснює контроль та участь без підміни публічної влади [68].

Отже, взаємодія держави і громадянського суспільства у цифровому середовищі є не факультативним доповненням до механізму реалізації права, а одним із ключових чинників його ефективності та легітимності. Вона забезпечує відкритість інституцій, своєчасне виявлення проблем, корекцію цифрових процедур, громадський контроль та розвиток правової активності.

У кінцевому підсумку якість цифрового правопорядку визначається не лише здатністю держави створювати технологічно досконалі системи, але й її готовністю залишати ці системи відкритими для правової оцінки, суспільного контролю та змістовної участі громадян [99, с. 91]. Водночас громадянське

суспільство повинно використовувати цифрові можливості відповідально, аргументовано та у межах правових процедур.

Таким чином, перспективна модель взаємодії держави і громадянського суспільства у цифровому середовищі має ґрунтуватися на правовій взаємності, інституційній відкритості, результативному зворотному зв'язку, інклюзивності, аргументативній якості, громадській верифікованості цифрової влади та збереженні автономії обох сторін. Саме за таких умов цифрові комунікації перетворюються з простого технологічного каналу на повноцінний механізм реалізації права та формування активного, підзвітного й демократичного цифрового правопорядку.

3.3. Загрози та виклики цифрової трансформації у сфері реалізації права

Цифрова трансформація створює принципово нові можливості для підвищення ефективності реалізації права, розширення доступу до правової інформації, скорочення процедурних бар'єрів, розвитку електронного правосуддя, цифрових адміністративних послуг та нових форм участі громадян у правових процесах. Водночас технологічне ускладнення механізму реалізації права породжує комплекс ризиків, які не можуть бути оцінені виключно з позиції кібербезпеки або технічної надійності інформаційних систем. Цифровий ризик у правовій сфері виникає тоді, коли технологічний механізм прямо або опосередковано впливає на можливість суб'єкта реалізувати право, виконати юридичний обов'язок, отримати належну процедуру чи скористатися засобами правового захисту. Саме тому аналіз загроз цифрової трансформації повинен здійснюватися крізь призму прав людини, правової визначеності, рівності, доступу до правосуддя, інституційної відповідальності та збереження нормативного пріоритету права над технологічною доцільністю.

Принципово важливо виходити з того, що цифровізація сама по собі не є ані гарантією прогресу, ані джерелом неминучої правової деградації. Її наслідки залежать від способу нормативного проектування, інституційної організації та практичного використання технологічних рішень [158, с. 17-19]. Одна й та сама технологія може підвищувати доступність права або створювати новий бар'єр, посилювати прозорість або формувати нові форми непрозорого контролю, скорочувати свавільну дискрецію або переводити її у приховану алгоритмічну форму. Тому методологічно неправильним є протиставлення цифровізації та права як апріорі несумісних явищ. Більш обґрунтованим є аналіз умов, за яких технологічне посередництво залишається юридично контрольованим [19].

У цьому контексті доцільно розмежовувати технологічний ризик та правовий ризик цифровізації. Технологічний ризик пов'язаний із можливістю збою, втрати даних, кібератаки, помилки програмного забезпечення або іншої несправності. Правовий ризик виникає тоді, коли відповідна технологічна проблема впливає на юридичний статус особи, реалізацію права або гарантії належної процедури. Отже, не кожний технічний дефект автоматично має однакову правову значущість. Якщо несправність не впливає на юридично значущий результат, її правова оцінка буде обмеженою. Якщо ж через збій особа втрачає строк звернення, не може подати документ або отримує неправомірну відмову, технічна проблема трансформується у правову [24, с. 29].

На цій основі можна запропонувати поняття юридичної трансформації цифрового ризику. Під ним доцільно розуміти процес, за якого технологічна, інформаційна або алгоритмічна проблема набуває правового значення внаслідок її впливу на суб'єктивне право, юридичний обов'язок, компетенцію, процедуру або юридично значущий результат. Такий підхід дозволяє змістити увагу з абстрактної технологічної небезпеки на конкретні наслідки для правового становища суб'єкта.

Однією з фундаментальних загроз цифрової трансформації є технологічна залежність реалізації права. Чим більше юридично значущих процедур переводиться у цифрову форму, тим сильнішою стає залежність фактичної

доступності права від функціонування відповідної інформаційної інфраструктури. У традиційній моделі технічна несправність могла ускладнювати роботу органу, але не завжди повністю блокувала реалізацію права. У цифровій системі недоступність центрального сервісу може одночасно обмежити можливості великої кількості осіб [126, с. 175].

Така залежність створює принципово нову проблему, оскільки право формально продовжує існувати, але його реалізація стає тимчасово або тривало неможливою через технічний фактор. Виникає розрив між нормативним існуванням права та його технологічною здійсненністю. Саме тому цифровізація повинна супроводжуватися механізмами резервної реалізації, відновлення та альтернативної доступності [121, с. 104-113].

Доцільно визначити цей феномен як технологічну вразливість правової можливості. Вона виникає тоді, коли реалізація права настільки залежить від конкретної інформаційної системи, що її збій фактично блокує юридично гарантовану поведінку. Чим більш фундаментальним є відповідне право, тим вищими повинні бути вимоги до стійкості технологічного механізму.

Звідси випливає принцип неприпустимості абсолютної технологічної залежності права. Його зміст полягає у тому, що держава не повинна проектувати юридично значущі процедури таким чином, щоб єдиною умовою реалізації права була безперервна працездатність одного цифрового каналу без механізмів відновлення або альтернативної процедури [158, с. 16]. Такий принцип має особливе значення для судового захисту, соціальних прав, адміністративних процедур та інших сфер, де тривала недоступність може створювати істотні негативні наслідки.

Наступним системним викликом є цифрова нерівність. Її зміст значно ширший за різний доступ до інтернету або технічних пристроїв. У правовій сфері цифрова нерівність проявляється також у різному рівні компетентності, здатності користуватися електронними сервісами, розуміти юридичні наслідки цифрових дій та ефективно захищати власні інтереси. У результаті формально однакова

цифрова процедура може створювати нерівні практичні можливості для різних суб’єктів [103, с. 67].

Особливо небезпечною є ситуація, коли цифровий канал поступово стає фактично єдиним способом реалізації права, хоча частина населення не має реальної можливості ним скористатися. У такому випадку технологічна модернізація здатна створювати приховану форму нерівності без формального встановлення різних правових режимів. Право залишається однаковим нормативно, але різним за практичною доступністю.

Саме тому цифрову нерівність необхідно розглядати як проблему матеріальної рівності у сфері реалізації права. Держава повинна оцінювати не лише формальну універсальність цифрового сервісу, але й його реальну доступність для різних категорій населення. Інклюзивність у цьому значенні є не додатковою соціальною характеристикою, а елементом правової якості [160, с. 268-274].

На наш погляд, доцільно говорити про принцип еквівалентної правової доступності. Його зміст полягає у тому, що цифровізація не повинна створювати ситуацію, за якої особи з різним рівнем технологічної компетентності мають принципово різну фактичну можливість реалізувати однакове право. Повна ідентичність процедур не є необхідною, але загальний рівень правової доступності повинен залишатися еквівалентним.

Серйозним викликом є також алгоритмічна непрозорість. У традиційній юридичній процедурі суб’єкт зазвичай може встановити, яка норма була застосована, ким прийнято рішення та які факти враховано. У цифровій системі між нормою і результатом може існувати складний технологічний механізм, який для користувача залишається невидимим [100, с. 133]. Це ускладнює перевірку правильності реалізації права.

Алгоритмічна непрозорість має декілька рівнів. Перший пов’язаний із технічною складністю системи. Другий виникає через недоступність інформації про критерії та джерела даних. Третій може мати інституційний характер, коли навіть посадова особа, яка використовує систему, не повністю розуміє логіку

формування результату. Саме останній рівень є особливо небезпечним, оскільки створює розрив між компетенцією та фактичним контролем.

Технологічна складність не повинна ставати юридичним виправданням непрозорості. Право не вимагає від кожної особи розуміння програмного коду, але вимагає достатньої можливості встановити юридичні підстави рішення [183, с. 709]. Саме тому прозорість у цифровій сфері повинна бути функціональною.

Функціональна прозорість означає, що суб'єкт має можливість зрозуміти, які юридично значущі фактори вплинули на результат, які дані були використані, яка норма стала підставою та яким способом результат можна перевірити. Такий рівень прозорості є більш правово значущим, ніж формальне розкриття великого обсягу технічної документації.

На цій основі доцільно сформулювати принцип юридично достатньої алгоритмічної прозорості. Його зміст полягає у тому, що ступінь розкриття інформації про цифровий механізм має бути достатнім для реалізації права на розуміння, перевірку та оскарження юридично значущого результату [54, с. 18-19]. Саме функціональна достатність, а не максимальне розкриття технічних деталей повинна бути основним критерієм.

Окрему загрозу становить алгоритмічна дискримінація. Автоматизація нерідко сприймається як спосіб усунення людської упередженості, однак алгоритмічна система може відтворювати або навіть посилювати нерівність через характеристики даних, вибір критеріїв або структуру моделі. Формально однакова процедура ще не гарантує матеріально рівного результату.

Особливість цифрової дискримінації полягає у її масштабованості. Помилка окремої посадової особи може вплинути на одну чи декілька справ, тоді як неправильно закладений алгоритмічний критерій здатний системно впливати на тисячі рішень. Отже, цифровізація змінює не лише характер, але й масштаб потенційного порушення [32, с. 39].

У цьому контексті особливого значення набуває попередня оцінка дискримінаційного впливу цифрових систем. Необхідно перевіряти не лише формальну нейтральність критеріїв, але й реальні наслідки їх застосування для

різних груп. Це особливо важливо у сферах, пов’язаних із соціальними правами, доступом до публічних послуг, працевлаштуванням та іншими юридично значущими можливостями [6, с. 252].

На наш погляд, доцільно сформулювати принцип недопустимості масштабованої нерівності. Якщо цифровий механізм здатний автоматично застосовувати однаковий критерій до великої кількості осіб, держава повинна забезпечити підвищений рівень попередньої перевірки його відповідності принципу рівності. Масштаб автоматизації має прямо впливати на інтенсивність правового контролю.

Тісно пов’язаною проблемою є якість даних. У цифровому правопорядку дані поступово стають фактичною основою для великої кількості юридичних рішень. Якщо інформація є недостовірною, неповною або застарілою, правомірність результату може бути поставлена під сумнів незалежно від якості алгоритму.

Особливо небезпечною є автоматична циркуляція помилкової інформації між взаємопов’язаними державними системами. Одна помилка може швидко поширитися та вплинути на декілька сфер правового статусу особи. У такій ситуації цифрова інтеграція, яка загалом спрямована на спрощення процедур, перетворюється на механізм масштабування помилки [198, с. 96].

Саме тому право на виправлення юридично значущих даних повинно розглядатися як важлива гарантія цифрової реалізації права. Виправлення має бути не формально доступним, а функціонально ефективним. Особа не повинна самостійно звертатися до значної кількості органів для виправлення однієї помилки, якщо державні системи технологічно взаємопов’язані.

На цій основі доцільно сформулювати принцип симетрії цифрової інтеграції та виправлення. Якщо держава забезпечує автоматичне поширення інформації між системами для спрощення процедур, вона повинна забезпечити співмірно ефективне поширення виправлення. Інтеграція не може функціонувати лише у напрямі накопичення даних без відповідного механізму корекції [51, с. 11-13].

Одним із найсерйозніших викликів є ризик надмірної автоматизації юридичного рішення. Технології є особливо ефективними у стандартизованих операціях, але право містить значну кількість оцінних категорій, принципів, винятків та індивідуальних обставин, які важко повністю формалізувати. Спроба автоматизувати їх без належних меж може призвести до втрати юридично значущого контексту [101, с. 5].

У цьому сенсі необхідно розрізняти автоматизацію операції та автоматизацію юридичного судження. Перша стосується технічних, формалізованих дій. Друга передбачає оцінювання доказів, пропорційності, добросовісності, розумності або інших правових категорій. Саме автоматизація юридичного судження створює значно вищий рівень ризику.

Особливо небезпечною є ситуація, коли формально рішення приймає людина, але фактично вона лише підтверджує автоматично сформований результат. У такому випадку людський контроль стає символічним. Виникає проблема автоматизаційного упередження, коли рекомендація системи отримує надмірну довіру саме через її технологічний характер.

Тому змістовний людський контроль повинен передбачати не лише фізичну участь посадової особи, але й її реальну здатність зрозуміти результат, перевірити його та відступити від автоматичної рекомендації. Якщо така можливість відсутня, людська присутність не виконує гарантійної функції [83, с. 43].

На цій підставі можна сформулювати принцип недопустимості декоративного людського контролю. Його зміст полягає у тому, що формальне підтвердження результату людиною не може вважатися достатньою гарантією, якщо суб’єкт не має реальної компетенції, інформації та можливості змінити автоматично сформований висновок [90, с. 55-56].

Проблема відповідальності також істотно ускладнюється в умовах цифровізації. Юридично значущий результат може бути сформований у процесі взаємодії розробника, постачальника даних, адміністратора системи, органу публічної влади та конкретної посадової особи. Така багатосуб’єктність створює ризик розмивання відповідальності.

Особливо небезпечним є аргумент, відповідно до якого неправильний результат виник через роботу системи, а тому його неможливо повністю віднести до конкретного суб'єкта. У правовій державі технологічна складність не може перетворюватися на простір безвідповідальності.

Саме тому юридична відповідальність повинна розподілятися відповідно до компетенції, функції та реального рівня контролю. Для громадянина при цьому має існувати зрозумілий первинний відповідальний суб'єкт [165, с. 2-16]. Внутрішній розподіл технічних функцій не повинен створювати необхідність самостійно встановлювати, який учасник технологічного ланцюга допустив помилку.

Доцільно визначити принцип зовнішньої єдності відповідальності. Його зміст полягає у тому, що особа повинна мати чітко визначеного суб'єкта, відповідального за юридично значущий цифровий результат, навіть якщо внутрішньо система функціонує за участю декількох організацій або технічних виконавців. Подальший розподіл відповідальності між ними є внутрішньою інституційною проблемою і не повинен ускладнювати захист права [170].

Системною загрозою є також технологічне звуження правової норми. Програмна система вимагає формалізації, тоді як правова норма може допускати винятки, альтернативні способи поведінки або індивідуальне оцінювання. Якщо в цифрову систему закладено лише найбільш типовий сценарій, юридично допустимі нетипові ситуації можуть фактично зникнути з практики.

У такому випадку виникає розрив між нормативним обсягом права та технологічно доступним обсягом його реалізації. Особливо небезпечно, якщо користувач сприймає відсутність відповідної опції в системі як доказ відсутності самого права [150, с. 31].

Тому цифровізація потребує постійної перевірки відповідності інтерфейсу та програмної логіки нормативному змісту. Цифровий сервіс не може самостійно звужувати обсяг юридично доступної поведінки.

На цій основі доцільно сформулювати принцип нормативної повноти технологічної реалізації. Його зміст полягає у тому, що цифровий механізм

повинен відображати всі істотні юридично допустимі варіанти, передбачені нормативною моделлю, або забезпечувати ефективний перехід до індивідуального розгляду [62, с. 69].

Тісно пов’язаною проблемою є нормативне старіння цифрової системи. Законодавство може змінюватися швидше, ніж відповідне програмне забезпечення. У результаті норма вже має новий зміст, але технологічний механізм продовжує реалізовувати попередню модель. Саме тут виникає особливий часовий розрив між нормативною чинністю та технологічною виконуваністю.

Такий розрив є серйозною загрозою для правової визначеності. Громадянин може керуватися чинним законом, але цифровий сервіс фактично примушує діяти за старими правилами. У такій ситуації технологія починає конкурувати з нормативним актом.

Цей феномен доцільно визначити як цифрову нормативну інерцію. Вона виникає тоді, коли технологічна система продовжує відтворювати попередній нормативний стан після зміни правового регулювання. Чим більше юридичних процедур реалізується автоматично, тим небезпечнішою стає така інерція [112, с. 1449-1455].

Саме тому необхідним є принцип синхронності нормативної та технологічної чинності. Набрання чинності змінами, що безпосередньо впливають на цифрову процедуру, повинно супроводжуватися своєчасним оновленням технологічної моделі. Якщо повна синхронізація об’єктивно неможлива, держава повинна передбачити перехідний механізм, який не погіршує становище особи [14, с. 24-25].

Окрему групу загроз становлять ризики для приватності. Цифрова реалізація права часто потребує збору та обміну значними обсягами інформації. Інтеграція державних реєстрів, проактивні послуги, автоматизований аналіз та персоналізація можуть бути ефективними, але одночасно посилюють можливості контролю за особою.

Небезпека полягає не лише у незаконному витоку даних. Навіть законно зібрана інформація може використовуватися надмірно широко або для нових цілей, які не були очевидними суб'єкту [64, с. 66-71]. Саме тому цифрова ефективність не повинна будуватися на презумпції необмеженої доступності даних для держави.

Правомірне використання даних повинно ґрунтуватися на чіткій меті, мінімально необхідному обсязі, обмеженні строків зберігання та можливості контролю за використанням інформації. Особливе значення має розмежування технічної можливості об'єднати дані та юридичної допустимості такого об'єднання.

На цій основі доцільно сформулювати принцип непрезюмованої інформаційної доступності. Сам факт перебування даних у державному розпорядженні не означає автоматичного права кожного органу використовувати їх для будь якої юридичної процедури. Кожне нове використання повинно мати достатню нормативну підставу та бути пропорційним поставленій меті [139, с. 133-141].

Цифровізація також породжує ризик надмірного профілювання особи. Об'єднання різних масивів інформації дозволяє формувати комплексні цифрові профілі, на основі яких можуть робитися прогнози щодо поведінки, ризиків або потреб. Такий підхід може мати практичну користь, але створює загрозу редукції особи до сукупності статистичних характеристик.

Право традиційно орієнтується на конкретного суб'єкта, його фактичні дії та юридично значущі обставини. Профілювання здатне змістити акцент від реальної поведінки до прогнозованої. Це особливо проблематично у випадках, коли прогноз використовується для негативного юридичного рішення [203].

Саме тому необхідно розмежовувати інформаційну підтримку та нормативне визначення статусу. Аналітична система може допомагати виявляти ризик, але правовий наслідок повинен ґрунтуватися на нормативно визначених фактах, а не лише на статистичному припущенні.

Доцільно сформулювати принцип пріоритету юридичного факту над алгоритмічним прогнозом. Його зміст полягає у тому, що негативний правовий наслідок не повинен визначатися виключно прогнозованою поведінкою, якщо відсутні юридично значущі факти, передбачені нормою права [136, с. 141-146]. Такий принцип є важливим для збереження презумпцій та процесуальних гарантій.

Окремою загрозою є цифрове спостереження. Технології створюють можливість збирати інформацію у масштабах, які раніше були недоступними. У певних випадках це може бути виправдано легітимними цілями, однак надмірний контроль здатний змінювати поведінку суб'єкта навіть без застосування формальної санкції.

Постійне відчуття спостереження може створювати так званий стримувальний ефект, коли особа відмовляється від правомірної активності через побоювання бути зафіксованою або неправильно інтерпретованою. Це особливо небезпечно для свободи вираження, об'єднання, громадської активності та інших сфер демократичного правопорядку [9, с. 109-122].

Саме тому безпека та контроль повинні залишатися пропорційними. Наявність технологічної можливості здійснювати масштабний моніторинг не створює автоматичної юридичної підстави для його використання.

У цьому контексті можна сформулювати принцип недопустимості стримування правомірної активності технологічним контролем. Навіть законні заходи цифрового спостереження повинні оцінюватися з позиції їх впливу на готовність особи користуватися фундаментальними правами.

Серйозний виклик становить кіберзлочинність та інші форми неправомірного втручання у цифрову інфраструктуру. Якщо інформаційна система стає механізмом реалізації права, її компрометація може впливати на юридично значущі дані, ідентичність суб'єкта та результати процедур [88, с. 219-221]. Отже, кібербезпека поступово стає складовою правової безпеки.

Водночас не слід ототожнювати вимогу безпеки з виправданням необмеженого контролю. Саме у цифровому середовищі особливо важливо

зберігати пропорційність між захистом інфраструктури та правами особи. Безпека повинна забезпечувати можливість реалізації права, а не ставати аргументом для його системного звуження.

На цій основі доцільно говорити про принцип правозахисної кіберстійкості. Він означає, що заходи кібербезпеки повинні проектуватися не лише для захисту технічної системи, але й для збереження безперервності та правомірності юридичних процедур [61, с. 6]. Кіберстійкість є повноцінною лише тоді, коли забезпечує одночасно цілісність системи та збереження правових гарантій.

Іншою загрозою є надмірна стандартизація правовідносин. Цифрові системи природно тяжіють до типових сценаріїв, оскільки саме вони найкраще піддаються автоматизації. Однак право регулює різноманітні життєві ситуації, значна частина яких не відповідає стандартній моделі.

Якщо цифрова система не передбачає обробки нетипового випадку, особа може потрапити у ситуацію так званої процедурної невидимості. Її обставини юридично існують, але технологічна система не здатна їх розпізнати.

Цей феномен доцільно визначити як цифрову процедурну невидимість. Вона виникає тоді, коли правомірна або юридично значуща ситуація не може бути належно представлена в структурі цифрової процедури. Така проблема особливо небезпечна для вразливих або нестандартних категорій справ [95, с. 489].

Подолання процедурної невидимості потребує механізму людського розгляду та можливості описати обставини поза стандартними цифровими полями. Саме тому універсальна автоматизація не може бути основною метою цифрової держави.

Доцільно сформулювати принцип права на нетиповість. Його зміст полягає у тому, що нестандартність життєвої ситуації не повинна сама по собі позбавляти особу можливості реалізувати право лише через те, що така ситуація не була передбачена програмною моделлю [151, с. 22-27]. Право повинно залишатися здатним реагувати на індивідуальні обставини.

Значним викликом є також ризик приватизації нормативного впливу. Цифрові платформи та інші приватні технологічні суб’єкти фактично

встановлюють правила, які визначають можливості поведінки великої кількості користувачів. У певних сферах ці правила можуть мати не менший практичний вплив, ніж державне регулювання [174, с. 135-142].

Проблема полягає у тому, що приватні правила створюються поза традиційними демократичними процедурами. Вони можуть бути законними, але водночас суттєво впливати на реалізацію свободи вираження, доступ до інформації та інші можливості. Саме тому держава повинна забезпечувати правові межі приватної цифрової влади.

Особливо небезпечно, якщо технологічна платформа стає фактично незамінною інфраструктурою суспільної участі. У такому випадку приватне рішення може набувати суспільно значущих наслідків, хоча формально залишається договірним [118, с. 1151-1165].

Це дозволяє говорити про проблему нормативної концентрації цифрової влади. Вона виникає тоді, коли приватний технологічний суб’єкт отримує настільки значний контроль над середовищем комунікації або доступу, що його внутрішні правила набувають фактично квазірегулятивного характеру.

Правова відповідь не повинна полягати у повній державній заміні приватного управління, але потребує встановлення мінімальних стандартів прозорості, процедурної справедливості та захисту користувача.

Окремим викликом є транснаціональний характер цифрових відносин. Технологічний сервіс може функціонувати одночасно у багатьох юрисдикціях, дані можуть зберігатися за межами держави, а юридично значуща дія здійснюватися дистанційно [140, с. 83]. Це ускладнює визначення застосовного права, компетенції органів та способу ефективного захисту.

Традиційний територіальний підхід до правового регулювання не зникає, але стає недостатнім для частини цифрових відносин. Саме тому цифрова трансформація посилює значення міжнародної правової координації, взаємного визнання та спільних стандартів захисту прав [148, с. 158].

Водночас гармонізація не повинна перетворюватися на механічне запозичення. Правова система повинна забезпечувати функціональну сумісність

із міжнародними стандартами, зберігаючи здатність враховувати власні конституційні та інституційні особливості.

На цій основі можна сформулювати принцип функціональної транскордонної сумісності. Він передбачає, що цифрові механізми реалізації права повинні бути сумісними з міжнародними стандартами настільки, наскільки це необхідно для реального захисту прав та правової визначеності у транскордонних відносинах [168, с. 21].

Важливою загрозою є також цифрова залежність держави від приватних технологічних постачальників. Значна частина складної цифрової інфраструктури може створюватися або підтримуватися приватними компаніями. Це є природним наслідком спеціалізації, але створює ризики втрати інституційного контролю.

Якщо держава не має достатнього доступу до технічної документації, даних або ключових компонентів системи, зміна законодавства може стати технічно складною або залежною від волі постачальника. У такому випадку приватна технологічна архітектура фактично обмежує нормативну автономію держави [181, с. 1327-1328].

Цей феномен можна визначити як технологічну залежність правової компетенції. Він виникає тоді, коли орган формально має повноваження змінити юридичну процедуру, але фактично не може оперативно реалізувати це рішення через залежність від зовнішньої технологічної інфраструктури.

Саме тому цифрова політика повинна забезпечувати достатній рівень державного контролю, переносимість даних, технічну сумісність та можливість зміни постачальника без руйнування юридичної процедури [182, с. 290]. Це є питанням не лише економічної ефективності, але й правового суверенітету.

Доцільно сформулювати принцип технологічної автономії юридичної компетенції. Його зміст полягає у тому, що реалізація владного повноваження не повинна бути фактично заблокована приватним технологічним суб’єктом. Держава зобов’язана зберігати достатній контроль над критичною цифровою інфраструктурою, через яку здійснюються юридично значущі функції.

Інший виклик пов’язаний із технологічним боргом правової системи. Цифрові системи можуть працювати роками, накопичуючи технічні рішення, які поступово стають складними для оновлення. Якщо право активно змінюється, а технологічна інфраструктура залишається застарілою, виникає дедалі більший розрив між нормативними вимогами та практичною реалізацією [25, с. 37].

Доцільно визначити технологічний борг правової системи як накопичену невідповідність між актуальним нормативним регулюванням та можливостями існуючої цифрової інфраструктури. Такий борг не завжди є очевидним, але з часом здатний суттєво обмежувати реформування правових процедур.

Саме тому цифрова трансформація повинна включати не лише створення нових сервісів, але й постійне оновлення вже існуючих систем. Підтримка цифрової інфраструктури є безперервним правовим завданням.

Суттєвим викликом є також інформаційна перевантаженість суб’єкта. Цифрові сервіси можуть надавати велику кількість юридично значущої інформації, попереджень, умов та пояснень [11, с. 3]. Формально це підвищує прозорість, але фактично надлишок інформації може знижувати здатність користувача виділити головне.

Саме тому формальна інформаційна повнота не завжди означає усвідомленість. Особа може підтвердити згоду з великим текстом, не маючи реальної можливості зрозуміти його зміст. У такій ситуації юридична процедура формально правильна, але функціонально слабка.

Отже, цифрова прозорість повинна поєднувати повноту з когнітивною доступністю. Значуща інформація має бути структурована таким чином, щоб суб’єкт міг реально оцінити основні наслідки [72].

На цій основі доцільно сформулювати принцип змістовної інформаційної доступності. Його сутність полягає у тому, що юридично важлива інформація повинна бути не лише формально надана, але й представлена у спосіб, який дозволяє її практично зрозуміти без спотворення правового змісту.

Окремим викликом є поширення недостовірної правової інформації. Цифрове середовище дозволяє швидко поширювати не лише офіційні нормативні

матеріали, але й спрощені, застарілі або хибні юридичні пояснення. Для пересічного користувача зовнішня переконливість такого повідомлення може створювати ілюзію достовірності [165, с. 15-16].

Ситуація ускладнюється розвитком генеративних технологій, здатних автоматично створювати правоподібні тексти. Саме тому здатність перевіряти джерело, актуальність та нормативну основу інформації стає важливою умовою реалізації права.

Водночас держава не повинна перекладати всю відповідальність за достовірність інформації на громадянина. Офіційні правові ресурси повинні бути доступними, актуальними та зрозумілими. Чим складніше отримати достовірну інформацію з офіційного джерела, тим вищий ризик використання неофіційних альтернатив [172, с. 206].

Це дозволяє говорити про інформаційну надійність правової держави як спроможність забезпечувати громадянам швидкий доступ до достовірної, актуальної та перевірюваної правової інформації. Така надійність стає важливою складовою цифрового правопорядку.

Ще одним викликом є формування надмірної технологічної довіри. У суспільній свідомості автоматизований результат нерідко сприймається як більш об’єктивний саме тому, що він сформований машиною. Однак технологія не усуває нормативних помилок, недоліків даних або хибного проектування.

Надмірна довіра особливо небезпечна у випадку юридично значущих рішень. Вона може знижувати готовність особи до оскарження та критичного аналізу. Так само посадова особа може некритично покладатися на автоматичну рекомендацію [195].

Саме тому цифровий правопорядок потребує не сліпої довіри до технології, а контрольованої довіри. Вона ґрунтується на розумінні можливостей системи, механізмах перевірки та здатності виправляти помилки.

На цій основі доцільно сформулювати принцип критичної технологічної довіри. Його зміст полягає у готовності використовувати цифрові механізми за умови збереження можливості перевірки, оскарження та людського контролю.

Такий підхід дозволяє уникнути як технологічного фетишизму, так і необґрунтованого заперечення цифровізації [10, с. 104-119].

Поряд із надмірною довірою існує протилежний ризик цифрової недовіри. Частина громадян може уникати електронних сервісів через страх перед витоком даних, помилками або нерозумінням процедури [1, с. 85]. Така недовіра знижує фактичну ефективність цифровізації навіть за наявності якісної системи.

Подолання недовіри не може здійснюватися лише інформаційними кампаніями. Вона повинна долатися через передбачувану практику, реальний захист даних, ефективні процедури виправлення та прозору відповідальність. Інституційна якість є сильнішим джерелом довіри, ніж декларативна реклама цифрової держави.

Отже, довіра до цифрових механізмів повинна бути результатом їх правової надійності, а не передумовою, яку вимагають від громадянина.

Істотну загрозу становить також цифрова маніпуляція поведінкою. Технологічні інтерфейси здатні впливати на вибір через структуру повідомлень, розташування елементів, персоналізовані рекомендації та інші механізми. У багатьох випадках такий вплив є нейтральним або корисним, але у юридично значущій сфері він може ставити під сумнів автономність волевиявлення.

Особливо проблематично, якщо система не просто полегшує доступ до правомірного вибору, а приховує альтернативу або робить її непропорційно складною. Тоді технологічний дизайн фактично визначає поведінку без формальної заборони [5, с. 41].

Саме тому цифрове волевиявлення повинно оцінюватися не лише за формальним фактом натискання або підтвердження, але й за умовами, в яких воно сформоване. Автономія вибору потребує достатньої інформації та реальної доступності альтернативи.

На цій основі можна сформулювати принцип недеформованого цифрового волевиявлення. Він означає, що технологічна архітектура не повинна створювати прихованого тиску, який істотно звужує реальну свободу юридично значущого вибору.

Проблема цифрової маніпуляції безпосередньо пов’язана з правовою активністю. Якщо система постійно підштовхує суб’єкта до певної моделі поведінки, правомірна активність може втратити характер автономного рішення та перетворитися на результат технологічного управління.

Саме тому цифровий правопорядок повинен підтримувати активність, але не програмувати громадянина. Між стимулюванням правомірної поведінки та маніпулятивним управлінням має існувати чітка нормативна межа [92, с. 133-134].

Ще одним викликом є проблема незворотності цифрового рішення. Автоматизована система може швидко формувати та поширювати результат, а його скасування або виправлення потребує значно більше часу. Чим більше систем взаємопов’язані, тим складніше повністю усунути наслідки помилки.

Саме тому в цифровому правопорядку особливого значення набуває правова оборотність. Юридично значущий цифровий результат повинен залишатися технічно та процедурно придатним до перегляду там, де це допускає право.

Доцільно визначити принцип правової оборотності цифрового рішення. Його зміст полягає у тому, що автоматизація не повинна перетворювати юридично оскаржуваний результат на фактично незмінний через технічну архітектуру системи. Якщо право допускає перегляд, технологія повинна забезпечувати його реальну здійсненність [106, с. 1223].

Тісно пов’язана з цим проблема цифрового сліду. Навіть після юридичного скасування рішення інформація про попередній результат може зберігатися у різних системах та впливати на подальшу поведінку алгоритмів. Саме тому юридичне виправлення має супроводжуватися інформаційним виправленням.

У цьому аспекті доцільно сформулювати принцип повноти цифрового відновлення. Його зміст полягає у тому, що відновлення порушеного права повинно охоплювати не лише формальне скасування рішення, але й корекцію пов’язаних цифрових наслідків, якщо вони продовжують впливати на правове становище особи [96, с. 105].

Окрему групу ризиків формує використання штучного інтелекту у юридично значущих процедурах. Його потенціал для аналізу великих масивів даних, підготовки документів, пошуку правової інформації та підтримки рішень є значним. Однак особливості таких систем підвищують ризики непрозорості, помилкових висновків, дискримінаційних результатів та надмірної довіри.

Найважливішою є необхідність розрізняти допоміжне використання штучного інтелекту та передачу йому фактичної нормативної функції. Перше може бути виправданим, якщо система допомагає людині аналізувати інформацію [47]. Друге створює ризик, якщо алгоритм самостійно визначає критерії юридично бажаного результату.

Штучний інтелект не повинен самостійно створювати нові юридично значущі критерії, які не випливають із права. Статистична закономірність не може автоматично перетворюватися на правову норму.

На цій основі доцільно сформулювати принцип нормативної замкненості алгоритмічного критерію. Його зміст полягає у тому, що юридично значущі критерії автоматизованого рішення повинні мати достатню нормативну основу, а система не повинна самостійно розширювати їх за рахунок прогнозних або статистичних характеристик, якщо право цього не передбачає [112, с. 1441-1447].

Серйозною проблемою є також дефіцит професійної компетентності. Цифрові системи потребують міждисциплінарної взаємодії юристів, розробників, фахівців із даних та представників публічного управління. Якщо технічне проектування відбувається без достатньої юридичної експертизи, норма може бути неправильно трансформована у програмну логіку.

З іншого боку, юрист, який не розуміє основ функціонування цифрової системи, може не помітити технологічний механізм, через який виникає правова проблема. Саме тому цифрова трансформація потребує нової моделі професійної компетентності [71].

Особливого значення набуває алгоритмічна правова компетентність, тобто здатність професійного суб’єкта оцінювати цифровий механізм настільки, наскільки він впливає на юридично значущий результат [7, с. 28-31]. Така

компетентність не вимагає перетворення юриста на програміста, але потребує розуміння ролі даних, автоматизації, алгоритмічних критеріїв та джерел технологічної помилки.

У цьому контексті загрозою є не сама технологічна складність, а інституційна неспроможність її юридично контролювати. Держава, яка впроваджує складні цифрові системи без достатньої професійної компетентності персоналу, створює ризик формальної залежності від зовнішніх технологічних експертів.

Саме тому розвиток цифрового правопорядку потребує паралельного розвитку людського потенціалу. Технологічна модернізація без професійної модернізації створює структурний дисбаланс [152, с. 11].

Значним викликом залишається правове регулювання інновацій. Надто повільна реакція законодавства створює нормативні прогалини, тоді як надмірно швидке і деталізоване регулювання може застаріти ще до завершення його впровадження. Саме тому цифрова сфера потребує особливого балансу між стабільністю та адаптивністю.

Право не повинно намагатися нормативно передбачити кожну технічну деталь. Більш стійкою є модель, у якій фундаментальні принципи залишаються технологічно нейтральними, а конкретні високоризикові сфери отримують більш спеціалізоване регулювання [59, с. 37-45].

Саме тут особливого значення набуває принцип адаптивної стабільності. Правова система повинна залишатися стабільною у цінностях і гарантіях, але гнучкою у технологічних способах їх реалізації.

Окремою проблемою є ризик нормативного експериментування без належних гарантій. Нові технології можуть випробовуватися у пілотних проектах або спеціальних режимах, що загалом є корисним для інновацій. Однак експеримент не повинен створювати простір, у якому фундаментальні права тимчасово втрачають захист [12, с. 6].

Правовий експеримент повинен мати чітку мету, часові межі, визначене коло суб’єктів, механізми контролю та оцінювання. Особливо важливо

передбачати можливість припинення експерименту, якщо його наслідки створюють неприйнятний правовий ризик.

На цій основі доцільно сформулювати принцип гарантійної незмінності цифрового експерименту. Інноваційність процедури не повинна скасовувати фундаментальні вимоги правової держави [140, с. 76-83]. Експериментувати можна зі способом реалізації, але не з базовою цінністю прав людини.

Системним викликом є також ризик перетворення права на технічний код. Ідея машинозчитуваного законодавства та автоматичного виконання правил має значний потенціал у формалізованих сферах, однак повна редукція права до програмної логіки суперечить його ціннісній та інтерпретаційній природі.

Право містить принципи, оцінні категорії, винятки, можливість тлумачення та балансування. Саме тому код може бути способом реалізації норми, але не її повним онтологічним еквівалентом.

Особливо небезпечно, якщо технологічна система поступово сприймається як більш точна форма права, ніж сам нормативний текст [158, с. 5]. У такому випадку виникає ризик технологічної інверсії нормативності, коли право починає підпорядковуватися програмі, хоча саме програма повинна бути похідною від права.

Цей феномен доцільно визначити як інверсію нормативного пріоритету. Вона виникає тоді, коли технологічна модель фактично починає визначати зміст юридичної можливості, а нормативний акт сприймається як другорядне пояснення до системи.

Саме тому фундаментальним орієнтиром має залишатися принцип нормативного пріоритету права. Технологія реалізує норму, але не створює її юридичної сили. Жодна програмна архітектура не може виправдати відступ від нормативного змісту лише посиланням на технічну неможливість [41, с. 12-15].

До ризиків цифрової трансформації слід також віднести ослаблення процесуальної видимості. У традиційній процедурі особа часто розуміла, на якому етапі перебуває справа та хто здійснює конкретну дію. Автоматизація може зробити процес швидшим, але водночас менш зрозумілим.

Якщо результат виникає у системі без видимого пояснення проміжних кроків, особа може втрачати відчуття процедурного контролю. Саме тому цифрова ефективність повинна супроводжуватися належною інформованістю про статус та етапи юридично значущої процедури [9, с. 121-136].

Це дозволяє сформулювати принцип процедурної спостережуваності. Його зміст полягає у тому, що суб'єкт повинен мати достатню можливість розуміти стан власної юридичної процедури, навіть якщо значна частина операцій здійснюється автоматично.

Процедурна спостережуваність безпосередньо пов'язана з довірою. Людина більш схильна довіряти системі, якщо бачить логіку її роботи та має можливість передбачити подальший етап.

Окремий виклик становить концентрація цифрових даних і функцій. Централізація може підвищувати ефективність, але одночасно збільшує масштаб наслідків можливої помилки або порушення безпеки. Чим більше юридично значущих функцій залежить від одного цифрового вузла, тим вищим стає системний ризик [12, с. 232].

Тому архітектура цифрової держави повинна оцінювати не лише операційну ефективність, але й стійкість до відмови. Резервування та розподіл критичних функцій можуть мати правове значення, якщо вони забезпечують безперервність реалізації права.

На цій основі доцільно сформулювати принцип недопустимості єдиної точки правового збою. Критично значуща цифрова процедура не повинна бути організована таким чином, щоб несправність одного компонента автоматично блокувала весь механізм реалізації фундаментально важливих прав без резервного сценарію.

Особливого значення цей принцип набуває у кризових умовах, коли цифрова інфраструктура може зазнавати підвищеного навантаження, зовнішнього втручання або фізичного пошкодження [88, с. 122-129]. Саме тоді цифрова стійкість набуває безпосереднього правозахисного значення.

Важливо також враховувати соціальний ризик поступового зниження безпосередньої взаємодії між людиною і публічною інституцією. Цифрові сервіси роблять процедури зручнішими, але надмірна безособовість може ускладнювати вирішення нетипових ситуацій та формувати відчуття дистанції між громадянином і державою [35, с. 24-28].

Саме тому цифрова держава повинна бути не лише швидкою, але й доступною для змістовної людської взаємодії там, де вона необхідна. Не кожна проблема може бути вирішена через стандартизовану форму або автоматичний чат.

У цьому контексті право на людську ескалацію набуває особливого значення. Воно забезпечує можливість перейти від автоматизованої взаємодії до компетентного розгляду у випадку спору, помилки або нестандартної ситуації.

На наш погляд, саме здатність системи визнавати межі власної автоматизації є показником її правової зрілості. Правова система не повинна вимагати від реального життя повної відповідності програмному сценарію [92, с. 135-136].

Ще одним викликом є ризик цифрового патерналізму. Технології дозволяють державі не лише надавати інформацію, але й активно спрямовувати поведінку громадян. У певних випадках це може бути корисним, наприклад для нагадування про строк або доступне право. Проте надмірне спрямування може поступово зменшувати автономію суб’єкта.

Людиноцентричність не означає, що держава повинна приймати всі рішення за людину для її зручності. Право передбачає автономного суб’єкта, здатного робити вибір. Саме тому цифрова підтримка повинна підсилювати, а не замінювати автономність [84, с. 1].

Доцільно сформулювати принцип підтримувальної, а не замісної цифровізації. Його зміст полягає у тому, що цифровий інструмент повинен допомагати суб’єкту реалізувати власне право, але не підміняти його волевиявлення там, де особистий вибір має юридичне значення.

Систематизація зазначених загроз дозволяє виділити декілька основних груп ризиків цифрової трансформації у сфері реалізації права. До першої належать технологічні ризики, пов’язані зі збоями, кіберзагрозами, втратою даних та залежністю від цифрової інфраструктури [193, с. 56]. До другої належать нормативні ризики, серед яких технологічне звуження правової норми, цифрова нормативна інерція та невідповідність програмної логіки чинному праву. Третю групу становлять процедурні ризики, пов’язані з непрозорістю, надмірною автоматизацією та відсутністю ефективного людського перегляду.

Четверта група охоплює інформаційні ризики, серед яких недостовірність даних, надмірний збір інформації, профілювання, дезінформація та інформаційне перевантаження. П’ята група пов’язана із соціальними ризиками, зокрема цифровою нерівністю, недостатньою правовою компетентністю та зниженням доступності для окремих категорій населення [13, с. 316]. Шоста група включає інституційні ризики, серед яких розмивання відповідальності, залежність держави від приватної технологічної інфраструктури та недостатня професійна спроможність органів публічної влади.

Окремо слід виділити ціннісні ризики, які є найбільш фундаментальними. До них належать можливе послаблення автономії особи, редукція юридичного рішення до статистичного прогнозу, технологічна маніпуляція, надмірне цифрове спостереження та поступове підпорядкування правових принципів критеріям технологічної ефективності [142, с. 167-181].

Саме ціннісні ризики визначають межу допустимої цифровізації. Технологія може змінювати форму, швидкість та організацію реалізації права, але не повинна трансформувати саму людину з суб’єкта права на об’єкт алгоритмічного управління.

На цій основі можна сформулювати загальний принцип неприпустимості технологічного зниження правосуб’єктності. Його зміст полягає у тому, що цифрова трансформація не повинна зменшувати здатність особи усвідомлено здійснювати права, контролювати юридично значущі рішення, вимагати пояснення та користуватися засобами захисту [16, с. 82-84].

Зазначений принцип інтегрує значну частину проаналізованих загроз. Надмірна автоматизація, непрозоре профілювання, маніпулятивний дизайн, неможливість оскарження та технологічна залежність є проблемними саме тому, що вони знижують автономію та контроль суб'єкта над власним правовим становищем.

У цьому контексті правова оцінка цифрової системи повинна здійснюватися до її масового впровадження. Реагування після виникнення порушення залишається необхідним, але цифровий масштаб здатний зробити наслідки помилки надто великими. Саме тому особливого значення набуває попередня правова оцінка ризику [61, с. 6].

Доцільно визначити правову оцінку цифрового впливу як комплексне попереднє дослідження того, яким чином технологічна система може впливати на права, юридичні процедури, рівність, приватність, доступність та можливість оскарження. Така оцінка повинна бути пропорційною потенційному ризику.

Чим більший можливий вплив на фундаментальні права, тим більш детальною повинна бути попередня перевірка. У низькоризиковій системі достатнім може бути базовий юридичний контроль [77]. У високоризиковій необхідні комплексна експертиза, тестування, аудит даних, оцінка дискримінаційного впливу та перевірка механізмів людського контролю.

Таким чином, доцільно сформулювати принцип пропорційності попереднього цифрового контролю. Інтенсивність правового аудиту повинна відповідати масштабу потенційного негативного впливу на права особи.

Важливо також забезпечити контроль після впровадження. Навіть якісна попередня оцінка не здатна передбачити всі реальні наслідки. Саме тому цифрова система повинна регулярно переоцінюватися на основі фактичної практики [152, с. 279-286].

На цій основі цифровий правовий аудит повинен мати циклічний характер. Він включає попередню оцінку, моніторинг функціонування, аналіз скарг і помилок, корекцію системи та повторну перевірку. Саме така модель відповідає динамічній природі цифрового середовища.

Правове регулювання ризиків не повинно одночасно створювати надмірний бар’єр для інновацій. Абсолютна відсутність ризику є недосяжною [187, с. 101]. Метою права має бути не усунення кожної технологічної невизначеності, а забезпечення її контрольованості та прийнятності з позиції фундаментальних правових цінностей.

Саме тому цифровий правопорядок повинен розвиватися за моделлю контрольованого правового ризику. Вона передбачає визнання того, що інновації можуть містити певну невизначеність, але така невизначеність не повинна бути непрозорою, необмеженою або незворотною [154, с. 310-322].

Доцільно визначити контрольований правовий ризик як такий рівень потенційного негативного впливу цифрової технології, який є нормативно визначеним, пропорційним меті, підлягає моніторингу, має механізми запобігання та дозволяє відновити правове становище у випадку реалізації ризику.

Саме можливість відновлення є одним із центральних критеріїв допустимості. Якщо цифровий механізм може створити серйозний негативний наслідок, але не передбачає реального способу його виправити, правовий ризик суттєво зростає [5, с. 20-21].

У цьому аспекті цифрова відновлюваність права повинна розглядатися як універсальна гарантія. Правова система має бути здатною не лише запобігати помилкам, але й ефективно реагувати після їх виникнення.

Окреме значення має принцип збереження доказовості цифрової процедури. Для оскарження результату необхідно мати інформацію про те, які дані та операції вплинули на рішення. Якщо система не зберігає достатньої історії, правовий контроль стає формальним.

Саме тому цифровий механізм повинен забезпечувати достатню трасованість юридично значущих операцій. Це не означає необмеженого зберігання всіх даних, але потребує збереження інформації, необхідної для перевірки законності [28, с. 169-170].

Трасованість одночасно служить правовій визначеності та відповідальності. Вона дозволяє встановити джерело помилки та зрозуміти, на якому етапі відбулося відхилення від нормативної моделі.

У цьому контексті доцільно сформулювати принцип доказової відтворюваності цифрового рішення. Його зміст полягає у можливості після формування юридично значущого результату відтворити основні етапи його виникнення настільки, наскільки це необхідно для правового контролю [129, с. 87-97].

Особливо важливим є те, що цифрові загрози часто мають системний характер. Помилка може бути непомітною в окремій справі, але повторюватися у великій кількості випадків. Тому традиційний індивідуальний механізм оскарження не завжди є достатнім.

Необхідні інструменти системного моніторингу, які дозволяють виявляти повторювані помилки, аналізувати статистику відмов, скарг та виправлень [150, с. 40-42]. Саме такі дані можуть сигналізувати про структурну проблему цифрового механізму.

На цій основі доцільно говорити про принцип системної чутливості до цифрової помилки. Повторювані індивідуальні скарги повинні розглядатися не лише окремо, але й як потенційний індикатор дефекту самої системи.

Це дозволяє перейти від реактивної до превентивної моделі правового контролю. Держава не просто виправляє окремі помилки, а змінює технологічну логіку, яка їх породжує.

Оцінюючи перспективи цифрової трансформації, необхідно враховувати, що найбільш небезпечними є не окремі технологічні помилки, а поступове зміщення правового мислення у напрямі технологічного детермінізму. Воно проявляється у переконанні, що будь яка юридична проблема може бути вирішена шляхом більшої автоматизації [172, с. 116].

Право має справу не лише з інформаційною складністю, але й із конфліктом цінностей, необхідністю справедливого балансу та індивідуальними

обставинами. Саме тому технологія може підтримувати юридичне рішення, але не усуває необхідності нормативного судження.

Найважливішою межею цифрової трансформації має залишатися людська гідність. Цифрова система не повинна ставитися до суб'єкта виключно як до об'єкта даних, прогнозування або оптимізації [54, с. 18]. Людина повинна зберігати можливість бути почутою, пояснити нестандартні обставини та оскаржити результат.

Саме тому людиноцентричність повинна розумітися не як декларативна характеристика зручного інтерфейсу, а як фундаментальна правова вимога до технологічно опосередкованої процедури.

На наш погляд, людиноцентрична цифрова реалізація права має відповідати щонайменше п'яти вимогам: суб'єкт повинен розуміти юридичний зміст процедури; мати реальну можливість здійснити право без непропорційних бар'єрів; зберігати автономію волевиявлення; мати доступ до людського контролю у значущих випадках; мати можливість відновити правове становище після помилки [190, с. 247].

Саме ці критерії дозволяють відрізнити правову цифрову трансформацію від простої технологічної оптимізації.

Узагальнюючи проведений аналіз, доцільно визначити загрози цифрової трансформації у сфері реалізації права як сукупність технологічних, нормативних, процедурних, інформаційних, соціальних, інституційних та ціннісних факторів, здатних знижувати фактичну доступність права, послаблювати юридичні гарантії, створювати непрозорі форми нормативного впливу або обмежувати автономію суб'єкта у технологічно опосередкованій процедурі [195].

Таке визначення дозволяє уникнути звуженого розуміння цифрової небезпеки лише як кіберзагрози. Найбільш серйозні ризики можуть виникати навіть у технічно безпечній системі, якщо вона нормативно неправильно спроектована, дискримінаційна, непрозора або позбавляє особу ефективного способу оскарження.

На цій основі можна сформулювати категорію правової стійкості цифрової реалізації права. Під нею доцільно розуміти здатність цифрового механізму зберігати нормативну відповідність, доступність, справедливість, підзвітність і відновлюваність за умов технологічних збоїв, інформаційних помилок, кіберзагроз та інших внутрішніх або зовнішніх впливів [38, с. 85].

Правова стійкість є ширшою за технічну надійність. Система може продовжувати працювати технічно, але формувати юридично неправильні результати. І навпаки, тимчасова технічна несправність не обов'язково призводить до порушення права, якщо існує ефективний резервний механізм.

Саме тому правова стійкість повинна стати одним із ключових критеріїв оцінювання цифрової інфраструктури [24, с. 30]. Вона характеризує не лише здатність системи уникати відмов, але й здатність правопорядку зберігати фундаментальні гарантії у випадку відмови.

У цьому контексті перспективна модель мінімізації цифрових ризиків повинна включати нормативний, інституційний, технологічний, освітній та контрольний компоненти. Нормативний компонент визначає принципи, межі та гарантії. Інституційний забезпечує відповідальність та компетенцію. Технологічний передбачає стійкість, безпеку та трасованість. Освітній формує цифрову правову компетентність [75]. Контрольний забезпечує аудит, оскарження та постійне коригування.

Відсутність одного з компонентів знижує ефективність усієї моделі. Наприклад, детальне законодавство без професійної спроможності його технологічно реалізувати залишається формальним. Так само технічно якісний сервіс без належної процедури оскарження не забезпечує повної правової гарантії.

Отже, протидія ризикам цифровізації повинна мати комплексний характер. Жодний окремий механізм, включаючи технологічну безпеку, законодавче регулювання або правову освіту, не здатний самостійно забезпечити належний рівень правового захисту [98, с. 39].

Водночас ризик орієнтована модель не повинна формувати загальну презумпцію небезпечності цифрових технологій. Її завдання полягає у диференціації. Чим більший потенційний вплив на права, тим сильнішими повинні бути гарантії. Простий інформаційний сервіс та система, що формує юридично значуще рішення, не можуть регулюватися однаково.

На цій основі доцільно сформулювати принцип пропорційності цифрових гарантій. Обсяг юридичних вимог до технології повинен відповідати характеру та масштабу її впливу на правове становище особи [139, с. 40-46]. Такий підхід дозволяє поєднати інноваційність із правовою безпекою.

У кінцевому підсумку головним викликом цифрової трансформації є збереження правової природи реалізації права в умовах зростаючого технологічного посередництва. Чим більше юридично значущих дій здійснюється через інформаційні системи, тим важливішим стає питання, хто визначає логіку цього середовища, які принципи у ньому закладені та чи залишається технологія підконтрольною праву [173, с. 189-196].

Тому стратегічна мета правової політики повинна полягати не у максимальній автоматизації, а у формуванні нормативно контрольованої цифрової інфраструктури. Технологія має зменшувати бюрократичний тягар, підвищувати доступність та швидкість, але не може самостійно визначати межі правосуб’єктності.

Саме нормативний пріоритет права є фундаментальною гарантією цифрового правопорядку. Він означає, що технологічна ефективність, економія ресурсів або зручність не можуть самостійно виправдовувати зниження правових гарантій. Цифрове рішення є легітимним настільки, наскільки воно залишається підконтрольним правовим принципам, компетентним інституціям та механізмам юридичного захисту [94, с. 393].

Таким чином, загрози цифрової трансформації у сфері реалізації права не є аргументом проти цифровізації як такої. Вони є підставою для формування більш зрілої моделі її правового забезпечення. Цифровий розвиток повинен супроводжуватися попередньою оцінкою ризиків, постійним правовим аудитом,

забезпеченням людського контролю, захистом даних, технологічною стійкістю, інклюзивністю та реальними механізмами відновлення права.

Основним критерієм успішності цифрової трансформації має бути не кількість автоматизованих процедур, а рівень збереження та посилення реальної правової спроможності суб'єкта. Якщо технологія робить право доступнішим, передбачуванішим та ефективніше захищеним, цифровізація виконує свою правову функцію [74]. Якщо ж вона створює непрозорість, залежність, дискримінацію або зменшує автономію особи, технологічна модернізація перетворюється на джерело правової вразливості.

Отже, перспективна модель цифрового правопорядку повинна ґрунтуватися на поєднанні технологічного розвитку з принципами правової стійкості, нормативної контрольованості, цифрової відновлюваності, інституційної відповідальності та людиноцентричності [156, с. 118-120]. Саме такий підхід дозволяє розглядати цифрову трансформацію не як процес заміщення традиційних правових механізмів технологічними, а як їх функціональне вдосконалення при збереженні фундаментальної ролі права як нормативного регулятора суспільних відносин.

У результаті можна стверджувати, що основне завдання сучасної правової науки полягає не в пошуку універсальної межі між дозволеною та недозволеною цифровізацією, а у формуванні критеріїв юридичної контрольованості технологічного посередництва. Саме здатність визначити нормативну підставу, відповідального суб'єкта, межі автоматизації, використані дані, механізм перевірки та спосіб відновлення права дозволяє оцінити, чи залишається цифрова процедура складовою правового порядку [93, с. 160-173].

На цій основі доцільно запропонувати інтегральний критерій правомірності цифрової трансформації реалізації права. Цифрова трансформація є правомірною тоді, коли технологічна модернізація забезпечує фактичне розширення або принаймні збереження правової спроможності суб'єкта, не знижує рівня фундаментальних гарантій, залишається нормативно верифікованою,

інституційно підзвітною, технологічно відновлюваною та відкритою до юридичного контролю.

Саме цей критерій дозволяє поєднати інноваційний розвиток із вимогами правової держави. Технологія не повинна бути ані безумовним об’єктом недовіри, ані автономним носієм регулятивної влади. Вона повинна залишатися інструментом, підпорядкованим правовим цілям, а остаточним критерієм якості цифрового правопорядку має бути становище людини як вільного, автономного та юридично захищеного суб’єкта.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження механізмів формування правової активності суб’єктів у цифровому правопорядку обґрунтовано такі основні положення:

1. Цифрова трансформація зумовлює переосмислення змісту правового виховання, яке набуває особливого значення у формуванні свідомої, самостійної та відповідальної правової поведінки. Запропоновано розглядати правове виховання в цифровому середовищі як безперервний процес формування правових знань, ціннісних переконань, критичного мислення та практичних навичок реалізації й захисту прав. Доведено, що важливими результатами такого виховання є здатність особи перевіряти достовірність юридичної інформації, усвідомлювати правові наслідки електронних дій та самостійно обирати правомірні способи поведінки. Особливу увагу приділено формуванню правової автономії, за якої суб’єкт виступає не пасивним користувачем цифрових сервісів, а свідомим учасником правових відносин. Наголошено, що ефективність правового виховання залежить також від практичної діяльності державних інституцій, оскільки прозорість, справедливість і результативність юридичних процедур безпосередньо впливають на довіру до права та готовність особи реалізовувати свої правові можливості.

2. Розвиток цифрових технологій створює передумови для переходу від переважно односторонньої взаємодії держави з громадянами до партнерської

моделі правової комунікації, заснованої на відкритості, участі та взаємній відповідальності. Електронні петиції, громадські консультації, цифрові платформи та інструменти громадського контролю розширюють можливості впливу суспільства на публічні рішення. Запропоновано розглядати цифрову правову співучасть як організовану відповідно до правових норм участь громадян та інститутів громадянського суспільства у реалізації й удосконаленні правових механізмів. Обґрунтовано принцип результативного цифрового зворотного зв'язку, відповідно до якого громадські ініціативи повинні отримувати не лише формальний розгляд, а й аргументовану відповідь щодо результатів їх опрацювання. Наголошено, що ефективність електронної демократії визначається реальним впливом громадян на управлінські процеси за умови дотримання законності, процедурної справедливості, прав меншості та принципів верховенства права.

3. Цифровізація правової системи супроводжується виникненням комплексних ризиків, пов'язаних із цифровою нерівністю, непрозорістю алгоритмічних рішень, порушенням приватності, недостовірністю інформації, надмірною автоматизацією та ускладненням юридичної відповідальності. Особливу увагу приділено проблемі цифрової нормативної інерції, яка виникає внаслідок невідповідності програмних механізмів оновленому законодавству та може спричиняти фактичне обмеження правових можливостей особи. Обґрунтовано необхідність забезпечення змістовного людського контролю за автоматизованими рішеннями, можливості їх перевірки, перегляду й оскарження. Запропоновано поняття правової стійкості цифрової реалізації права як здатності цифрових механізмів забезпечувати дотримання юридичних вимог, доступність правових процедур і відновлення порушених прав навіть за умов технологічних збоїв або інформаційних помилок. Доведено, що мінімізація цифрових ризиків має ґрунтуватися на пріоритеті прав людини, юридичній визначеності, підзвітності державних інституцій та недопущенні підпорядкування змісту правових норм технічним обмеженням цифрових систем.

ВИСНОВКИ

Результати комплексного дослідження стали підґрунтям для формулювання основних наукових висновків, теоретичних узагальнень і практичних рекомендацій.

1. Цифрова трансформація не змінює фундаментальної соціальної природи права, проте істотно впливає на способи, форми та механізми його реалізації. Право зберігає значення універсального регулятора суспільних відносин, спрямованого на забезпечення свободи, рівності, справедливості та узгодження приватних і публічних інтересів. Водночас розвиток цифрових технологій формує нову модель правової взаємодії, у якій між юридичною нормою та її практичним втіленням виникає технологічне посередництво у вигляді електронних платформ, інформаційних систем та алгоритмічних процедур. Узагальнення нормативного, соціологічного, аксіологічного та функціонального підходів до праворозуміння свідчить про необхідність комплексного осмислення ролі права в цифровому суспільстві. Його регулятивне призначення охоплює не лише впорядкування поведінки суб’єктів, а й визначення юридичних меж функціонування технологічного середовища. Визначальною умовою ефективної реалізації права залишається збереження пріоритету правових цінностей і юридичних гарантій над технологічною доцільністю.

2. Цифровізація зумовлює функціональне переосмислення традиційної структури правової норми без зміни її основних логічних елементів. Гіпотеза, диспозиція та санкція набувають нових особливостей практичного втілення через автоматизоване встановлення юридичних фактів, технологічне визначення доступних моделей поведінки та цифровізацію окремих процедур застосування правових наслідків. Особливого значення в цих умовах набуває відповідність алгоритмічних механізмів нормативному змісту правових приписів, оскільки технічна формалізація не повинна призводити до звуження правових можливостей особи чи усунення необхідної юридичної оцінки. Поряд із

традиційними регулятивною, охоронною та виховною функціями посилюється значення превентивної, гарантійної, координаційної та технологічно-організаційної складових правового впливу. Відтак функціональне призначення правових норм у цифровому суспільстві розширюється завдяки встановленню вимог до прозорості автоматизованих процедур, достовірності юридично значущих даних, підзвітності цифрових систем та забезпечення належного контролю за їх використанням.

3. Заохочувальні норми права в цифровому середовищі виступають важливим інструментом формування правомірної, ініціативної та соціально відповідальної поведінки суб’єктів права. Використання сучасних технологій розширює можливості позитивного правового стимулювання завдяки оперативному інформуванню про передбачені законодавством переваги, спрощенню процедур їх отримання та забезпеченню своєчасного настання сприятливих юридичних наслідків. Обґрунтовано, що цифрове правове заохочення потребує чіткого розмежування між правомірним стимулюванням і прихованим маніпулятивним впливом, здатним обмежувати самостійність волевиявлення особи. Його ефективність повинна ґрунтуватися на нормативній визначеності, рівності умов, прозорості критеріїв, добровільності вибору та гарантованості позитивного правового результату. За таких умов заохочувальні норми сприяють не лише дотриманню правових приписів, а й розвитку правосвідомості, громадянської ініціативності та активної участі суб’єктів у суспільно значущих правових процесах.

4. Правова політика держави в умовах цифрової трансформації набуває стратегічного значення як засіб узгодження технологічного розвитку з фундаментальними засадами правового регулювання та потребами суспільства. Її вплив на реалізацію права проявляється у формуванні належного нормативного середовища, забезпеченні узгодженості діяльності публічних інституцій, визначенні правових меж автоматизації та створенні дієвих гарантій захисту прав людини. Обґрунтовано, що пріоритетними напрямами вдосконалення державної правової політики мають стати забезпечення

стабільності основоположних правових принципів за одночасної адаптації законодавства до технологічних змін, запровадження ефективного контролю за алгоритмічними рішеннями, підвищення достовірності юридично значущої інформації та узгодження функціонування державних інформаційних систем. Особливого значення набуває формування єдиного правового підходу до цифровізації публічного управління, за якого технологічні недоліки, інформаційні суперечності чи організаційна неузгодженість не створюватимуть додаткових перешкод для здійснення суб'єктивних прав. Відтак результативність правової політики повинна оцінюватися не кількістю впроваджених цифрових рішень, а їх реальною здатністю забезпечувати законність, доступність юридичних процедур та належний захист інтересів особи.

5. Правова культура в цифровому суспільстві виступає важливою передумовою усвідомленого та відповідального здійснення прав і виконання юридичних обов'язків, поєднуючи традиційні правові цінності з новими вимогами технологічного середовища. Її сучасний зміст охоплює не лише знання законодавства та повагу до права, а й здатність особи розуміти юридичні наслідки електронних дій, критично оцінювати інформацію, розпізнавати можливі порушення та самостійно використовувати доступні засоби правового захисту. Визначальним показником розвитку правової культури є не рівень володіння цифровими технологіями сам по собі, а спроможність застосовувати їх відповідно до принципів законності, добросовісності, справедливості та поваги до прав інших осіб. У цьому контексті цифрова правова компетентність стає важливою складовою формування зрілої правосвідомості, сприяючи переходу від пасивного сприйняття правових приписів до свідомого вибору правомірної поведінки. Високий рівень правової культури забезпечує відповідальне ставлення до електронного волевиявлення, посилює здатність особи протидіяти неправомірному цифровому впливу та створює передумови для активної участі громадян у правовому житті суспільства.

6. Цифрові інструменти реалізації права істотно змінюють характер взаємодії особи з органами публічної влади, забезпечуючи перехід до більш

оперативних, доступних і технологічно організованих юридичних процедур. Електронне правосуддя розширює можливості судового захисту завдяки дистанційному поданню процесуальних документів, електронному обміну інформацією та спрощенню окремих організаційних аспектів судового провадження. Цифрові адміністративні послуги, своєю чергою, сприяють зменшенню бюрократичних бар'єрів, скороченню строків розгляду звернень і підвищенню прозорості діяльності державних органів. Водночас наголошується, що практична ефективність таких інструментів безпосередньо залежить від їх юридичної надійності, технічної доступності та спроможності гарантувати рівні можливості для всіх учасників правовідносин. Серед основних проблем їх застосування особливого значення набувають цифрова нерівність, технічні збої, недостовірність відомостей у державних реєстрах, недостатня захищеність персональних даних та ризики надмірної автоматизації юридично значущих рішень. У зв'язку з цим розвиток електронного правосуддя й цифрових адміністративних послуг має супроводжуватися збереженням альтернативних способів реалізації прав, можливістю виправлення помилок, ефективним оскарженням рішень та належним людським контролем. Саме поєднання технологічних переваг із повноцінними юридичними гарантіями забезпечує перетворення цифрових сервісів на дієвий механізм реалізації права, а не лише засіб модернізації державного управління.

7. Правове виховання в умовах розвитку цифрових комунікацій набуває нового змістовного та функціонального значення, перетворюючись із традиційного засобу поширення юридичних знань на важливий механізм формування свідомої правової позиції особи, її самостійності та відповідальності за власні рішення. Сучасні підходи до правового виховання мають орієнтуватися на поєднання правової освіти, ціннісного осмислення права, розвитку критичного мислення та набуття практичних навичок правомірної поведінки в інформаційному середовищі. Наголошується, що визначальним результатом правовиховного впливу повинно бути не механічне засвоєння нормативних положень, а формування внутрішнього переконання в

необхідності дотримання права, здатності розпізнавати юридично значущі ситуації, перевіряти достовірність правової інформації та усвідомлювати наслідки власних дій. Особливого значення набувають інтерактивні освітні технології, практико-орієнтовані методи навчання та використання цифрових комунікацій для розвитку правової самостійності. Водночас ефективність правового виховання безпосередньо пов'язується з якістю діяльності державних інституцій, оскільки саме практичний досвід взаємодії з ними впливає на довіру до права, сприйняття його справедливості та готовність особи діяти відповідно до правових цінностей.

8. Взаємодія держави та громадянського суспільства в цифровому середовищі характеризується поступовим утвердженням партнерської моделі правових відносин, заснованої на відкритості публічної влади, взаємній відповідальності та залученні громадян до вирішення суспільно значущих питань. Електронні петиції, цифрові громадські консультації, онлайн-звернення, платформи громадського контролю та інші інструменти електронної демократії створюють додаткові можливості для реалізації права на участь в управлінні державними справами, сприяють прозорості управлінських процесів і посиленню підзвітності органів влади. Обґрунтовано, що демократична цінність цифрової участі визначається не кількістю електронних звернень чи масштабами залучення користувачів, а реальним впливом громадської позиції на підготовку, ухвалення та оцінювання публічних рішень. У цьому контексті особливого значення набуває забезпечення змістовного зворотного зв'язку між державою та громадянами, за якого результати розгляду суспільних ініціатив є відкритими, аргументованими та зрозумілими. Розвиток електронних форм громадської участі має супроводжуватися гарантіями рівного доступу, захисту від інформаційних маніпуляцій, дотримання прав меншості та збереження правових меж здійснення публічної влади. Такий підхід сприяє зміцненню демократичних інститутів, підвищенню суспільної довіри та формуванню громадянського суспільства як активного учасника розвитку правового порядку.

9. Цифрова трансформація правової системи супроводжується виникненням нових ризиків, здатних негативно впливати на ефективність здійснення суб’єктивних прав, виконання юридичних обов’язків та забезпечення належного правового захисту. Найбільш суттєвими серед них є цифрова нерівність, порушення конфіденційності персональних даних, непрозорість алгоритмічних рішень, технологічна залежність юридичних процедур, недосконаліть нормативного регулювання та ускладнення механізмів юридичної відповідальності. Доведено, що особлива небезпека зазначених викликів полягає у можливості перетворення технічних недоліків цифрових систем на фактичні обмеження прав людини, навіть за умови їх належного законодавчого закріплення. У зв’язку з цим запропоновано комплексний підхід до мінімізації цифрових ризиків, що передбачає вдосконалення правового регулювання з урахуванням розвитку сучасних цифрових технологій, забезпечення прозорості та юридичної перевірюваності автоматизованих рішень, чітке визначення відповідальних суб’єктів, запровадження ефективних процедур оскарження й виправлення інформаційних помилок, а також гарантування рівного доступу до правових механізмів незалежно від рівня цифрової компетентності особи. Особливого значення набуває забезпечення змістовного людського контролю за рішеннями, що істотно впливають на правове становище людини. Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню правового середовища, у якому технологічний розвиток узгоджуватиметься з вимогами законності, юридичної визначеності, пропорційності та верховенства права, а забезпечення прав і свобод людини залишатиметься визначальним критерієм ефективності цифровізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманова Н. В., Дяченко О. В. Правова культура та її роль у формуванні правопорядку сучасної української держави. *Нове українське право.* 2022. № 1. С. 82–87. DOI: 10.51989/NUL.2022.1.12.

2. Баранов О. А. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право*. 2023. № 1(44). С. 32–49. DOI: 10.37750/2616-6798.2023.1(44).287537.

3. Баранов О. А. Економіка результату, Інтернет речей та право. *Інформація і право*. 2018. № 4. С. 18–27.

4. Баранов О. А. Інтернет і право: об’єкт і предмет регулювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 144–153.

5. Баранов О. А. Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*. Львів : НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 18–42.

6. Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика : монографія. Київ : Едельвейс, 2014. 434 с.

7. Баранов О. А. Правові проблеми «Інтернету речей». *Інформація і право*. 2016. № 1. С. 28–33.

8. Баранов О. А. Трансформація: соціальна & цифрова & правова : монографія. Т. 1. Порятунок цивілізації: економіка результату. Одеса : Гельветика, 2022. 272 с.

9. Баранов О. А., Дубняк М. В. Адміністративні правовідносини та штучний інтелект: проблема суб’єктності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30, № 2. С. 108–141.

10. Баранов О. А., Костенко О. В., Дубняк М. В., Головко О. М. Цифрова трансформація суспільства: правові аспекти та сучасні проблеми : монографія. 2 ге вид. Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. 184 с.

11. Биля С. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

12. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антропологокомунікативний підхід до аналізу : монографія. Київ : Юридична думка, 2011. 384 с.

13. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення : монографія. Київ : Реферат, 2006. 424 с.

14. Бочкова І. І., Врублевська-Місіюна К. М. Правове регулювання використання штучного інтелекту в сфері освіти: захист прав студентів та викладачів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 90, ч. 2. С. 23–29. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.2.3.

15. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.

16. Венгер В. М. Прозорість як принцип діяльності органів публічної влади. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 79–84.

17. Верлата Д. А., Гарбінська Руденко А. В., Садова В. О. Правове регулювання надання електронних адміністративних послуг. *Аналітично порівняльне правознавство*. 2025. № 4. Ч. 2. С. 149-153. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.2.23.

18. Гачкевич А. О. До питання правової визначеності поняття штучного інтелекту. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32, № 1. С. 27–46. DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-27.

19. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006.

20. Гордієнко С. Г., Доронін І. М. Правові проблеми використання технологій штучного інтелекту у контексті забезпечення національної безпеки України. *Інформація і право*. 2024. № 2(49). С. 128–137. DOI: 10.37750/2616-6798.2024.2(49).306155.

21. Горобець К. В. Аксиосфера права: філософський та юридичний дискурс : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 218 с.

22. Горошко В. О. Норма права як концептуальний центр праворозуміння: традиційні та сучасні підходи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 759–761. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/182

23. Горошко В. О. Правове виховання в умовах цифрової трансформації суспільства: сучасні виклики та напрями розвитку. *Правові новели.* 2025. № 27. С. 546–554. DOI https://doi.org/10.32782/ln.2025.27.65

24. Горошко В.О. Алгоритмізація нормативності: передумови, ризики та виклики правової доктрини. *Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 29–32.

25. Горошко В.О. Правова норма в цифрову добу: виклики функціональності та легітимності. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 лютого 2025 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 34–37.

26. Горошко В.О. Правове виховання в контексті глобалізації: транснаціональні підходи. *Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 68–70.

27. Горошко В.О. Цифрова нормативність і правове заохочення: перспективи загальнотеоретичного осмислення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2025. Випуск 3. С. 32-37. DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.6

28. Грищук А. Б., Шопіна І. М. Поняття, напрями та суб’єкти цифрової трансформації: правові аспекти. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 4. С. 167–170. DOI: 10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-167-170.

29. Дзьобань О. П. Інформаційне суспільство в контексті проблем безпеки: концептуальні засади становлення та розвитку : монографія. Харків : Майдан, 2015. 396 с.

30. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Віртуальна реальність: до проблеми концептуалізації поняття. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2017. № 4. С. 21–31.

31. Дубняк М. В. Концептуальні проблеми формулювання дефініції «штучний інтелект» для правового регулювання. *Інформація і право*. 2025. № 4(55). С. 73–85. DOI: 10.37750/2616-6798.2025.4(55).346349.

32. Дудінов І. В. Правове регулювання використання штучного інтелекту в довкіллєвому управлінні в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2025. № 3. С. 37–41. DOI: 10.36695/2219-5521.3.2025.6.

33. Еннан Р. Є. Цифровізація права та формування цифрового права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 83, ч. 1. С. 200–205. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.83.1.29.

34. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ : Парламентське видавництво, 1999. 248 с.

35. Іващенко С. Правові засади регулювання штучного інтелекту в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Адміністративне право і процес*. 2025. № 2. С. 24–32. DOI: 10.32782/2227-796X.2025.2.02.

36. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства: ґенеза та сучасність : монографія. Харків : Право, 2008. 288 с.

37. Клімова Г. П. Вплив правової культури на формування правопорядку в суспільстві. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2015. № 3. С. 77–85.

38. Кожухар О. Правове регулювання систем штучного інтелекту та захист персональних даних: лінії взаємозв’язків. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. Т. 16. С. 80–87. DOI: 10.18523/2617-2607.2025.16.80-87.

39. Кожухар О. Принцип прозорості в контексті правового регулювання систем штучного інтелекту. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. Т. 15. С. 78–85. DOI: 10.18523/2617-2607.2025.15.78-85.

40. Козюбра М. І. Верховенство права: українські реалії та перспективи. Право України. 2010. № 3. С. 6–18.

41. Козюбра М. І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.

42. Козюбра М. І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція. Вісник Конституційного Суду України. 2000. № 4. С. 24–32.

43. Козюбра М. І., Погребняк С. П., Цельєв О. В., Матвєєва Ю. І. Загальна теорія права : підручник. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

44. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.

45. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 336 с.

46. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.

47. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96 ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

48. Копиленко О. Л., Богачова О. В. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення : колективна монографія. Київ : Реферат, 2010. 696 с.

49. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.

50. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : вибрані наукові праці. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.

51. Кравчук В. М. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми взаємодії. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4. С. 11–17.

52. Луценко В. Р., Пікуля Т. О. Правове забезпечення цифрової трансформації в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія: Право. 2024. Вип. 81. Ч. 1. С. 61-67. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.81.1.9.

53. Макаренко Л. О. Правова культура: теоретико методологічні основи дослідження : монографія. Київ : Парламентське видавництво, 2019. 574 с.

54. Матвєєва Ю. І. Тлумачення поняття «закон» як вимога принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 18–20.

55. Матвєєва Ю. І. Юридико технічні характеристики принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2015. Т. 168. С. 37–39.

56. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 308 с.

57. Муравська Ю., Сліпченко Т. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1. С. 188–195. DOI: 10.35774/.

58. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління. Київ : УАДУ, 1998. 160 с.

59. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.

60. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія. Київ : Юридична думка, 2008. 320 с.

61. Петришин О. В. Громадянське суспільство і держава: питання взаємовідносин. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 4. С. 3–12.

62. Погребняк С. П. Основоположні принципи права: змістовна характеристика : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

63. Попадинець Г. О. Правосвідомість і правова культура як чинники становлення громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 422–427.

64. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія. Київ : Юридична думка, 2007. 248 с.

65. Правове виховання в сучасній Україні : монографія. 2 ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2013. 440 с.

66. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 352 с.

67. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17

68. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20

69. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17

70. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

71. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20

72. Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України від 02.07.2015 № 577-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19

73. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19

74. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. База даних «Законодавство України»

/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80

75. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

76. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80

77. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

78. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19

79. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20

80. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20

81. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 № 1907-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20

82. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні : Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20

83. Пунько О. В. Правове виховання як основний чинник формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України.

Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2014. Т. 1, вип. 27. С. 42–46.

84. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. 10 те вид., допов. Львів : Край, 2008. 224 с.

85. Радейко Р. Цифрова трансформація як правовий феномен: поняття, ознаки та вплив на зміст юридичної діяльності. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2025. Вип. 46. С. 790–798.

86. Савіцька В. В. Електронні послуги: моделі правового регулювання. *Київський часопис права*. 2025. № 1. С. 128-132. DOI: 10.32782/klj/2025.1.19.

87. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти : монографія. Київ : Ін Юре, 2002. 724 с.

88. Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права : монографія. Харків : Яшма, 2007. 320 с.

89. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4 те вид. Київ : Алерта, 2017. 528 с.

90. Тихомиров О. О. Еволюція інформаційних прав людини. *Інформація і право*. 2023. № 1(44). С. 50–57.

91. Тихомиров О. О. Правова культура в інформаційному суспільстві: до проблеми осмислення інформаційно правової культури. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2020. № 3. С. 74–80. DOI: 10.18372/2307-9061.56.14894.

92. Тихомиров О. О., Коваленко О. О. Право на приватність в умовах сучасних комунікацій. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 5. С. 133–136. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-5/29.

93. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : Друкарня МАДРИД, 2012. 196 с.

94. Хартія основних прав Європейського Союзу. *Official Journal of the European Union.* 2012. C 326. P. 391–407.

95. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. Загальна теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2009. 584 с.

96. Шемшученко Ю. С. Право в умовах глобалізації. *Юридичний вісник*. 2002. № 1. С. 105–109.

97. Шемшученко Ю. С. Теоретичні проблеми формування правової держави. *Правова держава*. 1992. Вип. 1. С. 3–9.

98. Шопіна І. М. Розвиток правового регулювання інформаційної сфери в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С. 38–43.

99. Ющенко О. О. Проблематика наукового дослідження питань цифровізації правосуддя в Україні в аспекті конституційних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 90–92. DOI: 10.36695/2219-5521.1.2022.14.

100. Яворська О. С., Тарасенко Л. Л., Мартин В. М., Самагальська Ю. Я. та ін. ІТ право : підручник. Львів : Левада, 2017. 470 с.

101. Янчук Н. Д. Право в умовах цифрової трансформації сучасного суспільства. Правовий часопис Донбасу. 2025. № 3. С. 3-7. DOI: 10.32782/2523-4269-2025-92-3-7.

102. Ярошенко О. А., Соколова І. О. Цифрова трансформація правової системи України: роль платформи «Дія» та електронного суду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 1, вип. 92. С. 151–156. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.1.21.

103. De Gregorio G. The rise of digital constitutionalism in the European Union. *International Journal of Constitutional Law*. 2021. Vol. 19, No. 1. P. 41–70. DOI: 10.1093/icon/moab001.

104. Redeker D., Gill L., Gasser U. Towards digital constitutionalism? Mapping attempts to craft an Internet Bill of Rights. *International Communication Gazette*. 2018. Vol. 80, No. 4. P. 302–319. DOI: 10.1177/1748048518757121.

105. Grimmelmann J. Regulation by Software. *Yale Law Journal*. 2005. Vol. 114. P. 1719–1758.

106. Shadikhodjaev S. Technological Neutrality and Regulation of Digital Trade: How Far Can We Go? *European Journal of International Law*. 2021. Vol. 32, No. 4. P. 1221–1247. DOI: 10.1093/ejil/chab054.

107. Gagliani G. Cybersecurity, Technological Neutrality, and International Trade Law. *Journal of International Economic Law*. 2020. Vol. 23, No. 3. P. 723–745. DOI: 10.1093/jiel/jgaa006.

108. Kiršienė J., Amilevičius D., Stankevičiūtė D. Digital Transformation of Legal Services and Access to Justice: Challenges and Possibilities. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2022. Vol. 15, No. 1. P. 141–172. DOI: 10.2478/bjlp-2022-0007.

109. Geburczyk F. Automated administrative decision-making under the influence of the GDPR – Early reflections and upcoming challenges. *Computer Law & Security Review*. 2021. Vol. 41. Article 105538. DOI: 10.1016/j.clsr.2021.105538.

110. Raposo V. L. Ex machina: preliminary critical assessment of the European Draft Act on artificial intelligence. *International Journal of Law and Information Technology*. 2022. Vol. 30, No. 1. P. 88–109. DOI: 10.1093/ijlit/eaac007.

111. Judge B., Nitzberg M., Russell S. When code isn't law: rethinking regulation for artificial intelligence. *Policy and Society*. 2025. Vol. 44, No. 1. P. 85–97. DOI: 10.1093/polsoc/puae020.

112. Ojanen A. Technology Neutrality as a Way to Future-Proof Regulation: The Case of the Artificial Intelligence Act. *European Journal of Risk Regulation*. 2025. Vol. 16, Special Issue 4. P. 1440–1455. DOI: 10.1017/err.2025.10024.

113. Yilma K. Reimagining digital constitutionalism. *Global Constitutionalism*. 2026. Vol. 15, No. 1. P. 62–84. DOI: 10.1017/S2045381725100014.

114. Gacutan J., Selvadurai N. A statutory right to explanation for decisions generated using artificial intelligence. *International Journal of Law and Information Technology*. 2020. Vol. 28, No. 3. P. 193–216. DOI: 10.1093/ijlit/eaaa016.

115. Bayamlıoğlu E. The right to contest automated decisions under the General Data Protection Regulation: Beyond the so-called "right to explanation". *Regulation & Governance*. 2022. Vol. 16, No. 4. P. 1058–1078. DOI: 10.1111/rego.12391.

116. Greenstein S. Preserving the rule of law in the era of artificial intelligence (AI). *Artificial Intelligence and Law*. 2022. Vol. 30. P. 291–323. DOI: 10.1007/s10506-021-09294-4.

117. Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. Oxford : Oxford University Press, 2002. 462 p.

118. Balkin J. M. Free Speech in the Algorithmic Society: Big Data, *Private Governance, and New School Speech Regulation. UC Davis Law Review*. 2018. Vol. 51. P. 1149–1210.

119. Balkin J. M. The Path of Robotics Law. *California Law Review Circuit*. 2015. Vol. 6. P. 45–60.

120. Barocas S., Selbst A. D. Big Data's Disparate Impact. *California Law Review*. 2016. Vol. 104. P. 671–732.

121. Benkler Y. The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom. New Haven : Yale University Press, 2006. 515 p.

122. Bennett C. J., Raab C. D. The Governance of Privacy: Policy Instruments in Global Perspective. 2nd ed. Cambridge : MIT Press, 2006. 366 p.

123. Bingham T. The Rule of Law. London : Allen Lane, 2010. 213 p.

124. Black J. Critical Reflections on Regulation. *Australian Journal of Legal Philosophy*. 2002. Vol. 27. P. 1–35.

125. Black J. Decentring Regulation: Understanding the Role of Regulation and Self Regulation in a Post Regulatory World. *Current Legal Problems*. 2001. Vol. 54. P. 103–146.

126. Bovens M., Zouridis S. From Street Level to System Level Bureaucracies: How Information and Communication Technology Is Transforming Administrative Discretion and Constitutional Control. *Public Administration Review*. 2002. Vol. 62, No. 2. P. 174–184.

127. Braithwaite J. Responsive Regulation and Developing Economies. *World Development*. 2006. Vol. 34, No. 5. P. 884–898.

128. Brownsword R. Law, Technology and Society: Re Imagining the Regulatory Environment. London : Routledge, 2019. 361 p.

129. Brownsword R. Rights, Regulation, and the Technological Revolution. Oxford : Oxford University Press, 2008. 344 p.

130. Brownsword R. Technological Management and the Rule of Law. *Law, Innovation and Technology*. 2016. Vol. 8, No. 1. P. 100–140.

131. Brownsword R., Goodwin M. Law and the Technologies of the Twenty First Century: Text and Materials. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. 492 p.

132. Cappelletti M., Garth B. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective. Milan : Giuffrè, 1978.

133. Citron D. K. Technological Due Process. *Washington University Law Review*. 2008. Vol. 85. P. 1249–1313.

134. Cohen J. E. Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism. Oxford : Oxford University Press, 2019. 376 p.

135. Cohen J. E. Configuring the Networked Self: Law, Code, and the Play of Everyday Practice. New Haven : Yale University Press, 2012. 368 p.

136. Cotterrell R. Law, Culture and Society: Legal Ideas in the Mirror of Social Theory. Aldershot : Ashgate, 2006. 208 p.

137. Council of Europe. Digital Citizenship Education Handbook. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2019. 144 p.

138. Council of Europe. Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. CETS No. 225. Strasbourg, 2024.

139. Crawford K. Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence. New Haven : Yale University Press, 2021. 336 p.

140. De Gregorio G., Radu R. Digital constitutionalism in the new era of Internet governance. *International Journal of Law and Information Technology*. 2022. Vol. 30, No. 1. P. 68–87. DOI: 10.1093/ijlit/eaac004.

141. DeNardis L. The Global War for Internet Governance. New Haven : Yale University Press, 2014. 288 p.

142. Dworkin R. Law’s Empire. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1986. 470 p.

143. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1977. 371 p.

144. Eubanks V. Automating Inequality: How High Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor. New York : St. Martin's Press, 2018. 272 p.

145. European Commission for Democracy through Law. Rule of Law Checklist. Strasbourg : Council of Europe, 2016.

146. European Commission for the Efficiency of Justice. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment. Strasbourg : Council of Europe, 2018.

147. Ewick P., Silbey S. S. The Common Place of Law: Stories from Everyday Life. Chicago : University of Chicago Press, 1998. 336 p.

148. Floridi L. The Ethics of Information. Oxford : Oxford University Press, 2013. 357 p.

149. Floridi L., Cowls J. A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. Harvard Data Science Review. 2019. Vol. 1, No. 1.

150. Friedman L. M. Legal Culture and Social Development. *Law & Society Review*. 1969. Vol. 4, No. 1. P. 29–44.

151. Fuller L. L. The Morality of Law. Rev. ed. New Haven : Yale University Press, 1969. 262 p.

152. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Cambridge : Polity Press, 1984. 402 p.

153. Gillespie T. Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media. New Haven : Yale University Press, 2018. 288 p.

154. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, MA : MIT Press, 1996. 631 p.

155. Hart H. L. A. The Concept of Law. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 2012. 400 p.

156. Hildebrandt M. Law for Computer Scientists and Other Folk. Oxford : Oxford University Press, 2020. 328 p.

157. Hildebrandt M. Smart Technologies and the End(s) of Law: Novel Entanglements of Law and Technology. Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2015. 280 p.

158. Hood C. A Public Management for All Seasons? *Public Administration*. 1991. Vol. 69. P. 3–19.

159. Horoshko Vladyslav. The digital society as a new challenge for legal regulation: general theoretical analysis. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2024. № 3. pp. 44-48. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.15

160. Kelsen H. Pure Theory of Law. Berkeley : University of California Press, 1967. 356 p.

161. Koops B. J. Should ICT Regulation Be Technology Neutral? Starting Points for ICT Regulation. Deconstructing Prevalent Policy One Liners. The Hague : T.M.C. Asser Press, 2006. P. 77–108.

162. Lessig L. Code: Version 2.0. New York : Basic Books, 2006. 410 p.

163. Lessig L. The Law of the Horse: What Cyberlaw Might Teach. *Harvard Law Review*. 1999. Vol. 113. P. 501–549.

164. Luhmann N. Law as a Social System. Oxford : Oxford University Press, 2004. 498 p.

165. Margetts H., Dunleavy P. The Second Wave of Digital Era Governance: A Quasi Paradigm for Government on the Web. *Philosophical Transactions of the Royal Society* A. 2013. Vol. 371. P. 1-17.

166. Mayer Schönberger V., Cukier K. Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think. Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2013. 242 p.

167. Nissenbaum H. Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life. Stanford : Stanford University Press, 2010. 304 p.

168. O'Neil C. Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. New York : Crown, 2016. 272 p.

169. OECD. Digital Government Index: 2019 Results. OECD Public Governance Policy Papers. Paris : OECD Publishing, 2020.

170. OECD. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. Paris : OECD, 2019.

171. OECD. The OECD Digital Government Policy Framework: Six Dimensions of a Digital Government. OECD Public Governance Policy Papers. Paris : OECD Publishing, 2020.

172. Pasquale F. New Laws of Robotics: Defending Human Expertise in the Age of AI. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2020. 344 p.

173. Pasquale F. The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2015. 311 p.

174. Rawls J. A Theory of Justice. Rev. ed. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1999. 538 p.

175. Raz J. The Authority of Law: Essays on Law and Morality. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2009. 360 p.

176. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. Official Journal of the European Union. 2016. L 119. P. 1–88.

177. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services. Official Journal of the European Union. 2022. L 277. P. 1–102.

178. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. Official Journal of the European Union. 2024. L 2024/1689.

179. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market. Official Journal of the European Union. 2014. L 257. P. 73–114.

180. Reidenberg J. R. Lex Informatica: The Formulation of Information Policy Rules through Technology. *Texas Law Review*. 1998. Vol. 76. P. 553–593.

181. Rosenfeld M. The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy. *Southern California Law Review*. 2001. Vol. 74. P. 1307–1351.

182. Sabel C. F., Zeitlin J. Learning from Difference: The New Architecture of Experimentalist Governance in the EU. *European Law Journal*. 2008. Vol. 14, No. 3. P. 271–327.

183. Sartor G. Artificial Intelligence and Human Rights: Between Law and Ethics. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2020. Vol. 27, No. 6. P. 705–719.

184. Sartor G. Legal Reasoning: A Cognitive Approach to the Law. Dordrecht : Springer, 2005. 1008 p.

185. Schauer F. Playing by the Rules: A Philosophical Examination of Rule Based Decision Making in Law and in Life. Oxford : Clarendon Press, 1991. 272 p.

186. Solove D. J. The Digital Person: Technology and Privacy in the Information Age. New York : New York University Press, 2004. 283 p.

187. Solove D. J. Understanding Privacy. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2008. 257 p.

188. Sunstein C. R. Republic.com 2.0. Princeton : Princeton University Press, 2007. 272 p.

189. Sunstein C. R. The Ethics of Influence: Government in the Age of Behavioral Science. Cambridge : Cambridge University Press, 2016. 234 p.

190. Susskind R. Online Courts and the Future of Justice. Oxford : Oxford University Press, 2019. 368 p.

191. Tamanaha B. Z. On the Rule of Law: History, Politics, Theory. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 180 p.

192. Thaler R. H., Sunstein C. R. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. New Haven : Yale University Press, 2008. 293 p.

193. Tyler T. R. Why People Obey the Law. Princeton : Princeton University Press, 2006. 320 p.

194. UNESCO. Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Paris : UNESCO, 2021.

195. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris : UNESCO, 2021.

196. United Nations. E Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. New York : United Nations, 2024.

197. van Dijck J., Poell T., de Waal M. The Platform Society: Public Values in a Connective World. Oxford : Oxford University Press, 2018. 240 p.

198. Wachter S., Mittelstadt B., Floridi L. Why a Right to Explanation of Automated Decision Making Does Not Exist in the General Data Protection Regulation. *International Data Privacy Law*. 2017. Vol. 7, No. 2. P. 76–99.

199. Wacks R. Privacy: A Very Short Introduction. Oxford : Oxford University Press, 2010. 160 p.

200. Waldron J. The Concept and the Rule of Law. *Georgia Law Review*. 2008. Vol. 43. P. 1–61.

201. Waldron J. The Rule of Law and the Importance of Procedure. *Nomos*. 2011. Vol. 50. P. 3–31.

202. World Bank. World Development Report 2016: Digital Dividends. Washington, DC : World Bank, 2016. 359 p.

203. World Justice Project. Rule of Law Index 2025. Washington, DC : World Justice Project, 2025.

204. Yeung K. Algorithmic Regulation: A Critical Interrogation. *Regulation & Governance*. 2018. Vol. 12, No. 4. P. 505–523.

205. Yeung K., Lodge M. Algorithmic Regulation. Oxford : Oxford University Press, 2019. 304 p.

206. Zarsky T. Z. Transparent Predictions. *University of Illinois Law Review*. 2013. No. 4. P. 1503–1570.

207. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
перший проректор
ЗВО «Університет Короля Данила»
доктор архітектури, професор
Михайло КОСЬМІЙ

«__» _____ 2026 р.

АКТ
впровадження результатів дисертації зі спеціальності 081 «Право»
на здобуття ступеня доктора філософії
ГОРОШКА ВЛАДИСЛАВА ОЛЕГОВИЧА
на тему: «РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ»
у навчальний процес Університету Короля Данила

Комісія у складі: голови – завідувача кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького , кандидата соціологічних наук, доцента, Пташник О.І.; членів комісії: доктора юридичних наук, професора Зварича Р.В., доктора юридичних наук, професора Криховецького І.З., склала цей акт про те, що наукові публікації за результатами дисертації на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право Горошка Владислава Олеговича на тему: «Реалізація права в умовах цифрової трансформації» використовуються у навчальному процесі Університету Короля Данила при викладанні курсів «Теорія держави і права», «Актуальні проблеми теорії держави і права».

Теоретичні й практичні аспекти дослідження висвітлені у наукових фахових виданнях України та у доповідях, тезах на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема:

Список публікацій здобувача
в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Горошко В.О. Цифрова нормативність і правове заохочення: перспективи загальнотеоретичного осмислення. Науковий вісник публічного та приватного права. 2025. Випуск 3. С. 32-37. DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.3.6

2. Горошко В. О. Норма права як концептуальний центр праворозуміння: традиційні та сучасні підходи. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 11. С. 759–761. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/182

3. Horoshko Vladyslav. The digital society as a new challenge for legal regulation: a general theoretical analysis. Entrepreneurship, Economy and Law. 2024. № 3. pp. 85-90. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.15

4. Горошко В. О. Правове виховання в умовах цифрової трансформації суспільства: сучасні виклики та напрями розвитку. Правові новели. 2025. № 27. С. 546–554. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2025.27.65.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Горошко В.О. Правова норма в цифрову добу: виклики функціональності та легітимності. Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 лютого 2025 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2025. С. 34–37.

6. Горошко В.О. Правове виховання в контексті глобалізації: транснаціональні підходи. Пріоритетні напрями розвитку юридичної науки: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 вересня 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 68–70.

7. Горошко В.О. Алгоритмізація нормативності: передумови, ризики та виклики правової доктрини. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. – Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. С. 29–32.

Голова комісії: **к.соц.н. Пташник О.І.**
Члени комісії: **д.ю.н., проф. Зварич Р.В.**
д.ю.н., проф. Криховецький І.З.

УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА
KING DANYLO UNIVERSITY

ДОДАТОК Б

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35. тел. +38(0342)77-18-45, 068 755 7575, 099 755 7575
35 Konovaltsia St., Ivano-Frankivsk 76018, Ukraine, tel. +38(0342)77-18-45, 068 755 7575, 099 755 7575
e-mail: university@ukd.edu.ua. Офіційна сторінка - ukd.edu.ua

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ АКАДЕМІКА ІВАНА ЛУЦЬКОГО

Довідка

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» Горошка Владислава Олеговича

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що результати дисертаційного дослідження Горошка Владислава Олеговича на тему: «Реалізація права в умовах цифрової трансформації» спрямовані на вдосконалення теоретико-правових засад реалізації правових норм у цифровому середовищі, захисту прав людини та ефективності правозастосування і використовуються Інститутом у науково-дослідній і експертно-аналітичній роботі при виконанні наукових програм розвитку Університету Короля Данила, Прикарпатського регіону та України відповідно до плану проведення наукових досліджень, а також підготовці науково-практичних експертних висновків, зауважень і пропозицій до законопроєктів у зазначеній сфері.

04.09.2026

Директор науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцьког
доктор юридичних наук, професор **РОМАН ЛУЦЬКИЙ**